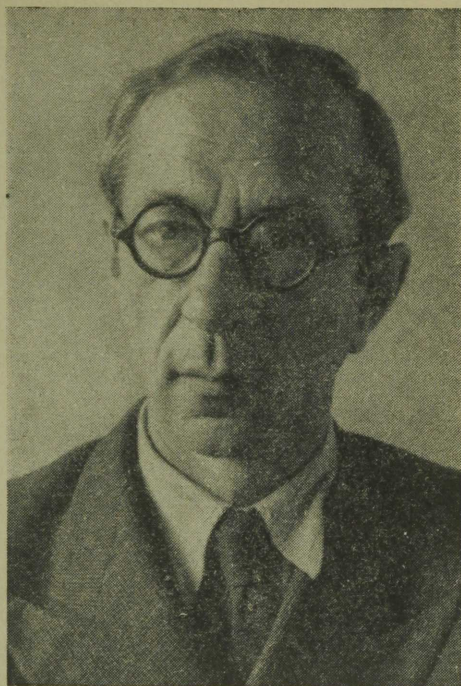

LOOMINGU
RÄAMATUKOGU

MART RAUD

Igaviku lävel

Nr. 1

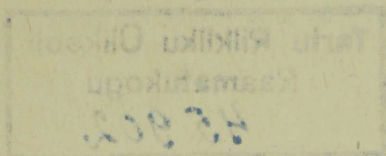
1960

„LOOMINGU“ RAAMATUKOGU
Nr. 1 (113) 1960

MART RAUD

Igaviku lävel

JUTUSTUS

))•((
AJALEHTEDE-AJAKIRJADE KIRJASTUS
TALLINN

MART RAUD

Eesti NSV teeneline kirjanik Mart Raud sündis 1903. aastal Viljandimaal talupoja perekonnas. Hariduse sai ta Heimtali valla-
koolis, Paistu ja Viljandi kihelkonnakoolis ning Viljandi gümnaa-
siumis. Pärast gümnaasiumist lahkumist hakkas M. Raud tegut-
sema kutselise kirjanikuna. Aastail 1924—1925 kuulas Tartu üli-
koolis kirjanduse loenguid.

Kodanlikul ajal ilmusid M. Raulalt neli luuletuskogu, romaanid
«Videvikust varavalgeni», «Kirves ja kuu» ning «Turg» ja novelli-
kogu «Õhtused kajad».

Nõukogude aastail on M. Raud avaldanud luuletuskogud «Sõja-
sõna», «Uued sillad», «Kaks astjat», «Valimispäeviks», «Jõud ja
valgus», «Kõik teed» ning valikkogusid. 1959. a. ilmus temalt
novellikogu «Silmast silma». Autor on kirjutanud ka näidendeid
ning tõlkinud luuletusi, peamiselt I. A. Krõlovi valmiloomingut.

Käesolevas väljaandes esitrükis ilmuv jutustus valmis M. Raul
1959. a. lõpul.

I

Vastavalt omavahelisele kokkuleppele asusid tänasel kuumal ja selgel juulipäeval kolm noort sõpra teele, et Soolahkme sovhoosis kokku saada ja oma koolivaheajast seal paar nädalat üheskoos tööd teha.

Klassivendadena seitsmeaastases koolis, mille nad kevadel lõpetasid, oli neil seljataga mitmeid ühiseid ettevõtmisi. Keegi neist ei kahelnud, et mõni sõpradest võiks olla mõtet muutnud ja tulemata jääda, kuigi nende otsusest sovhoosi minna oli möödunud kolm nädalat kõige ilusamaid suvepäevi, mille kestel nad ei olnud üksteist näinudki. Koolitee esimese astme lõpetamise puhul olid kodud poistele lahkelt vabadust andnud ja nad olid mõneks ajaks kodulinnast laiali läinud. Kui nad oleksid oma tööüritusele asunud otse kodust, poleks see rohkem aega nõudnud kui pool tundi, et üksteise juurest läbi joosta, nagu nad sellega nii harjunud olid. — kompsud kokku panna ja pärastlõunase bussiga umbes paarikümne minuti pärast sovhoosi kontorisse endast teatada. Nüüd aga oli neil igal oma erinev ja küllaltki kauge tee tulla.

Jüri Koskel tuli otse Tallinnast. Mõnest päevast, nagu esialgu kõneldi, oli ta seal veetnud tublisti kaks nädalat huvitavaid puhkepäevi tädi ja tädimehe kodus. Ta võis seal kasutada oma õe Maarja tuba, kes õppis pealinnas arhitektuuri ja oli nüüd mõne kursusekaaslase tragis kambas turismituusikuga Taga-Kaukaasia reisil, kust aeg-ajalt saabus põnevaid postkaarte võimsate mägedega ja kobrutavate koskedega.

Need olid Jürile väga head päevad. Tädi lapsed olid juba suured, omal jalal ilmas laiali, ja näis, et tal on neid kasvatades ja ellu saates suur hulk emalikku hoolitsust ja hellust üle jäänud, mis nüüd kõik Jürile kuulus. Tõepoolest, seda oleks võinud vähemgi olla. Tädi ei oleks tarvitsenudki oma külalist nii väga lapseks pidada. Jäätise vastu, mille peale Jüril endal vaevalt kopikatki kulus, ei olnud tal muidugi midagi. Aga muretsemist oleks võinud vähem olla, kui Jüri pikad päevad Pirital päikest võttis ja meresupluse mõnu tundis või kui staadionil oli põnevaid võistlusi ja ta veidi kauemaks ära jäi.

Ei, ei, laps ei upu ära ega lähe võõras linnas võõraste inimeste hulgas kaotsi. Ja jäätist, mida tädi finantseerib, ei söö ta kindlasti mitte nii ahnelt, et kurk haigeks jääb. Nii tuli Jüril enda eest seista, et kindlustada parajat vabadust selleks, milleks ta pealinna oli tulnud.

Ta oli tulnud siia suurt sporti vaatama. Spartakiaad! Staadion nagu kord ja kohus. Pirital ta pruunistus ja suples ainult hommi-kupoolikut. Ja ka seal oli ta nii põnevil, kui nägi rannaliival või lahe soojades lainetes mõne spartakiaadikangelase kuju, kelle vabariiklik või kaugemgi kuulsus oli Jürile tuntud viimse senti-

meetri või sekundikümnendikuni. Ta imetles kord üht, kord teist tugevat, enesekindlat kuju, iga lihase liigutust päevitunud naha all. Ja ta mõtles palju selle üle, kuidas ta peab end kokku võtma, et kord ka ise vallutada suurte staadionide suurt kuulsust.

Iseloom, režiim, treening... Jüri mõnevõrra juba teadis, mis see tähendab. Ja mis tähendab tõeline võidutahe — see jonna kõrgem aste, mis aitab sul ennast ületada just selle pisku võrra, mida ongi tarvis, et võistlust võita.

Jah, Jüri oli mõned korrad mõnel kergejõustiku alal esimeseks tulnud. Aga kelle hulgas? Oma kooli, oma kodulinna omaealiste poiste hulgas. Ja sealgi mitte alati. Aga ta ei mõtelnudki sellepärast oma lennukatel lootustel tiibu kärpida, ei mõtelnudki oma noori lihaseid longu lasta. Kindlasti mitte. Küllap ka neil, keda ta nüüd rannas ja staadionil imetles, oli algus umbes sama laadi. Ja ka neil, kes olid Tallinna staadioni kuulsustest veelgi kuulsamad.

Pikki tunde staadionil istudes ja iga hingetõmbega jälgides võistlejate pingutusi jooksuradadel, hüppe- ja heiteplatsidel, julgustas Jüri end mõttega, et ta ei ole veel ühelgi alal hiljaks jäänud. Mingi algus on olemas, ja kont alles kasvab. Ainult et on aeg otsusele jõuda, millisel kergejõustiku alal, milliste rekordite tähisel tuleb tal hakata rühkima tulevaste olümpiaadide kulla ja kuulsuse poole.

Ja nüüd ta tegi selle otsuse. Esiteks — jooks! Kindlasti. Kui tahad oma võitudest õiget rõõmu tunda, siis jookse, poiss... See on ainus ala, kus tuhanded ja sajad tuhanded silmapaavid ja vaimustusest kisendavad kõrid staadioni tribüünidel on tõesti nimelt sinu päralt. Jooksu ei tasu võrreldagi heidete ja hüpetega, kus võistlus aina venib, kus katsed järgnevad katsetele, kus sa nagu ei võistlegi oma kaasvõistlejatega, vaid iseendaga. Pealtvaatajate huvi pudeneb laiali, kaasaelamise peekrist rüübatakse väikeste lonksude kaupa ja sind unustatakse hoopis, kui samal ajal läheb lahti mõni pingerikas jooksunumber, mida jälgides mõirgavad tribüünid oma vaimustuse ühe ahne sõõmuga põhjani joovad...

Jooks! Kindlasti. Aga mitte need distantsid, mis jätavad stopperile kümme või kakskümmend millegagi sekundit. See on liiga kiire särtsatus — massid tribüünidel ei saa nende silmapilkudega veel tuliseks minna ja õigel kombel mõirgama hakata, et võistleja annaks endast tõesti viimase ja natuke veel üle selle. Ja mitte ka maraton, kus võistlejad staadioni väravast välja juhitakse ja neil tuleb kõige suurem vaev näha tribüünidest kümnete kilomeetrite kaugusel, kus mõni vastutulev võhik võib sul soovitada omnibussi oodata. Jüri otsustas, et tema kuulsuse tee on tuhat viissada meetrit. Võib-olla algul ka kaheksasada, ja miks mitte hiljem ka viis kilti. Aga poolteist, see olgu tema pärisosa. Miski ei võiks teda veedelda enam kui need kolm ja poolkond minutit, mille kestel ta paneb välja kogu oma jonna ja jõu, teeb seda nii, et kuuleb nagu läbi une masside mõirgamist, kui ta viimasel sirgel tallab oma jalge alla kõik senised rekordid... Jüri töötas endale, et nüüd kohe, kui nad sovhoosi heinale lähevad, tõuseb ta igal hommikul vähemalt pool tundi enne teisi, et teha murdmaastikul mõni ring tihedat treeningut.

Nii jõudiski kätte tänane hommik, ilus, päikeserikas juulipäev, mil ta pidi pealinnast lahkuma. Tädi tagasihoidlikud vihjed, et

sinna sovhoosi võiks ehk hiljemgi minna, kui ilmad enam nii kuumad ei ole, ei saanud talle silmapilgukski tõsiseks kiusatusks. Asi oli selge. Sedapuhku pidid jääma nii Piritu kui ka staadion, kus võistlused veel jätkusid. Kahele sõbrale antud sõna, tõsisem ja asjalikum kui kunagi varem, kutsus teda koduteele. Ja tal oli hea kuulda, kui tädimees naise viivitusele meelitavate vihjete puhul ütles, et küllap Jüri tuleb jälle, kui mahti leiab, aga seekord ei tohi töömeest tagasi hoida. Sõbrad ju ootavad. Ja kuumad ilmad need õiged heinailmad ongi. Seda ütles tädimees sügava tõsidusega, ja nende lihtsate sõnade tagant kuulis Jüri nagu vana meistri õnnesoovi noorele seltsimehele, kes läheb esimest korda tõelisele tööle käsi külge panema.

Nad lahkusid kõnd ühe kolme koos ja sõitsid omnibussiga südalinna. Siin hargnesid nende teed: tädimees läks Kopli trammile, et sõita oma vabrikusse, tädi tõttas jala kontorisse, kus ta töötas oma viimast pensionieelset aastat, ja Jüri trammile, et jaama sõita. Harva näeb Tallinn siselinnas transpordisõlmes nii põhjalikult südamlikkult hüvastijätku, nagu siin nüüd aset leidis, eriti tädi tõttu, kes oma vennapoega nii kõvasti ja korduvalt kallistas. Mõõdaminejad võisid mõelda, et poiss oma väikese kohvriga sõidab vähemalt Altai uudismaadele.

Jüri ei olnud rongile nii kiire kui saatjatel tööleminekuks. Üksi jäädes jalutas ta veidi edasi, nihkus ruttava rahva voolust kõrvale, astus skvääriserval mõne kivise astme võrra kõrgemale ja peatus, et purskkaevukese sädelevat veemängu vaadates segamatult oma viimaseid sõidueelseid mõtteid lõpuni mõelda.

Tal oli tädi helde käe tõttu sadakond rubla üleplaani jõukust taskus. Oleks olnud asjakohane koduste ja sõprade jaoks veel mõni väike kingitus kaasa võtta, aga ta teadis, et poed avatakse hiljem. Veel täna enne tööpäeva lõppu peavad nad Soolahkmele jõudma, et homme hommikul tööl olla. Hommikuse rongi asemel mõne pärastlõunase bussiga sõita tähendaks sõpradest maha jääda, tähendaks sõnamurdmist... Aga ka seda ei saanud Jüri unustada, et täna hommikupoolik toimub staadionil veel üks jooks, olgugi tagasihoidlikum kui need, mis ta oli juba näinud, kuid siiski — tuhat viissada... Ja korraga, täiesti ootamatult tärkas talle pähe tore mõte — lennuk! Tõesti, kui selle riistapuu sõiduaeg sobiks, ei kardaks Jüri ei kulu ega õhuhirmu. Varem või hiljem tuleb selle sõiduriistaga niikuinii harjuda. Kas olümpiaadidele on aega rongis loksuda või laevaga lobistada! Või ükskõik mis võistlustele, kui täna jooksed Tallinnas, homme Moskvas, paari päeva pärast juba laia lombi taga...

Tõtanud viivitamata lennukassasse, leidis ta, et sõiduplaan sobib suurepäraselt. Piletit ostes tegi ta nii asjaliku ja tõsise näo nagu kinokassa ees, kui pilti liigse armujama pärast alaealiste näidata ei taheta. Ja talle müüdi pilet, ei küsitud midagi muud kui ainult nime. See andis talle nagu tiivad. Ta jõudis poodides käia, otsida ja osta, mis vaja, ja ta jõudis staadionil näha kümnevõistlejate tuhande viiesaja meetri jooksu, kus saavutatud parimat aega ta kohustas end ületama mitte hiljem kui paari aasta pärast.

Lennujaama jõudes otsustas Jüri oma käitumisega mitte kellelegi reeta, et ta lendab esimest korda. Ta jälgis hoolega teisi reisijaid ja talitas nende eeskujul, püüdes oma ilme ning olekuga

ilmutada pigem ükskõiksust ja igavust kui seda erutuse kerget värinat, mis ta südames tugevnes sedamööda, kuidas kellade osutid lähenesid väljalennu ajale.

Kui nad lennukisse saadeti, võttis Jüri rahuliku näoga istet ja hakkas kasvavat ärevust varjates üle oma parema öla ja lennuki tiibade silmitsema aerodroomi muru, mis tumeda asfaltraja kõrval juba käivitatud propellerite tuulest vöbisesed vastu maad tõmbus. Ja siis — liikvele. Oli tunda, et rattad käivad veel maad mööda nagu muudelgi sõidukitel, mis olid Jüri seniseid teekäimisi kord siin, kord seal edasi aidanud. Aga kui kauaks! Juba nad tõusidki. Nii lihtsalt ja endastmõistetavalt olid nad korraga maast lahti. Äärelinna madalad majad jäid nende alla. Siis kerges lainetuses sädelev järv. Nad olid otsesirgel linnuteel üle suviste põldude, heinamaade ja metsade, üle teede ja soode ning kääru-liste jõelintide. Otse uskumatult rahulik ja kindel oli vaadata all avanevaid pilte. Kui miski tundus veel erutavana, siis ainult see, et keegi muu peale tema enda ei teadnud, kus ta nüüd on — nii kõrgel üleval, nagu linnu silmadega maailma vaatamas.

Hakkas olma järjest vähem metsi ja soid, järjest enam küla- pilte ja põllumaid. Aina uusi meeldejäävaid üksikasju pani Jüri tähele. Kella järgi suurem osa teest lennatud, leidis ta sirgel raudteesihil mänguasjana edasinihkuva kitsarööpmelise rongi. Naljaks oli teada, et see on sama, kus nüüd temagi istuks, kui ta oleks läinud nii, nagu tädi arvas teda minevat. Heleda päikesega selgena maas liikuv lennuki vari tabas rongi sabast ja libises sellest kiiresti üle.

Sellele mõttele Jüri siiski ei tulnud, et ühes neist vagunitest võiks sõita üks tema sõpradest, kellega ta pidi varsti kokku saama ja koos tööle minema.

Toomas Ritsonil, Jüri senisel klassivennal ja homsel töökaaslasel, oli sõita ainult mõni jaamavahe. Ta tuli oma vanaema juurest, kus tal oli olnud nädalapäevad heinatöö eelharjutust ja havi- jahti. Navesti jõel. Vagun vudises oma tavalist tuttavat vudise- mist, ja ei Toomas näinud ega kuulnud sõbra ülelendu. Kogu tee oli talle siin väga tuttav, ei meelitanudki aknast välja vaatama, ja Toomas tegeles oma vana harrastusega, kuigi ta viimasel ajal sellest enam suuremat ei hoolinud.

Ristsõnad... kolmanda-neljanda klassi poisina tundis Toomas nende vastu tõsist huvi ja aukartust. Ta oli nendega pärast leet- reid lamades tegelema hakanud ja nii tuligi üks lastehaigus teise asemele. Toomale tundus, et neid mõistatusi koostavad päretu targad inimesed, kellel on peas kogu maailma jõed ja mäed, heli- loojad ja pommitõstjad, luuletajad ja teised tähtsad mehed, kes juba ammu puhkavad oma ausammaste all. Peale selle veel kõik tavalised, igapäevased sõnad, nii nimetavas kui teistes käänetes, mille lihtsat tähendust osati peita keerukate seletuste taha. Toomas arvas, et need rist- ja muud sõnavigurid ei ole mitte ainult tarkade inimeste tehtud, vaid et need on tarkuse allikaks ka nende lahendajaile.

Ent viimasel ajal, nüüd seljataha jäänud seitsmenda klassi päevil hakkas ta aru saama, et sõnamõistatuste tarkus on pea- aegu alati tuim, igav ja päris kindlasti tühi ning viljatu. Aga lõp- likult ta neid veel maha ei jätanud. Temas hakkasid uut huvi

äratama need totruse eredad kirjalõngad, mis ristsõnadest kord põiki, kord püsti läbi käisid. See huvi algas tal ühest ruudulisest kujundist, kus lihtsamad sõnad lahenesid nagu alati ilma suurema vaevata. Kiusama jäi aga üks segane nurk, millest vasakult paremale käis läbi kaheksatäheline sõna — «ruum, mis on seoses loomakasvatusega».

Loomakasvatusest kõneldi tihti. Ka raadios ja juhtkirjades, nii et see kaheksatäheline oli nimelt see sõna, mis pidi mõistatuse õpetlikuks ja ajakohaseks tegema. Aga ei olnud kerge ära arvata seda ruumi, mis on seoses loomakasvatusega. Laudad ja tallid ei tulnud oma lühiduse tõttu kõne allagi. Kanalad ja sigalad ei oleks sobinud ka siis, kui nad paari tähe võrra oleksid pikemad olnud, sest «la» lõpuga ei olnud siin midagi tegemist. Kaks lahendatud püstrida asetavas sõnas kaks viimast tähte kindlalt kohale, ja need olid «rn». Küllaltki ebatavaline kaashäälikute ühend sõna lõpu kohta. Ja seda enam ajas kaheksatähelise loomakasvatuse ruumi otsimine Tooma hasarti.

Oli laupäeva õhtu, kui tal see käsilevõetud asi nii segavalt pooleli jäi. Toomal olid püksiviigid teravaks triigitud ja kingad läikima viksitud, et klassi piduõhtule minna, aga tabamata sõna kiusas teda nagu puru silmas. Nii — ruum, mis on seotud loomakasvatusega. Kaheksa tähte. Lõpp «rn». Jäta sellepärast kasvõi pidule minemata. Ta läks siiski, olgugi et segatud tujuga. Oli seal laulu ja ilmekat lugemist, teejoomist, tantsu ja sõõrimängu. Muidugi oli see kõik omajagu huvitav, aga seda kiusavat sõna ei saanud Toomas siiski unustada. Ta oli selle pärast rohkem vaikselt endamisi, kui niisugustel koosviibimistel sobib, ega pruukinud oma teravavõitu keelt, kui tema eapidulik tuju sõprade poolt kõne alla võeti.

Aga siis järsku nagu välk selgest taevast tuli see sõna talle pähe.

Ja peaaegu pahandust tekitaval kombel.

Toomas seisis saali ukse kõrval ühe oma paralleelklassi tütarlapsel. See oli pikakasvuline, punajuukseline ja tedretäheline Saima, hea õppepõhikusega ja ladusa ning sõnaka olekuga tüdruk, kelle seltsis Toomas end alati hästi tundis. Nad vahetasid mõtteid eeskava üle ja Toomas ütles puhtast südamest oma kiitva sõna Saima klaveripalade kohta, millega ta oli äsja esinenud. Saima omalt poolt seletas, et ta ise pole endaga avalike esinemiste puhul veel kunagi rahul olnud. Ta ei saavat endaga rahul olla enne, kui tal kord õnnestub kuulajate ees mängida sama tundega nagu vahel kodus üksinda — nii, et mõte ei ole enam raasugi sõrmede ja klaviatuuri juures, vaid ainult mängid ja ise nagu kõrvalt kuuled oma mängu. Siis läks neist mööda Kati, aedniku tütar, ja andis Saimale ilusa õuna. «Punane aniiis,» ütles ta ja lisas Tooma poole vaadates: «Rohkem ei ole.» Saima surus põidlad õuna varreõnarusse; tema sihvakad sõrmed aniisi punastel põskedel pingutusid liigeste kohalt korraks valgeks ja Kati kingitus loksatas täpselt pooleks. Nii et jätkus neile mõlemale. Saima lõi oma poolele kohe hambad sisse ja sellel õnnetul silmapilgul tuligi Toomale otsitav sõna pähe. Ta silmad läksid korruga suuremaks ja Saimale otse suhu-silma vaadates ütles ta täie häälega:

«Silotorn...»

Mis pidi sellest nii ootamatust sõnast arvama pikk, sihvakas

tüdruk, kes parajasti õuna sõi? Teadagi, et Saima solvus. «Vaimukas?» küsis ta järsku muutunud silmadega, keeras kanna pealt ringi ja läks ära. Tükk aega pidi Toomas oma piinlikkustundega teda piirama, enne kui ta seletuseks sõna sai. Hea seegi, et Saima jäi äraootavale seisukohale, kui Toomas mitu korda väga tõsiselt oli tõendanud, et tegemist on ristsõnade lahendusega, nimetades ajakirja ja isegi lehekülje numbri.

Järgmisel koolipäeval tuli Saima heatujulise naeruga Tooma juurde ja ütles, et ka tema olevat nüüd selle pahandust tekitanud mõistatuse käsile võtnud. Toomas ei olnud seda enam vaadanudki. Veel rohkem, ta oli otsustanud enam mitte eladeski minna neid ruudulisi radasid mööda sõnu taga ajama. Sellest tötusest aga tuli tal nüüd taganeda, sest Saima, et asja heaks teha, kutsus Tooma pärast lõunat enda poole, et kogu mõistatus koos ära lahendada. Saima ütles, et ta olevat veel hilise õöni asja uurinud ja leidnud, et «silotorn» vasakult paremale näib küll asja ette minevat, aga et ülevalt alla, peale kahe lõputähe, ei tulevat midagi välja.

Toomas ei kahelnud, et ta oma kogemustega asjast nüüd siiski jagu saab, sest ei olnud mõeldav, et võiks leida veel mõni teine «rn»-lõpuline sõna, mis tähendab loomakasvatusega seoses olevat ruumi. Aga kui nad kahekesi lahendama asusid, nägi Toomas varsti, et Saimal on õigus. Ainult «i», silotorni teine täht, läks ülevalt alla asja ette, kõik muu oli aga lausa võimatu. Neil ei jäänud muud üle kui arvata, et trükkijad või mõistatuse sepiitsejad on siin midagi lootusetult sassi ajanud ja et tuleb oodata ajakirja järgmise kuu numbrit vea õiendusega. Sõbralik koostumine lõppes sellega, et Saima mängis Toomale eile esitatud palad uuesti ette. Ja Toomale tunduski, et nüüd Saima ei mõtle oma sõrmedele, vaid ainult mängib ja ka ise nagu eemalt kuulab oma lugu.

Aga kui paari nädala pärast tuli ajakirja järgmine number, ei olnud seal mingit eksituse õiendust, küll aga mõistatuse õige lahendus. Selles oli kõik nii lihtne ja loomulik. Ainult mitte — «silotorn», vaid — «lihakarn». Saima ja Toomas naersid oma kõige südamlikumale ühise naerulagina, kui see õige ruum, mis on seotud loomakasvatusega, neile teatavaks sai. «Oleks võinud olla ka praeahi,» ütles Saima. «Või vorstinahk,» lisas Toomas. Nad arvasid, et mõttekam oleks lasteaias aegsed ehitusklotsid käsile võtta kui tühje ruute mööda tähti taga ajada.

Ja sestsaadik Toomas ei olnudki neid enam lahendanud, küll aga vahel valmis lahendusi vaadanud, kuigi sealtki alati nalja ei saanud. Aga nüüd, pooltühjas vagunis istudes, ta siiski jälle nokitsemise ühe kallal. Ilma erilise eduta, sest see oli spordilehe mõistatus ja Toomas ei teadnud nii palju pommitõstjate ja pallipildujate nimesid, kui seal nõuti. Viimase jaamavahe poole tee paiku ta keeras lehe kokku ja pistis taskusse, et seda sovhoosis mõnel õhtutunnil üle anda Jürile, kellel peaks sport paremini peas olema. Viimase jaamavahe viimastel kilomeetritel oli tal muudki mõelda ja meelde tuletada, mis tarvis veel teha, mis tarvis kaasa võtta, et napi kahe tunni pärast Jüri poolt läbi silgata ja siis koos minna Urmas Kulleri poole, kelle juures neil oli kogunemine määratud.

Aga ka Urmas, samuti nagu tema sõbrad, oli üheteistkümnenda tunnini teistel teekondadel, ja kuna töökaaslaste kogunemine oli ette nähtud nimelt tema juures, tundis ta tõsist muret õigeaegse kojujõudmise pärast. Seda enam, et ta oli nii sügaval looduse rüpes, kus ei saanud olla täpseid sõiduplaane, ronge ega lennukeid. Ainult kääruline jõevesi, mis jälgegi järele ei jäta, tee-rajata heinamaad või samblased soometsad kummalgi kaldal.

Urmast oli linnas ainult ühe päeva pärast seda, kui Toomas läks vanaemale appi heinale. Jüri oli juba varem Tallinna sõitnud ja nii pidi ta sovhoosi minekuni kuidagi läbi saama ilma oma kõige lähemate sõprade seltsita. Järve ääres oli alati hea olla, võis käia ujumas, võis päikest võtta ja hommikuti latikaid kütida. Rahulikud matkad linnalähedastesse metsadesse ja põldude vahele olid Urmasele alati sead, mida nii kirjutas kui kõnes hingekosutuseks nimetatakse. Aga ikkagi — need poisid, kellega esimesest koolipäevast saadik on alati koos oldud... Kui mõelda, et nad mõlemad on mitmeks päevaks ära, siis nagu mingi igavuse vari hakkaks talle piiramisi ligemale nihkuma. Olgu pealegi, et Urmast oli salmisepp ja salajane pävikupidaja, kes oskas üksindusest lugu pidada, nüüd, kahe kooli vahel ja puhkeaja nii ilusate ilmadega kiheles ta hing kärsitult siiski millegi hoopis uue, seiklusliku ja erutava järele. Sest mis see uitamine ikkagi annab, kui iga sammujagu maad, iga puu ja põõsas on juba sada korda nähtud.

Niisuguses meeleolus viis õnnelik juhus Urmast kokku klassiõe Riina Saarega, kellega tal koolipäevil oli üsna tihti klassivälist koostööd, nii et nad olid harjunud hästi läbi saama. Nad olid vastutavad hoolekandjad klassi seinalehe eest, Urmast oma sõnaga, Riina karikatuurisulega ja värvirõõmsa akvarellipintsliga. Samuti seisid nad loomunguliste ürituste eesotsas klassi- või pioneeri-maleva piduõhtute puhul, üks mõnegi ettekande autorina või esitajana, teine saali ja lava peadekoratorina. Ja kuna oli vormistatud nende edasimineku samasse keskkooli, võis arvata, et senine kirjandus-kunstiline koostöö neil ka tulevikus niisama viljakalt edasi kestab ja areneb.

Seekord aga jooksis Riina suure hooga üle uulitsa Urmast juurde, haaras tal tuulejaki lahtisest hõlmast kinni ja ütles õhinal, et kallis koolivend võib väga otsustavalt ja kiiresti talitades veel päästa need kõige ilusamad päevad oma elus, mis oleksid igavaseks ajaks kaotsi läinud, kui ta ei oleks praegu Riinale risti teele ette juhtunud. Mis õnn teda siis ootab? Urmast sai Riina rõhkest sõnadevalangust teada, et ta võib, kui kodust lubatakse, kaasa tulla mõnepäevasele matkale mööda ümbruskonna jõgesid kolmekohalise paadiga. Kapteniks ja üldse asja eestvõtjaks olevat Riina vend Villem, kolm aastat õest vanem, keda Urmast tundis kui tragi ja hea'loomulist poissi, kellele mõnikord meeldib juhtivaks jõuks olla endast mõnevõrra nooremate sõprade seltsis. Esialgse kava kohaselt olevat pidanud kolmandaks paadis olema üks vanem poiss, Villemi klassiõber, aga järsku olevat selgunud, et ta ei saa tulla. Miks? Villem olevat ütelnud, et romantilistel põhjustel. Ja kui siis Riina saanud vennalt voli kolmas koht paadis oma soovi kohaselt täita, olevat ta hakanud — olgu kasvõi romantilistel põhjustel — Urmast linna mööda taga otsima. Ei või jaa? Urmast tahtis väga sellele matkale minna. Ja ta tegutses — nagu

Riina oli öelnud — kiiresti ja otsustavalt. Ema loa tõi ta kohe, töö ajal, linavabriku telgede tagant. Tal lubati minna kui ka kaasa võtta see vana, tarvitusest juba tagandatud keedupott, millele Urmas kähku traadist sanga peale painutas, et saaks lõkke kohale riputada. Keedunõu topiti täis kartuleid, porgandeid, soola ja tilli. Muu tarvilik tuubiti Riina seljakotti. Ja mitte enam kui kahe tunni pärast olid nad valmis. Südasuve rõõmud ja võlud olid nii ahvatlevalt nende ees lahti.

Esimest heameelt tundis Urmas sellest, et mõla tema käes nii tublit tööd tegi. Vilumust oli tal küll vähem, aga väga püüdlikult asja juures olles püsis ta kindlalt ühtses rütmis, ja tõmmetes oli küllalt jõudu. Järv linna all, kust nad oma matka alustasid, oli oma vaadetega liigagi tuttav, siin ei olnud muud kui jõudsasti edasi sõuda. Rutem kaugemale, kus ei ole enam vastutulevaid paatkondi ega möödapobistavaid mootoreid. Jõkke. Sildade alt läbi. Heinamaade vahele, kus ei paista enam linna torne ja katused, vaid mõlemat kätt on kõrge, enamasti alles niitmata luharohi, tühjad küünid, mis võivad asendada telki, mõni kärestik vesiveski paisu all, kus kõigil tuleb jõkke astuda ja paati edasi kanda, varsti aga jälle sügavad käärud nahkjasroheliste kupulehtedega ja valgete vesiroosiõitega. Mida sügavamale maa sisse nad jõudsid, seda enam nad tundsid end seal, kuhu nad olid tahtnud tulla. Villem ütles, et matkast tuleb mõnu tunda, aga mitte kilomeetrid õgida. Ilm hellitas neid. Nad läksid pärivoolu ja jõudsid edasi ka siis, kui kõrkjate vahel oli veeriba nii kitsas, et aerud tuli paati võtta. Kõrgemate kallastega kääruks tehti pikemaid peatusi.

Juba esimese õhtu eel pani Villem õnged ametisse. Riina ammutas samal ajal jõest vett oma topsikutesse, võttis välja servipidi papile kleebitud paberi ja istus ühe pajupõõsa alla, et akvarellivisandina kaasa võtta kõrge parema kalda vaadet, kus üsna järsul nõlvakul sõi sadakond tumepunast lehma ja nende taga mäeharjakul oli hoonetest hooneteni sirge puiestee, mille iga puu paistis maapinnast ladvalehtedeni vastu selget taevast nagu juba ette lapseliku käega joonistatud pildil. Urmas sai ülesandeks kirves võtta ja õhtusöögi valmistuseks seljatäis kuivi oksid tuleaselele tuua. Ta läks vasakule, et oma käimisega Riina pilti mitte segada. Ja ka ennast mitte segada lasta. Tal oli oma päevik kaasas. Jõudnud salguti kasvavasse heinamaa-äärsesse segametsa, kus tarviliku kütuse hankimine näis vägagi hõlbus, istus ta ühel lagedamal kohal keset lõhnavat valget ristikehina kännule, et esimesi matkamuljeid ruttu, lühidalt ja väärilise tabavusega üles märkida. Aga pliiats näppude vahel nagu ei teadnud, milleks ta on teravaks tehtud. Aeg kulus. Kuuskeses kudrutas üksik mehik. Heinamaa äärel häälitsetes rääk. Sääsed olid säärite kallal. Ja Urmas, et põlvedele toetatud pävikulehekülge mitte päris tühjaks jätta, kirjutas:

«Inimestel on õigus, kui nad mõnikord ütlevad: see päev oli ütlemata ilus. Sinul, Riina, oli õigus, kui sa mind kaasa kutsudes ütlesid, et meid ootavad elu kõige ilusamad päevad. Peab ütleva, et juba täna oli nii tore, et ära parem proovi rääkidagi. Püüan tagantjärele sellest matkast midagi kirjutada. Praegu lihtsalt ei saa.»

Urmas võttis kimbu kuivi oksid selga ja läks tagasi teiste juurde.

Selles ei olnud tema arvates suurt imet midagi, et Villemil oli juba korralik keet ahvenaid ja särgi. Aga et Riina selle vähekesse ajaga oli oma pildi juba üsna valmis teinud, seda Urmas ei oieks uskunud. Nähtavasti oli tema süda nii rahulik, et tee mis tahad. Ja küllap pintsliiga on üldse lihtsam — muudkui vaata, mis silm näeb, ja sega aga värve. Kuid sõnaga midagi tabada — see on siiski hoopis keerulisem lugu...

Nende paari reaga Urmase päevik jäigi. Samal esimesel õhtul peitis ta oma südamesaladuste kaustiku sügavale seljakoti põhja ega kahetsenud enam kordagi, et sõnu on nii raske kinni püüda ja taltsutada. Kusagilt tarkadest ja toredatest raamatutest tuli talle meelde lohutav lause: «See on midagi niisugust, mida ei saa kirjeldada ega seletada, seda peab nägema.» Seda parem. Ei olnud, tähendab, ainult tema saamatus, et leheküljed päevikus niisama lihtsalt ja kergelt täis ei saanud nagu Riina valged lehed järjest uusi maastikupilte. Hiljem seal Soolahkmele, õhtuti ja öösiti, kui teised poisid magavad, — siis ta veel võtab need õiged sõnad kinni nagu linnud metsalatvadest ja laseb neil kooris laulda selle matka mälestustest.

Õhtune tulease kustus ja jahtus. Saabus öö. Nad puhkasid küünis vähestel mullustel heinariismetel, kuni jõgi ja kogu luht olid kaetud tiheda, madala uduga nagu puhta linaga. Küünis kõmas heatujulist juttu ja puhuti tõusis üksmeelseid naeruhoogete tühja hoone laeta katuse alla. Väljaspool seinu aga, mis hõõgasid sooiadena päevasest päikesepaistest, piitsutasid vutt ja kaks räaku õist vaikust nagu omavahel võisteldes.

Villem ärkas hommikuti alati esimesena. Teda ei lasknud magada õngemehe kirk. Siis läks Riina liikvele. Ta tahtis oma pere- naisekohustustega võimalikult varem valmis saada. et siis vaba olla ja ringi vaadata uute piltide leidmiseks. Urmas oli enamasti kõige hilisem, ka siis, kui ta õhtul oli endale mõttes kõva käsu andnud mitte unimütsi osas uut päeva alustada, vaid varakult jalul olla ja aidata Riinal tuld teha. Aga sellest hoolimata juhtus sageli isegi seda, et teda tuli tukast sakutada või kõrrega kōdita- tada, kui Villemil olid hommikused kalad juba püütud. Riinal toidud tehtud ning külast piimad ja munad toodud. Mitte seda, et Urmas oleks teistest nii palju rohkem magada tahtnud. Teistel oli ainult kergem uinuda. Oli juttu ja naeru. mis oli. aga kui Villem enam ei vastanud, siis varsti ütles ka Riina, et silm läheb kinni. Mis neil — öösel kala ei võta ja pimedas ei näe pilti teha. Aga Urmase mõtted siis alles lendu läksid. Või ei olnudki need mõtted, vaid midagi muud, mille ütlemiseks ei aita ühest sõnast, vaid neid tuleks leida kohe hulgana. Leida ja püüda nagu linde metsalatvadest. Ehk siisamast jõeluhastki. Räägud ja vitud... Kui selge ja tugev hääl neil on. Aga katsu neid kätte saada. Või ainult korraks näha. See ei ole sugugi nii lihtne lugu.

Urmas nägi enamasti igal hommikul, kuidas tõusva päikese valgus küüni seinapragudesse ilmus. Nüüd oleks ka tema ütelda võinud, et silm läheb juba kinni. Aga uinumiseni kulus siiski veel tükk aega. Silmade kinnimine oli see. mis ei lasknud tal magama jääda. Päevasest teest tulid üksikud selged pildid nii ootamatult nähtavale, et erutasid uinuja jälle ja uuesti ja uuesti ärkvele. Kord tilgendasid puutumatud vaarikad kaardunud var- tel, nagu Urmas hagu otsides metsäärselt kraavikaldalt nad lei-

dis. Kord liikus õngekork kupulehtede vahel, kuni võpatas ja vajus. Vahel ainult kiilid lendlesid vee kohal või kiikusid kõrkjalatvadel. Ja siis korraga — valge leht, kus ei ole veel ühtki värvilaiku, pildiks ainult Riina käe vari, pintsel sõrmede vahel. Kui siis viimaks ikkagi sai magama jääda, oli Urmase uni alati nii raske ja sügav.

Täna aga tõusis ta varem kui ühelgi hommikul. Küll mitte just esimesena, Villem juba otsis kuhjaasemelt kōdu-usse. Aga Riina ei kuulnud ega näinud, kui Urmas välja läks. Ta ei olnud veel päris uneni jõudnudki, ainult põgus tukastus oli tal veidi puhkuseks olnud. Niisiis — eile oli Urmasel viimane õhtu ja viimane öö seda matka kaasa teha. Nüüd oli viimane hommik. Varsti ta läheb.

Kogu sellest rahutusest, mis seekord teda nii suure hommikuni ärkvel hoidis, käis risti-rästi läbi mõte, et ei Riina ega ka Villem ei olnud õhtul sõnagagi meelde tuletanud, et Urmas peab täna lahkuma. Kas see tõesti on nii ükskõik — neile mõlemale? Selle küsimusega kiusas teda öö. Aga nüüd oli selge hommik. Udu jõe kohal punetas koidust, mis alles ootas päikest. Nii varajast tundi ei olnud Urmas veel näinudki. Läks asja ette see natuke narrust, mis teda ei lasknud magama jääda. Nüüd näeb päikese tõusu ja saab veel lahti kõige maiama magaja kuulsusest.

Muidugi teatas Urmas oma kaaslastele, kui ta kaasa võeti, et ta saab olla ainult tänaseni. Aga kes siin päevi lugcs. Urmas ise oleks samuti kõik unustanud, kui ei oleks sõpradele sõna antud ja sovhoosi teatatud, et töömehed tulevad. Ei tohi norutada, veel vähem solvuda või õrnakest mängida. On osatud olla. tuleb mõista ka mehe moodi minna. Seda enam, et siin on jõelt maanteeni neli-viis kilomeetrit niisuguseid metsi, kus mingiks harulduseks ei ole hundid ja metssead, nagu ta eile õhtul oli heinalistelt maad kuulates teada saanud.

«Kuidas sa, Urmas, täna nii virk olid?» küsis Riina hommikueinelt tõustes.

«Jah, täna ma vähem magasin, aga rohkem sõin,» ütles Urmas. «Tuleb nüüd kohe viskama hakata.»

«Mis? Kuhu?»

«Kas sa ei mäleta? Põllumajandust tõstma. Siit läbi metsade lähen maanteele. Seal leiab transporti.»

«Juba? Kas tõesti need päevad on nii ruttu läinud...»

Nad kõik olid tõsised. Urmas nägi, et Riina silmad olid nukrad. Neis oli koguni kohmetu, peaaegu kohkunud vaade. See tegi lausa meeldivamaks selle suure metsa, mis oli jõe ja maantee vahel, huntide ja metssigadega.

Villem ja Riina tulid saatma oma lahkuvat sõpra. Metsa all oli rohkesti mustikaid ja varsti olid neil kõigil suud sinised. Villem, otsides õngesöödaks kooreüraskeid ja sinelgamune, tegi mitmed ringid omapead. Aga kuigi nad olid kahekesi, Urmas ei mõistnud ikkagi Riinale midagi ütelda. Vaikides ta mõtles, et neid päevi, mis peavad kuluma nende uue kokkusaamiseni, on niisama väga palju kui neid oli liiga vähe, mis nad mööda jõe rändasid. Ja et need päevad, mis ees on, ei lähe kaugeltki nii kiiresti kui need, mis olid juba läinud.

«Tule meid vaatama sinna Soolahkmele,» ütles Urmas, peo mustikaid täis. «Mis see sul bussiga sõita ei ole.»

«Tulen,» ütles Riina. Aga samas tundus talle, et ta on öelnud liiga vähe. Ta astus Urmase juurde, võttis tema käe, kus olid mustikad, kummutas sealt nagu erilise sõpruse märgiks pooled marjad endale ja neid süües lisas: «Kindlasti tulen. Mul ongi tarvis sinuga veel nõu pidada. Iga päev motlesin, aga näe, kuidas aeg ära lendas. Ma, tead, mõitlesin, et sa peaksid meie matkast midagi kirjutama. Sina seda oskad. Mina aga kribiksin midagi joonistada sinna juurde. Uues koolis on meil ju päris trükitud almanahh, tead ju?»

«Olen näinud.»

«Teeme. Vaatame, mis välja tuleb.»

«Proovime...»

Urmast vaatas kella. Siis nad hüüdsid Villemit, sest ega aeg met-sas ei ole laisem käest kaduma kui heinamaadel ja jõekäärudes. Nad läksid edasi, otse eemalt kostva mootorimüra poole. Ja neil ei olnudki tarvis maanteeni minna. Varsti nad jõudsid raielan-gile, kus tigidalt kiunuv kraana ränki tüvesid järelvankriga veo-autole tõstis. Aga mehed selle töö juures olid lahked. Nad luba-sid reisimehe kohe esimese koormaga linna viia.

Varsti tuli neil patsi lüüa. Urmast istus autojuhi kõrvale, et tunni aja pärast, nagu lubati, linnas olla. Nägemiseni! Automoo-tor kiunus kraana omast veel tigidamalt, kui läks liikvele see raske koorem, mille pikkus võrdus ümberringi laiuva metsa kõrgusega.

II

Päev oli maa peal palavam kui õhus, linnas kuumem kui maal, kui kõik kolm klassisõpra jälle kokku said. Kohe, kui tüvede koo-rem laoplatsile keeras, oli Urmast vähematki viivitamata koju ru-tanud. Nüüdsama oli ta puhta pesu ja muud elamistarbed uueks reisiks seljakotti tuupinud, ja juba kõmaski vastu ust nii tuttav koputus, et ei olnud küsimustki, kes seal võis olla. Mõlemad kor-raga — Jüri ja Toomas olid nii täpsed, et olid leidnud teineteist juba uulitsal. Jälleenägemise rõõm märgiti ära mõne lahvaka lau-sega. Urmast tahtis midagi oma matkast kõnelema hakata, aga muljed ja meeleolud võeti päevakorrast maha. Tegutsemist nõuti, ja asjalikku nõupidamist, sest nüüd ei minda linnulaulu kuulama, vaid asi on tõsisem. Varustust ärgu olgu liiga, aga siiski nii, et hätta ei jää, kui päike puhkust võtab ja vihm hakkab silo tegema. Urmast isegi leidis selle seisukoha mõistliku olevat ja võttis eda-sistest elukorralduse plaanidest teraselt osa. Nad ei olnud suu juures sussutatud poisid, vaid mõistsid enese eest väljas olla. Leiti, et põhimine sellest, mis hamba alla panna, peab kaasas olema, sest kohalikud ressursid ei ole vaateakendel, need tuleb alles avastada. Ühisel ülevaatusel leiti jõukus rahuldavalt küllal-dane olevat. Lugemisvara — niipalju kui mahub taskusse, mitte rändraamatukogusid asutada. Aga pann peab olema. Ja pott. Urmast oma jäi Riinale kalu ja mustikasuppi keeta. Jüri võis oma poolt kaasa võtta üsna mahuka keedunõu. Ei seda laidetud suuruse pärast, sest inimene, kui ta tööd teeb, on isukas.

«Kuhu nüüd, musketärid?» küsis üks taat Urmast kodumaja väravas, kui nad juba minekul olid.

«Ameerikast mööda,» vastas Toomas kõigi eest.

«Siis ikka hea tükk maad ees kah...»

«Oh, küll me jõuame...»

«Nojah, noored jalad nobedad astuma...»

Need olid head saatesõnad. Aga Soolahkme bussi oodates tuli neil juttu ka teist masti mehega. See istus seal pingil ja kohe, kui poisid kohale jõudsid, hakkas neid vahtides uudishimust kihelema. Muidugi, suur keedupott tegi poiste reisivarustuse veidi iseäralikuks. Aga vanamees ise istus siin samuti linna kohta mitte just igapäevase asjadega. Tal olid kaelkoogud jalutuskepina püsti põlvede vahel. Selle riistapuu õigustuseks seisis ta ees maas kaks keskmise mahukusega piimanõu. Ise ta oli väheldast, kõhetuvõitu kasvu, aga oskas oma väarikust rõhutada. Äärmine korralikkus riietuses pidas sidet kunagise parema ja peenema olekuga, kui seda on piima turule toimetamine kaelkookudega. Ka kuldtraatraamidega prillid säärase mehe ninal olid nagu kustki mujalt. Aga nende välkuvad klaasid ei suutnud silmapilgukski varjata seda ahnet uudishimu, mis poisid temas äratasid. Paistis, et ta ei pea sobivaks ise midagi küsida, vaid ootab, et poisid omalt poolt lausuksid esimese sõna. Jüri, seda märgates, ütles katseks ilma aadressita:

«Ei tea, kas varsti peaks tulema see Soolahkme sõit?»

Vanamees võttis küsimuse omaks, aga ei tõtanud vastama. Väärrika aeglusega ulatas ta käe kuhugi sügavale värvialusesse taskusse, tõi sealt esile koguka uuri, mis oli tugeva keti otsas ja veel nahkses kotis. Kahed kapslid käisid lahti, enne kui aeg nähtavale tuli. Ja siis ta ütles:

«Üksteist minutit. Siis ta peab tulema. Aga kunas ta tuleb, kes seda teab.»

«Plaanist kinni ei pea?» jätkas Jüri juttu.

«Kas nüüdsel ajal mõnest plaanist kinni peetakse!»

«Meie peame koolis tunniplaanist küll kõvasti,» võttis nüüd Toomas jutujärje Jürilt üle.

«No sellest... Aga kõik muu? Kuhu see rikkus ja rõõm ära mahuks, kui elu plaanidest hooliks.»

Poistel oli selge, et siin istub niisugune taat, kelle läheduses võib kõhe hakata, isegi nii kuuma ilmaga kui tänane. Aga et oldi kolmekesi koos, ei hakanud nad eemale hoidma. Vahetasid vaid omavahel mõne mõistva pilgu. Ja vanamees jätkas:

«Nii et teie sõit läheb ka Soolahkme kanti või?»

«Sinnapoole jah,» vastas Toomas. Nüüdsama maainimeste hulgast tulnud, tahtis ta sõpradele näidata, kuidas taatidega tuleb tooni pidada.

«Kohe sovhoosi või?»

«Sedamoodi jah.»

Vanamees vaikis jälle. Aga kuidas ta ka vaatas kord sinna, kord tänna, ikkagi paistis läbi, et ta ei suhtu poistesse sugugi ükskõikselt. Ta silmitses neid vargsi ja teraselt. Oli näha, et ta mõtleb neist kuidagi kahtlustavalt ja umbusklikult. Võis arvata, et tal on kanad õösel õrrelt kaduma läinud, ja nüüd need poisid, Jüri suur keedupott pauna küljes, ei anna talle hingerahu.

«Metsa marjule? Seenid nüüd kuivaga ei ole...»

«Seda nõu me sedapuhku pole pidanud,» Toomas vastas ainult otsestele küsimustele.

«Kellelgi teist seal siis sugulasi või? Suvitama?»

«Ei, suvitamast me tuleme.»

«No ja nüüd?»

«Tööle.»

«Ahah.»

Võõras mees võttis Tooma viimase sõna nii ükskõikse näoga vastu, nagu ei olekski see talle uudis. Näis, nagu oleks ta seda teadnud ennegi ja nagu oleks tema asi ainult uurida, kas poisid õigust kõnelevad. Teda hakkasid nüüd huvitama asjade põhjused.

«Kuidas teil selle tööga on — koolist sunnitakse?»

Toomas, kes oli vastaja osas, vaatas nõuküsivalt sõprade poole.

«Ei ole meil kool selleks, et sundida.» ütles ta siis.

«Ei tunne meie sunnikooli ega sunnitööd,» lisas Jüri, et asi selgem oleks.

«Ah siis kodust arti, et ehk teenib midagi. Vanematel vaene palk, ei tule muidu kuidagi läbi...»

See vanamees oli nagu mingite vaenulike jõudude poolt siia vahipostile pandud, et poisse mitte oma hea tujuga linnast välja lasta. Tema viimastel sõnadel ei olnud küll otsese küsimuse kuju, kuid kui nüüd jutt lõpetada, võtab ta vaikimist nõusolekuna ja teotab oma kahjurõõmuga nii poisse kui nende kodusid.

«Te ise teete ka kindlasti tööd. Kes teid ajab või sunnib?» küsis nüüd Urmas mõtliku tõsidusega.

«Elu,» vastas vanamees.

«Ainult sunnib ja ajab taga? Kurb küll.»

«Ja kui ma teievanune olin, kuidas siis veel aeti ja sunniti...»

«Aga meie ei ole teievanused. Paistab, et vahepeal on midagi muutunud.»

«Ja teie olete need targad, kes seda muutumist mõõdavad...»

Vanamees saatis neid sõnu naeruga. Niisuguse naeruga, millel ei ole vähematki ühist heatujulise tundega, veel vähem naljaga. See oli vaikne, kuiv kurgukõhin, vägisi kuuldavale suruõud, et petta ennast ja teisi. See oli vilunult teeseldud naer, mis pidi täitma nende sõnade aset, mida ta ei mõistnud või ei julgenud ütelda.

Jäätisekiosk õigustas poiste eemaldumist. Nad asusid seal umbes kümne inimese järel järjekorda, et suud jahutada ja mõni sõna omavahel kõnelda. Kes ta on? Mis me talle kurja oleme teinud? Meie talle kurja... naeratas Toomas lohutava muretusega. Seda ta ei arva isegi. Aga lihtsalt on olemas niisuguseid. Nad ise on nii mitmeharulist tigidust täis, et igale poole torkab mõni terav ots välja. Nad ei näe oma sõrmeotstest kaugemale, või siis kõige rohkem rehapulkadeni, kui nad oma lehmale heinu kokku riisuvad. Aga siiski nad ei saa mõistmata olla, et maailm on nende kapsamaast suurem. Ja see teeb neid kurjaks kui karusid, kelle unekoopa rahu on rikutud.

«Aga kui see onkel juhtub seal sovhoosis mõni asjamees olema?» avaldas Urmas oma ebameeldivat kartust.

«Ei ole võimalik,» naeratas Toomas.

«Elagu ta sealt Soolahkmelt kasvõi maratoni kaugusel.» ütles Jüri vimmakat vana eemalt vaadates. «mina teen kindlasti kord niisuguse trenni, et viskan silma peale ta koopale. Näeks ära, kes ta niisugune õieti on...»

Inimesed kogunesid plaani järgi ja ka buss ei jäänud hiljaks. Sõidukis oli poistel parem kui seal pingi juures. Siin oli otsekohese sõnaga rahvast, muheda jutuga ja loomuliku naeruga inimesi. Vanamees kaelkookudega oli nende hulgas üks. Ta istus ja vaikis oma piimanõude vahel. Vahtis piiluvalt ringi, aga midagi ei ütelnud.

Poisid vaatasid teraselt, kui ta maha läks. Ta lahkus enne seda peatust, mis kandis Soolahkme nime. See ehk oligi tema isiklik peatus, sest ta kõneles bussijuhiga sosinal mõne naeratusega saadetud sõna, enne kui sõiduk peatus ja ukсед avanesid. Siis ta läks. Aeglaselt ja väarikalt. Vana inimest ei hakka keegi kiirustama. Ta läks nagu öelda tahtes, et näe — nüüd mina lähen. Teie kõik — seiske seniks. Ennem natuke aega rohkem kui vähem, kui mul just aega kulub. Poisid vaatasid kergendustundega üksteisele otsa. Nende pilkudes kordus sõnatult: kes ta niisugune võiks olla? Ei sobinud küsima hakata, sest siinsete inimeste hulgas ei olnud neil veel ühtki tuttavat.

Igaüks oleks võinud ütelda, et vanamees kaelkookudega oli Jaak Aaron.

Ühtlaste sammudega, mis olid hoolega mõõdetud nii väarikuse kui ka jõukulu vaatekohalt, astus ta nüüd maanteelt kodu poole. Ta läks mööda vähekäidavat põlluteed, kus põuase maantee tolmuvine segunes küpse ristikehina magusa lõhnaga. Tema kodu oli maanteest ainult mõnisada meetrit eemal. Ja ka sovhoosi keskuselt ei lahutanud Aaronite maja mingi maratonimaa, vaid Jüril, et seda Soolahkmelt siia vaatama tulla, oleks ees ainult see tee, mille katmisega ta oli otsustanud kuulsaks saada.

Kui ta tuleks, kasvõi praegu, ja peatuks siin hoolega suletud värava taga...

Esimese pilguga oleks näha, et maja on veel hoolitsetum ja väarikam kui peremees. Piinlik kord kõiges. Iga asi, iga jalatäis maad oleks nagu ütleva õpetatud, et meie siin oleme paremad kui muud asjad ja kõik muu maa. Me oleme paremates kätes, oleme vana hea eraomaniku hoole all.

Kes oleks võinud ütelda, et siin ilust ei hoolita? Silmamõõdu järgi veerandhektarine õue-aiamaa oli omaette vaatamisväärsus. Lopsakalt kasvavad peenrad olid sirged nagu joonlauaga rajatud. Vähematki umbrohuliblet oleks võinud otsida taimede vahelt niisama asjata kui lahtist raha või kuldsõrmuseid. Muld ja kultuurid, Absoluutselt. Aga mõnedki majaäärsed ribad olid ka lillede all. Muidugi, vana Aaronit oli turul nähtud ka lillesibulaid ja teiste püsikute istikuid müümas. Kui linna kirikus olid leerilapsed armulaual või kui koolides oli lõpueksamite viimane päev, oli nähtud Jaaku hommikusele bussile tulemas ilma kaelkookudeta ja piimanõudeta — hoopis lilledega. Vanamees tükkis teiste vahele kui elav õitekuhi ja kogu sõiduk tuli magusaid lõhnu täis. Praegugi oli lillepeenardel rikkalikku õitsemist. Eemalt üle tara vaadata ja auktartust tunda. Lähemale minekut maja kõva kord nähtavasti ei sallinud — puhta liivaga üleriputatud teerajad lillede vahel olid rehaga ornamentaalselt jooniliseks tõmmatud. Seal ei olnud ühtki inimese jälge. Nagu hästihoolitsetud hauaplats suvisel surnuaial.

Niisugune oli Aaronite muust maailmast eraldunud maja.

Vaikne ja kõrvaline metsasaludega varjatud põlluäärel. Ainult siis mitte vaikne, kui keegi tuli õue või juhtus mööda minema. Üheks hingeks peale pererahva oli siin Reku, suurevõitu tumepruun peni, kes oli õues pika keti otsas ja haukus kui põrguline, lagistas kihvu ja tegi metsikuid hüppeid, kui keegi tuli maja rahu segama.

Koera toideti selle eest, et ta oli nii ustav valvur. Toideti mõõdukalt, et lihavus ei kahandaks kurjust. Ja Rekul oli, mida valvata. Loomad. Kõik see, mida tugevad õunapuud ja marjais'andused aias vilja kandsid. Ait, kelder ja sahver. Mitu seatäit liha. Munad ja võianumad. Tubastes lukutagustes riidekanga'd, kandmata kelli, tarvitamata sööginõusid ja muud niisugust, mis hoolsa hoidmise juures oma väärtusest kinni peab. Isegi viinapudeleid ja tubakapakke, seebist, soolast ja suhkrust rääkimata. Jutud sõjast või rahareformist ei saanud sellest majast tühja tuulena mööda minna. Osteti, mis osta annab, et mitte ennast paljaks röövida lasta.

Aaronid olid juba küllalt elatanud inimesed. Jaagul oli seitsmekümnest üks aasta puudu, Reedal kuuekümnest kaks üle. Nad olid küllalt elu näinud, et raha suhtes ettevaatlikud olla. Ainult noores põlves, kui nad ostsid oma laadasaiad, saapapaarid ja sitsirätid kuldrublade ja hõbekopikate eest, oli raha niisama igavene ja püha kui taevas ja maa. Aga kui tuli sõda, kadus kuld ja hõbe kottidest ja kassalaadikutest nagu tina tuhka. Ainult paberit veel kõbises näppude vahel. järjest rohkem ja järjest odavamat. Varsti kadus ka vask, mille asemele tulid kirjamargikogused keisripildid. Veel mõni aeg, ning duuma ja kerenski rublad — kah rahad — tulid kokkuhoidlikke ja edasipüüdlikke inimesi petma, läksid küladest ja linnadest läbi nagu peotäied põhku, mida tuul pillutab. Saksa keisri oberoost-margad tegid sama tiiru — niikaua raha, kuni peldikusse naela otsa. Ja siis tuli eesti aja eesti raha, esiti margad ja pennid, siis kroonid ja sendid. See oli jälle nagu rohkem raha moodi. Ja pealegi oli see midagi isamaalikku. Oli nagu kindlam tunne, kui seesama kikkhabemega advokaat, kes suurematele rahadele ministrina oli oma nime alla kirjutanud, sulle tulele minnes uulitsal vastu tuli. Nägid oma silmaga inimest, kes vastutab. Teadsid, et tal on linnas kolmekordne kivi-maja ja maal oma paarikümne lehmaga talu. Ikkagi varandus. Ja sa teadsid, et ministril ei ole isegi lapsi, kes võiksid viina ja liiderlikkuse jahil vabariigi raha alused ära lagastada.

Kroonid nagu Rootsimaal, sendid nagu Ameerikas — kena raha väikese riigi kohta. Sellel oli Aaronite elus suurem tähtsus kui ükskõik mis maksuvahenditel enne või pärast. Nad abiellusid. Ka neil ei olnud lapsi. Ja seda kindlamalt said nad ise elus jalad alla. Ja seda kõrgemale tõusis nende silmis varanduse kui ainsa elumõtte väärtus. Aga kroonid ei olnud kerged tulema. Sent sendi kõrvale. See nõudis visadust, enesesalgamist, karmust ja tõsist elutarkust. See nõudis, aga ühtlasi ka kasvatas iseloomu. Jõukus, kui visalt ta ka tuli, nõudis kõigele lisaks ka välist väärikust. Korter, mööbel ja riided olid kallid asjad, aga ei olnud parata, need olid kõigile näha. Nende järgi vaadati, kuidas inimene edasi jõuab.

Seda, mis kõhus, ei näinud küll keegi, aga siin olid kokkuhoidmisel omad piirid. Reet leidis, et õige on kord nädalas hästi süüa,

mis maitseb pühapäeval seda enam, mida tagasihoidlikum on olnud argipäevade kehakinnitus. Ja pühapäeviti võis keegi tulla, võisid sisse astuda mõned armsad omaksed, nagu neid nimetati kombekohastel pühadekaartidel. Neid tuli kostitada lahke näoga ja helde pakkumisega. Need kõhutäied olid nagu hoiule antud. Need võis külast hiljem jälle tagasi tuua.

Edasijõudmise elutarkus nõudis ka seda, et oma tõelised mõtted ja tunded peavad olema luku taga nagu kogutud varandus. Naerata mine olgu näo, mitte südame asi. Veel enam sõnad. Naeratud ja sõnad olgu tunnetest ja mõtetest hoolega lahus peetud nagu võõras raha omast. Kui lasta need segi minna, on jõud läbi. Sa ei saa, mis sa tahad, ja sulle ei jää, mis sul on.

Aaronid aga jõudsid küll edasi, eriti viimastel eesti raha aastatel. Siis nad elasid linnas. Reet oli veini- ja likööriabriku marja-aiandi juhatajaks, Jaak rändas ringi, samale vabrikule üles ostes kõike, millest annab mahla ajada. Tema tegevus algas südasuviste kirssidega Lätimaal ja lõppes jõhvikatega Peipsi ääres. kui sood olid juba kinni külmunud. Nii üks kui teine, eriti mõlemad koos, teenisid korralikult. Ja neil ei puudunud oma suur eesmärk. Nad mõlemad olid maalt pärit, Reet mõisa põllumoonakate. Jaak kehvavõitu talurentniku perest, ja ainult maal nad oskasid ette kujutada täit rahuldust oma kosuvast jõukusest. Kolmekümnendate aastate lõpul nad hakkasid kuulama ja vaatama, kust saaks osta sobivat talukohta, olgu haamri alt või priitahtlikult müüjalt. Oli viimne aeg, kui nad selle leidsid. Uue aja tuulehood tõmbasid varsti inimeste taskutest ja lukutagustest rahad jälle välja. Lao lauale ja vaheta ära. Kui peidad, oled omast ilma.

Aga seekord olid uue aja tuulehood tugevamad kui kunagi varem. Nad käisid koos sõjatulega — edasi, ja siis jälle tagasi. Aga see ei olnud veel kaugeltki kõik, et nad raha puistasid. Kõik elamise alused vankusid ja varisesid. Isegi päriks ostetud kohtade piirimärgid, sügavale maasse kaevatud ristidega kivid, ei tähendanud enam midagi. Varanduseta inimesed, maiata ja maata mehed käisid ja kündsid neist üle ja ütlesid, et see kuulub nüüd rahvale.

Aaronid ei mõtelnudki rahvaks hakata. Nad otsustasid kindlasti jääda inimesteks, kellel on oma nimi, oma varandus ja omad lootused. Nimi jäi. Aaronite maa läks kolhoosi, kus Jaak pidas mõnda head aega turustaja-ametit, ja sealt edasi sovhoosi, kus nad rahva asjadega enam mingit tegemist ei teinud.

Mis puutub lootustesse, siis need jäid vanaks ja väsisid ära enne kui Aaronid ise oma hea tervise juures. Uusi tuuli ei tõusnud ega tõusnud. «Ameerika Hää!» ei toimunud lootusi, ennem lõdvendas neid. Mida tühjemaks jäi süda kõigest muust, seda rohkem oli seal ruumi vaikival vimmal, paratamatute pettumuste raskusel. Mis võis seda kergendada? Ainult töö oma kasina aia-maa mullas, laudas ja metsavahelisel heinamaalappidel, valgest pimedani, ainult poeletunnilise lõunapuhkusega. Mida rohkem vaeva näha, seda kindlamalt oma on see, mis sulle veel jäänud. Mida rohkem end väsitada tööga, seda kergem on öö murest raskele südamele. Paremat lohutajat ei olnud leida. Vaimulikud raamatud olid nagu väetid raugad, kellelega võis küll mõnel raskel õhtuunnil kombe pärast kõnelda, aga kes ei suutnud mõista ega

trööstida elava inimese hinge. Kõik see, mida nad pomisesid vastu oma hambutu suuga, oli selgeks tõenduseks, et nad ei tunne uut võimu, mis nüüd valitseb maailma ja ülbelt üle astub kõigest, mida Aaronid on armastanud, millesse nad on uskunud ja millele nad veel lootagi tahaksid. Mis kõrgemat või kaugemat sihti võis veel näha enda ees inimene, kes ise tahab oma elu pärisomani-kuks jääda? Isegi rahast olevat üks kõnetooli-tark ütelnud, et tulevat aeg, kus see hoopis ära kaotatakse. Tulevat aeg, kus raha ei ole, aga elada saab... Niisuguste juttude puhuks oli Aaronitel nende naer, kuiv kurguhäälne kõhin.

Olgu muuga mis oli, aga raha veel ikka elas, käis inimesi mööda ringi ja aitas nende vahel vahet teha. Mõnel oli see kergem minema kui tulema, teistel aga olid sõrmed kopika küljes kõve-
mini kinni, nad oskasid seda püüda ja paigale panna.

Aaronid oskasid nii üht kui teist. Kui rahal nende jaoks enam muud mõtet ei olnud, siis niipalju ikkagi, et visa ja järjekindel kopikahool laskis neil ustavaks jääda oma iseloomule.

Rahaasjade korraldamine oli nende majas tähtis ja pühalik toimetus. See pidi sündima oma õigel ajal ja miski ei tohtinud seda segada. Nagu praegugi. Kohe, kui Jaak linnast koju jõudis, istus Reet tagatoas laua taha, keeras laeka lukust lahti ja võttis oma raamatu välja. See oli üks niisugustest raamatutest, nagu neid Aaronitel aastate kestel mitmeid oli viimase leheküljeni täis saanud: pikad ja kitsad, põikjoontele lisaks ülevaht alla palju siniseid ja punaseid jooni, et ka väga suurtes arvudes, kui neid ainult oleks märkida, igal numbril oma kindel koht leiduks ja midagi segamini ei läheks. Need olid veel vana aja raamatud, väga rikkaste inimeste, suurte äride ja ettevõtete jaoks tehtud, pärit veini- ja likööriabrikust. Siin oli nende ülesandeks Aaronite rahalisest läbikäigust kõige täpsemat ülevaadet ja aru anda. Iga rubla ja kopikas, olgu tulnud või läinud, märgiti siia vastamisi avanevatele lehekülgedele üles, sissetulek vasakule, väljaminek paremale. «Ülekanne» läks leheküljelt leheküljele, kuust kuusse ja aastast aastasse. Ja kõik klappis. Mitte enam kui kord nelja või viie aasta kohta kogu nende neliakümneaastase kooselu kestel oli ette tulnud, et aasta kokkuvõtte lõppu tuli kirjutada mingi tühise summa kohta õiendavad sõnad: «...aasta jooksul sisse märkimata unustatud või kaduma läinud.»

Präegu Jaak andis oma linnareisist aru ja Reet tarvitas sulge ja tinti. Kõigepealt avas Jaak oma vanaaegse vaskmokkaldega rahakoti ja, käsi ees, et midagi maha ei veereks, kummutas selle sisu viimse kopikani lauale. Koos loeti raha üle. Siis Jaak hakkas oma sedelilt ütlemata ja Reet märkis. Turu kulud: üks nõu piima, teine marju; hinnad ja summad. Siis kulud: kõigepealt bussipiletid...

Aga järsku tuli Jaagule midagi meelde. Ta lükkas prillid laubale, pani sedeli käest kõrvale.

«Tead, Reet, ma pean sulle rääkima...»

«Pärast. Enne raamat korda.»

Jaak vaikis. Nii selge sõna peale ei olnud tal naisega enam ütlemist. Võõraste ees võidi võrdsust mängida, aga tegelikult olid ohjad täie jõuga Reeda käes. Tema sõna alustas ja lõpetas kõik jutud.

Nüüd loendas Jaak oma ostud lõpuni. Sool ja suhkur... kümme

rulli kärbsepaberit... seitse leiba... rublad ja kopikad. Reet arvestas midagi kõrvalisel paberil. Nikline lauakell tiksus oma kärmet käiku. Jaak vaatas aega ja kartis, et ta hiljaks jääb sellega, mis tal oli kõnelda.

«Ja veel?» küsis Reet.

«Kõik. Muud ei midagi.»

Naine vaatas mehele üle prillide otsa. Ta oli arvanud, et Jaak on midagi omapead enda peale kulutanud, sest kippus keset arvetegemist seletama.

«Need asjad ma ju käskisin sul tuua. Mis sa siin siis kõnelda tahtsid?»

«Mina... hoopis teist asja. Hommikul, kui bussi ootasin, sõitis direktor mööda, ütles, et paneb ajutiselt meie juurde inimesi...»

«Meie juurde... inimesi?»

«Mõneks päevaks, ütles, koolipoisse, kes pidid sovhoosi tööle tulema...»

«Ma küsin — mis õigusega?» Jaak võttis naise silmade vihasäde-med vaikides vastu. Reet tõusis laua taga püsti, tugevakasvuline, jõumehelike käte ja õlgadega naine, laiguline ärrituspuna päevitunud näol. Jaak oli varemgi niisugustel silmapilkudel mõtelnud, et oleks veel vana talude aeg, siis nii tema naine nende ühiseid asju selle laua taga ajaks. Nõuaks õiguse välja igas asjas. Passiks naabritega. Palkaks ja laseks lahti sulaseid ja tüdrukuid. Võtaks palgast maha, mis keegi on hooletu olnud. Nüüd aga — kellega?

«Ära sa minu käest küsi, mis õigusega... Ega ma ise seda direktorilt küsimata ei jätnud. Tema aga vastu, et on tarvis ja meil ruumi küll. Küsis veel, et kas meil sovhoosi abi vahel ära ei kulu... Kui mõtelda, need heinamaa ääred... ja hobust ka ei ole keelatud...»

«Heinamaa ääred. Omast krundist...» Reet näis oma mõttega juba kusagil laugemal olevat.

«Ütle sa talle, et omast...» ohkas Jaak nagu piimanõudega mäest üles minnes.

«Hommepäev lähen direktori juurde ja küsin näha seda seadust, mis minu aiamaale niisuguse naturaalkohustuse peale paneb, et pean hakkama oma majas lastekodu pidama.» See ei olnud halvasti öeldud, aga lohutust Reet neist oma vapratest sõnadest siiski ei leidnud. Ta vajus toolile. Tühjad jõuetuks murtud käed laual, hingas ta kiiresti, lahtise suuga. Puna-laigud põskedelt olid kadunud. Nägu oli täis nii suurt muret, nii piinarikast jahmatust, et seda nähes oleks võidud arvata, et nüüdsama on tal oma silma all kõige ligem inimene ootamatult surma saanud. Või et tema kodu on leekides ja päästa ei ole enam midagi.

Jaak endamisi arvas, et tema küll ei hakkaks õiendama, vaid katsuks ära kannatada. Aga ta tundis oma naist, ja hoidku seda talle nüüd ütlemast. Aga et selleks, mis peab tulema, vähemalt ette valmistatud olla, pidi ta siiski mõne argliku sõna veel ütleva:

«Ja kui ma nüüd linnast tuln, siis — ühed jõnglased juba olidki bussis.»

«Meile?» ägas Reet.

«Kes neid teab. Aga ka see võib võimalik olla.»

Paratamatuse süngus võttis Aaronite maja oma võimusesse.

Jaak hingas veidi kergemalt. Ta oli kartnud halvemat. Aga õnneks ei langenud naise viha tema peale, vaid ajas taga kaugemaid vastaseid.

Samal ajal kui Aaroni Reet alles rahumeeli oma raharaamatut pidas, jõudsid linnast tulnud poisid sovhoosi kontorisse. Nad tulid üsna vaikselt ja viivitades, isegi veidi kohmetult. Varem olid nad tuttavad mõne kolhoosikeskusega, kus elu oli külalikul lihtsam ja muhedam. Siin aga äratasid juba hooned aukartust. Inimesi ei olnud palju liikvel — tööpäev veel kestis —, aga kes vastu tuli, vaatas neid terasemalt ja uudishimulikumalt, kui neile enestele oleks meeldinud. Nähtavasti nad ei jätnud küllalt asjalikku muljet oma kimpu köidetud õngeritvadega, seljakoti küljes kõlkuva keedupotiga, teistes paunast paisuva pannisabaga ja muu sellelaadilise. Kontorihoone võttis nad vastu tõelise riigiasutuse asjalikkusega. Ja peremeheks majas ei olnud siin mitte esimees, vaid direktor, mis tuletas vägisi meelde kõige tõsisemaid silmapilke koolis. Õnneks viis sissekäik läbi hämaravõitu eesruumi, kus nad said oma pambud varjulisesse nurka maha panna. Nii oli veidi julgem koputada direktori kabineti uksele.

Sisse astudes said nad oma hea enesetunde varsti tagasi. Direktori tagasihoidlik naeratus laskis arvata, et ta mäletab poiste kirjalikku teadet tänase tuleku kohta. Aga neid paluti istet võtta ja silmapilk oodata. Direktori vastas istus tugeva olekuga vanem valgepäine naisterahvas, kes, paberid käes, oli siin asju õiendamas. Sellest vähesest, mis tal veel seletada oli, said poisid aru, et lahendatavad küsimused kuulusid piimakarja alale. Need asjad lõpetatud, pöördus direktor kohe poiste poole:

«Nii et täpselt, nagu teatatud. See on hea.»

Kõik oli nii lihtsalt selge. Homme hommikul tulgu poisid kontori juurde, kus brigadiir neile töö kätte juhatab. Heinad ja rohimine on praegu kõige kibedamalt käsil...

Karjapereaine, kes alles oma pabereid kokku pani, ei saanud siin vahele segamata olla. Noormehed tulid tööle? See on hea, abi kulub ära nii kibedal ajal.

«Aga sa, direktor, ütle brigadiirile, kui ta ise ei taipa, et ärgu noori inimesi kapsastesse küll saatku. Kes tööga alles alustab, peab sellest meelelahutust tundma. Ei tohi tüüdata. Kõplama saatku naisi. Noor inimene tahab ringi vaadata, vabamalt liikuda ja õhku hingata. Hein on ikka see õige suvetöö. Hang ikka mehe riist. Või siis jälle reha peale...»

Kas keegi poistest ka hobusega toime tuleb?

Toomas on enda peale kindel. Ta ütleb, et ka teised harjuvad päevapealt, kui tarvis on.

Hästi, küllap siis tuleb ikkagi heinale minek.

Aga kus poisid elama hakkavad?

Direktor ütleb, selle eest on ta juba hoolitsenud. Karjabrigadiir juhatab noormehed Aaronite majja.

Kas need siis võtavad?

On kõneldud...

Eestkostlik naine võttis poisid kaasa, et nad laudateelt cdasi öömajale juhata. Aga suures sovhoosiõues ta nägi eemal üht tüdrukut, kes kasvu järgi näis poistega umbes samaealine olevat, ja hüüdis oma lahke jutu poolelt lauselt: «Lembi, tule siia!» Tüd-

ruk tuli veidi umbusklikult viivitades, kui nägi võõraid poisse, sest ta oli tööriivais ja mitte just kõige puhtam. Karjaperenaine andis külalised Lembile üle. Mis ta niisama kõnnib, saagu pois- tega tuttavaks ja saatku nad otse metsateed Aaronitele. Sealt olevat poole ligem kui maantee ring. Ja seda parem, et nii saa- vad noormehed otsetee kohe selgeks. Hommikul lähem tööle tulla.

Tüdruk oli aga kahevahel.

«Kuhu ma sedasi kõlban, kui praegu tulin sigalast, alles kasi- mata...»

«Mis sa edvistad,» hurjutas karjanaine. «Kui natuke haisedki, hoia allatuult. Igaüks teab, et see läheb pesus välja. Mine aga!»

Ja Lembi läkski poisse saatma. Lükkas ainult sõrmega kord läbi juuste. Muud ei olnud tal võimalik enda korraldamiseks enam teha.

Kuuldes, et poisid on tööle tulnud, muutus Lembi kohe usaldus- likumaks. Ta küsis kõigi kolme nime ja vaatas neid kuuldes igale oma sinihallide silmadega teraselt otsa, et meelde jääks. Jüril ja Toomal olevat sovhoosis vanemate meeste hulgas nimekai- mud ees, aga Urmas olevat siinkandis küll esimene. Urmas omalt poolt ütles, et Lembisid olevat neil koolis peaaegu igas klassis. Ja mõned paremad mammad kutsuvat oma Lembituid ka veel Lem- bideks.

«Kuidas niisugune nimi küll poisile passib!» naeris Lembi täie suuga. «See minu jaokski nagu liiga halj ja armas. Aga mul on ema soomlane, sellepärast.»

Tutvus oli sisse juhatatud. Ladusa sammuga edasi astudes ei tundnud keegi enam mingit kohmetust. Ei poisid oma mustlaslike pampude ega tüdruk oma laudalõhnaliste tööriivaste pärast. Siia, mööda kuuma vaigulõhnalist kuusikuserva kulgevale teerajale sobisid nad hästi niisugustena, nagu nad olid.

«Mis ameti rahvas see on, kelle juurde meid elama pannakse?» küsis Toomas.

«Vanemad inimesed. Elavad. Muud ametit midagi. Hästi elavad. Puhas, korralik maja.»

«Kedagi nooremaid seal ei ole?» päris Jüri.

«Ei,» raputas Lembi oma sasist linalakka. «Nooremaid näed töö juures või klubis,» lisis siis naeruste silmadega.

«Kui igav hakkab, küll me siis Lembi kätte leiame.»

«Miks te ei leia, kui tahate. Ma käin sigalas ainult emal abiks. Täna ta pesi pesu. Kohe kui saan, olen jälle heinal.»

«Heinal meeldib rohkem?» küsis Urmas.

«Sovhoosi töö on sihuke.» ütles Lembi elutargalt. «et seal tuleb olla, kus on tarvis. Heinal meeldib muidugi rohkem. Kellel siis ei meeldi rohkem inimeste hulgas kui sigade seas! Teine õhk ja elu.» Ta peatus ühe kuuse juures, võttis sõrmega mõne tilga kuld- selget vaiku ja määris seda oma vasaku käeselja kriimustusele.

Nüüd nad jätsid metsäärse teeraja maha ja läksid edasi otse üle heinamaa. See oli üksik väheldane niidutükk, mis asetses ühelt poolt metsakääru, teisalt põldude ja maantee vahel. Kogu hein sellelt tükilt oli juba küünis, millest nad mööda läksid. Lõhnast oli tunda ja reharatta jälgedest näha, et hein oli nüüdsama küüni aetud. Hobusesõnnikki mätaste vahel alles värske.

«Oleme hiljaks jäänud,» ütles Urmas, «näe, hein juba tehtud.»

«See peotäis,» naeratas Lembi. «Ära karda, jätkub ka sulle. See siin tehti tõesti hästi varakult. Ja ongi siin viimane küünitais

koredat. Nüüd küntakse see tükk üles, külitakse kultuuri alla ja jäetakse noorkarja koplaks.»

«Mis sa kõik ära ei tea! Kas õpid agronoomiks?» küsis Urmas. «Ennem ehk loomatohtriks,» vastas Lembi tõsiselt. «Ja näe, kui kena joomakoht on siin mullikatele...»

See oli midagi tiigitaolist kõrge metsaseljandiku alt üles keeval allikal, mille kaugemas sapis kasvasid kõrged hundinuiad.

«Tõesti kena...»

Ja meeldiv oli ka see järgmine metsaserv, kuhu nad jõudsid, kui olid heinamaatükist risti üle läinud. Siin oli tihe kuusik palistatud mitut liiki nooremate lehtpuudega; mets ise aga tegi peaaegu poolringikujulise tagasitõmbamise, kusjuures varjuline legendikuäär avanes otse vastu lõunapäikest. Esimestki korda siit läbi minnes oli selge, et see on niisugune metsäär, kus on alati soojem kui kuskil mujal. Siin leiad kindlasti esimesed sinilille või ülase õied juba siis, kui varjulisemates kohtades ja põhjapoolsetel kallakutel on hang alles põlvini, siin näed esimese liblika lendu, siit leiad esimese valminud maasika, ja esimesed sõõmud kevadeõhku hingad siin juba märtsi suure lumega. Praegugi tundus palav päev siin eriti kuumana, rohi krõbisese jala all ja igalt kändult ja kivilt jooksid väledad sisalikud peitu.

Purukuiva puu raginaga murdis Lembi ühest oksahunnikust endale tugeva tookami pihku.

«Kas karukoobas on lähedal?» küsis Urmas.

«Nali naljaks,» ütles Lembi, «aga kui see Reku neil seal ketist lahti juhtub olema, on kihvad kintsus kohe, kui midagi käes ei ole.»

«Nii marukuri koer?» küsis Toomas.

«Ega inimesedki seal kõige inglimald ei ole.»

«Ei tea, millest see tuleb,» jätkas Toomas. «aga enamasti on küll nii, et kuidas pererahvas, nõnda ka peni. Nagu vastastikune kasvatuslik mõju. Või kogemuste vahetamine.»

«Kes teab,» naeratas Lembi. «Aga eks see tähendab ka, et pahu- rate inimeste juures käib harva võõraid, ja mida harvem koer inimesi näeb, seda marudamalt lõugab, kui keegi juhtub tulema.»

«Täitsa õige teooria,» kiitis Jüri. «Aga mis praktikasse puutub, siis luba, Lembi, see malakas mulle. Kuhu see kõlbab, et tütarlaps on meiesuguste musketärade ihukaitseks!»

«Küll ma ta ära taltsutan,» ei andnud Lembi relva käest. «Teil ei maksa, teil tuleb seal elada. Ei ole hea, kui koer jääb viha kandma.»

«Iase olla, Jüri,» arvas ka Toomas. «ei maksa siin midagi rüütli mängida. Küll Lembi taltsutab. Loomatohter teab kõige paremini, kuidas penile põrutada.»

Kõigi nelja ühine naerulagin aga ajaski juba Reku haukuma, sest metsanurgast, milleni nad olid jõudnud, ei olnud Aaronite maja enam kaugel, kui naarseda meetrit Koer haukus kurjalt, aga esialgu veel äraootavalt. Mõõda metsäärt oli heinaaial tihti võõraste inimeste käimist. Kuid mida ligemale tuldi, seda tigemaks peni muutus. Kui Lembi ja poiste näod üle värava ridastikku juba õue vaatasid, oli lausa põrgu lahti.

Kiskja oli õnneks küll ketis, aga niigi ei olnud kuigi mugav kuulda ta tigidat lõrinat ja kihvade laksutamist. Pererahvas ei tulnud teda taltsutama. Uksed olid suletud, õu tühi, Lembi avas värava. Nad astusid edasi, läksid lähestikku hoidudes pikkamisi

maja poole. Reku, haukudes pöörase ägedusega, tegi metsikuid hüppeid. Ta oli nii vihane, et näis ketist hoolimata järjest ligemale tulevat. Tundus, et laut, mille seina külge ta oli aheldatud, igal hüppel koos koeraga sammu võrra edasi nihkub.

Kas tõesti kedagi kodus ei ole? Siiski — see oli Reet Aaron ise, kes nüüd ukse avas ja välja tuli. Üks käsi puusas, teine ukselingi küljes, jäi ta seisma oma maja trepil astme võrra kõrgemale nendest, kes olid õues. Ta ootas, ei lausunud sõnagi. Ei Rekule, kes endiselt haukuda lõhkus, ega noortele inimestele, kelle peale koer nii kuri oli. Teretuse võltis vastu kahesilbilise suuliigutusega, sõna ei kostnud.

Lembi astus nüüd poiste hulgast ette, läks otse trepi juurde, toetas oma malaka püsti maha, jäi sirgelt seisma kui kuninga käskjalga ja ütles:

«Need noormehed tulid sovhoosi kaheks nädalaks praktikale. Direktor saadab nad teie juurde korterisse, palub lahkelt vastu võtta.»

«Kas käsk on kirjalik?» küsis Reet Aaron.

«Ei, suusõnaline,» vastas Lembi.

«Aga kes õiendab üüri, sovhoos või poisid?» küsis perenaine.

«Ma arvan, et sovhoos. Aga seda ütleb direktor ise teile täpsemalt.»

Poolavatud ukse päramise pilu vahelt välgatasid Jaagu prilliklaasid. Reeda näos aga ei liikunud midagi. Ta oli selleks kõigeks küllalt ette valmisatud. Ta kivistunud ilmest võidi näha ainult seda, et ta on suletud viimse võimaluseni. Ei ole kellegi asi, mis tal sees on.

«Olgu. Ma siis vaatan, kuhu ma nad panen...»

«Täna. Head aega.» Lembi pööras ringi ja läks. Muidugi oleks ta tahtnud vaadata, kuhu poisid pannakse, aga ta otsustas ainult asjalikuks käskjalaks jääda. Ta oli oma kohuse täitnud. «Nägemiseni...» Ta vaatas poiste poole pilguga, mis ütles, et olge nüüd tublid! Niisama selge oli poiste silmade vastus: Ole tänatud, Lembi, hästi sa ajasid selle asja...

Perenaine seisis endisel kohal, endises asendis. Pea veidike ette kallutatud, näitas ta, et nüüd mõeldakse ja varsti öeldakse, mis on otsustatud. Või oli ta veel millegi suhtes kahevahel?

«Lembi ei teadnud, üüri me õiendame ikka ise,» ütles Jüri, kellel oli veidi rohkem raha taskus kui ta sõpradel. «Kas võib kohe, et asi oleks selge?»

Seda lihtsamelset lähenemiskatset ei poetud vastuse vääriliseks. Reet Aaroni nägu jäi endiseks. Ka nüüd, kui ta näis oma otsuse teinud olevat ja tuppa pöördus. Ta tõi võtme, läks rajaja põhjapoolse otsa juurde ja avas seal rohtunud läveesisega ukse. Poisid järgnesid talle, ja perenaine ütles:

«Siin võite olla. Muuga ma ei saa teid teenida.» Ütles ja läks kohe minema.

Poisid vaatasid seda ruumi, kus nad võisid olla need oma iseisva ühise elamise päevad. See oli nähtavasti kunagise talu sulaste- või üürikorter, pliidiga tuba, mis oli ilmselt pikemat aega tühjana seisnud. Luud oli ainult kergelt üle käinud jälgedest, mida siia olid jätnud kanad või ehk kana tibudega — nende madal plek'ne sööginõu oli praegu veel nurgas maas. Mis seal ikka, omaette peavari. Paljudest poistel aega kodus olla. Pliit oli hea olemas. Toomale tuli meelde purukuivade kädide rohkus kuu-

siku all, kust nad mööda tulid. Küttega ei ole muret. Kui suur, viljasalveks tarvitatud kast kummuli keerata, on see lauaks hea küll. Istmeks ei olnud midagi võtta, aga püsti süües saavatkki kõht rohkem täis. Kuidas magamisega saab? Selle kohta oleks süngre pereemand siiski võinud paari sõnaga nõu anda.

Kui poisid vaikse pominaga oma esimesi muljeid vahetasid, avanes üks pika kääksuga ja lävel seisis nende tuttav kaelkookudega linnateeline. Tal oli midagi kahjuröömsa muigamise taolist prillide all, kui ütles:

«Noh, upsakus oli enneaegne. Nüüd — ühe katuse all.»

«Vahandage, aga kuidas me upsakad olime?» küsis Urmas.

«Olekuga.»

Poisid vaiksidsid. Jüri kehitas õlgu. Midagi ei olnud parata. Lisaks selle maja niigi umbsele õhule oli ka bussijaama pahurus pärale jõudnud. Periehel näis olevat ülesandeks poiste vastuvõtmine lõpule viia.

«Olete siia määratud, ei hakka ma teid tagasi ajama. Õiguse otsimine ei tee targemaks. Elage need päevad. Ruum on omaette, nii et pererahvas ei ole vähemalt teie jalus. Mis koristada on, teete ise. Ümmardama ei hakka teid siin keegi. Luuda võite võtta. See on väljas ukse kõrval. Aga kohe tagasi panna. Mingit mööblit mul teie jaoks ei ole. Las sovhoos sisustab, kui tal teid tarvis on. Aga seda ma ütlen, et kedagi võõraid ei tohi siin jõlkuda. Selles majas valitseb kord. Ja kõlblus.»

Vaikus, mis nüüd valitses selles tühjas toas, oli nagu osa maja korrast ja kõlblusest. Jüril aga oli siiski vaprust küsida:

«Kui oleks natuke heinu, kas te ei lubaks meil lakas magada?»

«Lehm ei luba. Minu loom väherdud heinu ei söö.»

«Nii et siin, põrandal...»

«Minu lauda taga on sovhoosi mulluste õlekuhjade ase. Seal võite küljealust tuua. Aga kõik ripentsid üles korjata, mis sülest pudenevad! Puhtus olgu! Ka väljakäigus. Kui mõni tilk on laua peal, tuleb kohe kuri karja.»

«Kas piima saab teilt osta?»

«Võib saada.»

«Ja ehk mune?»

«Mune ma praegu ei müü. Konserveerin. Talvel on teine hind.»

Ja peremees läks. Keelduvat sõna oli hea viimaseks jätta.

Poisid astusid üksteisele hästi lähedale, et nõupidamine jääks omavahel. Ja et oleks nii omapoiste tunne kui vähegi võimalik. Õige kambavaim. Neidki oli elu õpetanud, et kurja ilmaga tuleb eriti ühte hoida.

Teadagi, et linna vahet käivad bussid. Aga kas see oleks kellegi õige maatöö või praktika, nagu Lembi ütles, et kõlaks tähtsamalt. Mis nägu sel oleks, kui ema keedab linnas hommikul heinalistele kohvi, topib võileivad taskusse ja käsib hea poiss olla. Ei! Ikkagi tuleb siia jääda. Siia — see tähendas mitte ainult Soolahkmele, vaid nimelt Aaronite majja. On tuldud, ärgu olgu taganemist! Araminek oleks lüüasaamine. See oleks Aaronite võit poiste üle, kes on teisest klassist saadik pioncerirätti kandnud ja varsti komso-moli astuvad. Juba seegi oleks taganemine ja lüüasaamine, kui norgu jääda ja lasta oma heal tujul luhta minna. Ei, ka seda ärgu olgu. Tegutseda tuleb.

Sõnatult, et oleks kord ja kõlblus, astusid nad hanereas üle õue, läksid lauda taha asemeõlgi tooma. Seal nad olidki, need

mullused kuhjaasemed. Mitte ainult mullused, vaid ka mullased, peeneks puretud hiirepesi täis. Urmas võttis sealt peotäie, nuusutas ja ütles:

«Mina olen harjunud enne und unistama. Nende peal, vabandage, ei saa.»

«Kõvasti kopitanud,» kinnitas Toomas. «Kui niisugustes põhkudes mõni öö magada, oleme varsti Aaronite lihased lapsed.»

«Sõnnik!» sülitas Jüri. «Lembi oleks võinud meid parem sigalasse viia.»

Aga Urmase mõtted ja õhtupäikesed silmad olid juba mujal. Teised ei teadnud arvatagi, et tema naljatuses unistamisest oli praegugi terake tõtt. Ja nüüd — see veel puudus — hakkas seal metsaäärsel heinamaal rääk häälitsema. Nagu saadik neist jõekäärudest, kus Villem õngitseb ja Riina kalu keedab.

«Poised!» hüüdis Urmas järsku õhinaga. «Aga see küün seal all... Värsked heinad... Elutuba siin, magamistuba seal!»

«Õigus, Urmas!»

«Magamistuba vannitoaga! See tiik seal...»

Õlgedeta läksid nad tuppa tagasi, võtsid ööks ja hommikuks kõik tarviliku kaasa ja astusid jällegi vaikselt üle õue. Pererahva poekvil ukse vahelt välgatasid Jaagu prillid. Aga kui poisid laudanurga taha said, andsid jalgadele tuld. Kergendav vabaduse tunne lennutas nad karastava allikaveeni ja saatis pehmetesse, lõhnavatesse heintesse.

Rääk, kes selle hea nõu andis, jäi oma uinutava häälitusega poistele hommikuni seltsiks.

III

Jaak Aaron leidis, et tema edu ei olnud küllaldane, kui ta poistega kõnelemas käis. Nad oleksid pidanud aremad ja aupaklikumad olema. Mitte niisuguste imelikult vilkuvate silmadega üksteisele otsa vahtima. Kõik nad oleksid pidanud kordamööda üttelema, et nad püüavad viksidi lapsed olla ja ontlikult elada. Sellest oleks olnud nüüd hea Reedale rääkima minna. See oleks rahustanud naist, tal öösel magada lasknud.

Jaak mõtles, mida mõjuvat poistele veel ütelda, kui nad õues talle vastu tulevad. Midagi niisugust, mis neil südame kõhedaks teeks ja silmad maha lööks. Mõttes oli tal veel mõndagi tagavaraks. Kes ütleb, et need jõnglased ei ole kodust ära põgenenud? Passe neil muidugi veel ei ole, aga õpilastunnistust peaks küsima, või vanema te kirjalikku tõendit, et nad on siia luusina lubatud. Nii või teisiti peaks neile veel tunda andma, et selles majas on tõsine valitsus.

Aga mida sa enam! Jaak oli silmili uksepilu vahel, et vaadata, millal on paras aeg neile vastu astuda, kui nad korruga, mingid kompsud käes, väravast välja läksid. Ei toonud õlgi ega midagi, vaid läksid ja jäidki kaotsi. Jaak läks välja, käis ümber hoonete vaatas ringi, aga poisse ei olnud näha. Ainult hääli kostis Vahe- niidu metsa varjust. Julgeid ja naeruseid hääli.

Vana Aaron hakkas aeglase, koguni nagu ükskõikse sammuga sinnapoole astuma. Mis ta nüüd muudki mõistis. Tuppa ei tahtnud minna, seal oli Reet nii raskes tujus. Metsas aga ei olnud mitte ainult poisid, vaid ka Aaronite lehm oli seal ühel lagendi-

kul ketis. Varsti oli aeg loom koju tuua. Ja mööda minnes tahtis ta puude varjust vaadata, mis poisid teevad. Kui ta ainult peaks märkama, et neil tikud käes on — nüüdsel ajal niisugused tihti juba suitsetavadki —, siis tuleks kohale kutsuda nii metsavaht kui ka miilits.

Aga näe — poistel ei olnud tulega, vaid hoopis veega tegemist. Poolalasti olid nad seal allika hundinuiades, ühel hambahari suus. teisel rätik õlal, kolmas põlvili-silmili külmas vees puristamas nagu metsinimene. Mis veel? Varsti oli selge, et poisid on ära küüni kolinud. Sinna nendega kõnelema minna ei olnud mõtet. Ei olnud võimupiirides. Küll aga võib agronoomile või brigadiirile ütelda, kui neid näeb. Seal ilusad heinad kui kuld uluall. kahju küll, kui poisid küüni põlema panevad...

Kuuldes oma lehma ammumist, hakkas Aaron nüüd selle hääle peale minema. Varitsev ettevaatlikkus kestis, kuigi ta oli näinud, et poisid küüni läksid. Nii vaikselt ta astus, et linnud tõusid käe-jala juurest. Kuidas see mõjub Reedale, mõtles ta, et poisid majja ei jäänud, vaid küünis on? Või pahandab see teda veel enam — ruum näidati kätte, aga ei kõlvanud!

Raske ketikimp käes, tegi Aaron täissöönud lehmaga ringi, et veel kord pilku küünile heita. Ta läks metsa ääres üsna lagedale, sest nüüd ta ei olnud niisama hiilimas, vaid asja pärast. Lehmalt kiskusid silmad ja sõrad kõvasti kodu poole. Jaak kõndis pool-viltu, tagasi vaadates ja viivitada püüdes. Näis, et lehm viib peremeest koju, mitte peremees teda. Aga midagi ei saanud targemaks sellest tagasivahtimisest. Ainult kolm erivärvilist käterätti olid küüniukse põikpuule kuivama pandud. Täna nad enam tagasi ei tule.

Jaak viis lehma lauta ja läks tühja toa poole täiendavaid tähelepanekuid tegema. Ta tahtis vaadata ja nuusutada, kas ei saa kindlaks teha tubakapruukimist. Sest olgu muud mis on, tuli on nii kuumal ja kuival ajal ikkagi kõige hirmsam asi. Olgu Aaronite majas, riigimetsas või sovhoosi küünis, seda ei saa keegi lubada. Kui peaks niisugust asja märgata olema, siis kasigu nad jalapealt tagasi sinna, kust nad on tulnud...

Aga siingi ei saanud ta targemaks. Uks oli lukus. Ja võti ära. Nii lihtsalt see läkski — Aaronite maja nagu ei olnudki enam Aaronite oma. Väheldane veerand sellest oli võõraste uulitsapoiste kontrolli alla võetud. Nukralt ja nõutult vaatas vanamees juba loojangule kalduva päikese poole. Mida ütelda naisele, keda ta täna jällegi kartis nagu lõhkemata mürsku? Mida teha, et Reeda mõtteid mujale juhtida? Jah, mis teha, et saaks jälle inimese kombel hingata, kõhu täis süüa ja puhkama heita?

Jaak ei mõistnud midagi muud, kui otsustas õhtused talitused enda hooleks võtta. Vaikselt käis ta korraks köögis, tõi lüpsiku ja läks lauda juurde. Tasakesi liikudes oli siin tegemist tükiks ajaks.

Aga asjata oli vana Aaron seekord oma naise ees hirmul. Inimesel inimest tunda ei ole sugugi nii lihtne lugu, isegi siis mitte, kui kümned aastad on elatud külge külje kõrval. Vana Aaron oli liiaks lihtsameelne, et tõsisematel tundidel Reeda seesmisi tuuletõmbusi ära arvata.

Reet ei viibinud enam maiste murede ringis. Kohe, kui ta oli Jaagule ülesandeks teinud poiste valitsemine enda kätte võtta, oli ta oma mõtetega taas astunud selle kalli kivi juurde, mis on neil määratud piirpostiks elu ja surma vahel.

See oli tõeline kivi, mitte mõni piibli või lauluraamatu tähendusõna. Aaronite ajaliku ja igavese elu piirikivi oli lauda otsas kuuris õlgede all. Aga see oli alles tumm nagu kivi kunagi. See alles ootas salmi või sõnu, mis järeltulevatele põlvedele kustumatult kordaksid seda ohet, millega Reet ja Jaak kord lahkuvad seitsinatsest hädaorust, et astuda üle igaviku läve.

Nad olid kaugel sellest, et lahkumisega kiirustada. Aga kirjutatud on: «Sellest päevast ja tunnist ei tea ükski.» Või jälle: «Võta oma elumaja asjad seada, sest sa pead surema.»

Kuidas oma elumaja asju veel paremini seada, kui Aaronid seda tegid! Õigemini — kui Reet seda tegi, sest Jaak täitis ainult tema tahtmist, käies nagu nähtamatu nõõri otsas naise jälgi mööda. Aga mis aastad edasi läksid, seda tõsisema kõla omandasid hoiatused, et liha on kui lilleke. Mõtte ees, et lõpp võib tulla nagu varas öösel, tundis Reet ja temaga ka Jaak tõsist kohustust mõelda kaugemale kui elumaja asjadele. Et olla ustav oma targalt ettenägelikule eluviisile, tuli neil hoolt kanda ka selle eest, et siit maailmast väärikalt lahkuda.

Elumaja asjadest ei ole püüvat mälestusmärki, kuigi neid on surmani seatud nii ennastalgava hoolega. Kui ei ole enam pere-mehe ainu-ustavat kätt, hakkavad vihm ja tuul varsti katuse-laaste laiali kandma. Aed, kui päevad otsa kümne küünega enam kallal ei olda, korjab peagi umbrohuseemet. Õu risustub, kui luud ei ole enam õigetes kätes.

See oli sel kevadel, sirelrite õitsemise ajal, kui Reet Aaron otsustas, et on õige aeg leida ja valmis panna see kivi, mis peab kalmistul tähistama nende viimset puhkepaika. Jaak järgnes talle ja nad läksid oma endiste põldude piirile, kus Reet näitas, et siin see ongi, millel ta juba ammu on silma peal pidanud. See peaks hauamärgiks kõigiti kõlblik olema, nii oma kuju kui ka ilusa halli, tumedaviirulise toime poolest. See oli väga tõsine silmarilk.

Üks sovhoosi traktorist tegi sobival ajal veoplaadiga tarviliku ringi ja nüüd oli see kivi ammugi Aaronite lauda otsas kuuri all. Seal see oli oma, tarviduse korral isegi luku taga.

Aga kõvasti nõudis see kivi kulu, et saada selleks, milleks ta pidi saama.

Pudel viina, mis traktorist sai kivi kojutoomise eest, oli tühi asi. Raskeid rublasid kiskus aga Aaronite küünte vahelt töö, mida kiviraiuja nüüd tegema hakkas. Linnas järele kuulates leidis Reet selle mehe võrdlemisi hõlpsasti. See oli juba poisikesepõlves Eestisse juurdunud poolakas Pandelovski. «Joodik, aga häbemata peenike meister,» nagu ütlesid usaldusväärsed inimesed.

Reedal oli küllalt elu- ja kantseleitarkust, et selle mehega ette võetava töö kohta kirjalik leping sõlmida. Esialgsed läbirääkimised peeti linnas. Seal jõuti ühisele otsusele, et töö tuleb teha mõlema poole kasuks hultuura korras, ilma et artellil, kus poolakas töötas, asjaga vähematki pistmist oleks. Ilma tehnikata, mida kivide kallal viimasel ajal on rakendatud. See muidugi ei alanda töö hinda, aga selle eest jääb ka sammas meistri elava käe teoseks ja kõigis üksikasjades on võimalik arvestada nende inimeste soove ja maitset, kes selle kivi alla kord igavesele unele heidavad. Ja töö saab igas suhtes, nagu meister töötas, kõige kõrgemal määral kvaliteetne. Kirjas, näiteks, mis kivisse raiutakse, ei tumesta ehtsa kulla sära sadade aastate sajud, sadade suvede pleegitus ja talvede pakased...

Linnas peetud läbirääkimistega jäi Reet kõigiti rahule. Talle näis, et Pandelovski ei ole mitte ainult tubli meister, kes tunneb asja ja armastab oma tööd, vaid et ta on ka muidu vastuvõetav — paraviisi edev ja kergemeelne, lõunamaise loomuga, mees, kellega annab kaupa teha. Ja nähtavasti kindlasti mitte lolegeleja. Võis loota, et töö edeneb küllalt jõudsasti, kuigi poolakas saab sõita Soolahkmele ainult artellitööst vabal ajal, paaril öhtul nädala sees ja igal laupäeval-pühapäeval kindlasti. Reet julges lubada, et tema majas tööl olles on meister koos abilisega ka tema toidul. Oli ju tegemist tööga, mis otseselt jumaliku silma alla ulatub. Hoidku siin väikluse eest!

Kui aga Pandelovski järgmisel pühapäeval Aaronite juurde maale sõitis ja kui hakati töö ja tasu tingimusi kindlaks määrama, et need punkt-punktilt lepingusse kirjutada, siis selgus varsti, et poola veri ei olegi eesti omast kergem. Kaua ja kõvasti tuli kaubelda iga pügala pärast. Tunnid aina kulusid käest, kui mõlemad Aaronid tagatõu laua ääres istusid ja vaikse meelegendusega teineteist toetades püüdsid maja huviseid kaitsta nagu vähegi võimalik. Neil ei olnud kerge, sest kõik küsimused, milles tuli kokku leppida, kuulusid niisugusele alale, kus neil vähemaidki kogemusi ei olnud. Tellitakse ju hauasammast ainult üks kord. Ja harva sedagi enne surma.

Poolakas ründas Aaroneid osava ning sõnarahke jutuga. Ta ei lasknud ennast tabada vasturääkivustelt. Kõiges, mis ta ütles, tundus asjatundmist ja kindlat tõepõhja. Kivi järele vaadates kõlksutas ta seda väikese heliseva peitliga ja ütles kohe, et artel-lis ei võetaks niisugust üldse töötlemisele. Köva, liiga köva. «See on ju nagu proua Aaroni karakter,» ütles ta. Aga lubas siiski ära teha, kuna auväärt tellijad ise on nimelt selle välja valinud ja koju toonud. Kahju oleks hakata uut vaatama. Selle kuju on pealegi juba loodusliku eeltöötuse poolest nii suurejooneline. Ja toim ning toon — ilus hall, tumedate viirgudega. Tõeline graniitlik tõsidus, vääriline taevase tee tähis. Ja kuidas sisseraiutud tähtede kuld niisuguse kivi lihvitud pinnal elama hakkab... Lugupeetud tellijate auväärised nimed on väärt, et neid raske raiuda oleks ja et nad siis ka säraksid, nagu särama peab.

Meistri kõned olid küll kenad kuulda, aga ränk oli see raha, mis ta oma töö eest nõudis. Ainult talle endale ei paistnud see sugugi palju olevat. Kivi erakordsest kõvadusest oli juba kõnel-dud. See oli punkt üks. Aga risk? Kas ei või juhtuda, eriti niisuguse kalgi kivi puhul, et üks kõks vasaraga peitlipäralt — ja pragu lõhestab kallil samba kui kevadise jää? Mis saab siis, kes kannab kahju? Meister käskis Jaagul must-valgele kirjutada, et igasuguse avarii puhul töövõtja toob uue kivi ja teeb uue töö endise lepingu alusel. See on punkt kaks. Ja materjalid, materjalid... Nüüdne aeg ei hooli ju igavesest elust ja keegi ei anna kiviraiujatele midagi, mis neil töö juures paratamatult tarvis on. Lihvitud pinda ei saa kätte ainult oskusega, jõuga ja ajaga. Selleks on tarvis terasepuru ja garborundumi pulbreid. Need asjad aga maksavad hingehinda. Ja see on punkt kolm.

Nad leppisid kokku lihvitud pinna mõõtudes. Jõudes kirjani, mida kivi peab kandma, esitas meister küsimuse: kuidas soovitakse, kas must või kuld? Aaronid tahtsid, et nende nimed oleksid kullaga kivisse raiutud. Ja samuti nende viimane sõna, piiblisalm

või lauluread, mis sinna juurde kuulub. Kuna see ei olnud neil veel valitud, määrati lepingus kindlaks iga tähe hind. Kallis seegi, väga kallis, sest ka siin rääkis meister palju ja ägedalt nii lehekulla kui ka kulla aluslaki kõrgest hinnast ning sellest, kui raske on seda saada. Siis kirjutas Jaak lepingu valmis. Meister ja Reet panid käe alla.

Reet, kui ta suurte selgete tähtedega kirjutas oma nime, tundis järsku jahedat juidinat seljal, Ta ei teadnud isegi, kas see oli sellepärast, et nende viimne ase nii kalliks läheb, või tunde pärast, et ta selle lepingu sõlmimisega oleks nagu surmale kutsekirja saatnud: olen valmis, võib tulema hakata.

Töö kivi kallal algas. Kirjutamata kokkuleppe kohaselt pidi poolakas hoolt kandma selle eest, et ümbruskonna inimesed tema kaudu Aaronite hauasambast midagi teada ei saaks. Ja meister pidas selles suhtes ka sõna. Võõra, salapärase mehena istus ta bussis, olgu Soolahkmele sõites või siit tagasi linna minnes.

Kivilõhandiku tasakaalustamiseks võeti kiiludega mõned tükid maha. Valkjad kiilujäljed kaotati osava peitlitööga. See kõik läks lodusalt korda. Jaak Aaron muigas endamisi, kui talle meenus, et poolakas oli seda raudkivikamakast võrrelnud tema naise iseloomuga. Katsugu keegi selle küljest mõnd ülearust nurka lahti kangutada! Asjata vaev...

Samba ülemise osa keskelt väljaulatuv kumerus peiteldati suu- rest laastust tasaseks ja siis hakati seda raske raudplaadiga viilima. Siin nägid Aaronid oma silmaga, et imettegev terasepuru ja need garborundumi pulbrid olid Pandelovskil tõesti olemas. Kõnarlikud peitlijäljed tasandatud pinnal muutusid järjest siledamaks. Kivi ränga raua all oli nagu tammepakk peeneteralise hõõvli ail. Ja kulus aega mis kulus, meister ja tema käealune said küllalt higistada, aga ikkagi saadi kätte see lepingus ettenähtud lihvitud pind. Mõlemat pidi pandi sellele mõõdulint peale ja leiti, et vajaka küll ei jää, ennem on pisut veel ülegi.

Ja missugusena see lihving tuli välja viimase, kõige peenema garborundumi alt! Sile nagu sügisene jää, mille külm õõ on teinud täiesti vaikse ilmaga. Tõsiselt hall, ühtlaselt mustjate viirgudega nagu igaveste leinamärkidega. Kui kummarduda lähedale, siis vaatab su oma nägu sulle vastu -- hämaralt nagu teisest maailmast.

Pinna nii puhas siledus andis õigust neile, kes poolakat väga peeneks meistriks kiitsid. Toime ühtlane sügavhall toon nende tumedate viirgudega näitas, et Reet oli kivilõhandiku targalt valinud. Nüüd olid veel kirjad sisse raiuda ja kuld tähtedele peale panna. Selles tuli aga väike viivitus. Meister seletas, et ta tuleb paari nädala pärast tööd lõpule viima, kuna olevat tarvis minna kuhugi kaugemale kalmistule kellelegi midagi üles panema. Kui Reet — tahtes oma asja võimalikult rutem päris valmina näha — seepeale ütles, et see tuleks ikka nüüd kohe ära lõpetada, siis tegi poolakas kaastundlikult kohkunud näo ja küsis: «Kas proua Aaron tunneb ennast halvasti, et sellega nii kiire on?» Ei, sugugi mitte... Kas siis kohe sellepärast... Ja meister läks sinna kuhugi kalmistule midagi muud üles panema.

Aaronitel ei oleks pidanud selle vastu midagi olema, sest neil oli alles valimata see salmgi, mis pidi tulema lihvitud pinnale nende nimede alla. Samuti nõudis mõningat aega ka tähtede välja-

joonistamine, mida Aaronid tahtsid lasta teha Jaagu vennanaise õetütrel Klaaral, vanal joonistusõpetajal, keda nad kõiges usaldasid ja keda nad tõeliseks kunstnikuks pidasid. Meister kiitis väga seda nõu, soovitas lihvitud pinna piirjooned pärgamendile kanda ja siis seal läbi viia kogu ruumi jaotus ning kirja paigutus.

Ennastsalgava hoolega lehmaheinu tehes oli sarmas Aaronite mõttes sedapuhku nagu kõrvale jäänud. Aga nüüd, kui poisid majja tungisid, tuli kivi Reedale jälle meelde. See oli siiski kõige tähtsam ja hädalisem asi! Mis Jaagul — tema kõnnib nagu ikka. Tema tunded käivad vaiksema vaiksusega. On inimesi, kellest võib ette teada, et nad oma viimse tunni voodis vastu võtavad. Ja on teisi, kellest ei ole kahtlust, et kokkuvarisemine tabab nad poolt poolt sammult ja poolt sõnalt. Kohutava selgusega tundis Reet täna oma maja trepil seistes, kuidas tal süda nii kõvasti tuksus end kurku surus. Pääsukesed lendasid nagu alati, taevas oli kõrge ja silmapiir kauge, aga Reedal korraga ei jätkunud enam õhku hingata. Miks ta seal vaikis? Miks ta Jaagu pois'ega kõnelema saatis? Sellepärast, et ta enda jõud järsku nii väheks jäi. Seda tuli hoida iga hinna eest. Ta ei võinud midagi parata — kõrvus hakkas kohisema ja selles kohisemises kostis nagu kauge kaja: pane korda oma elumaja asjad...

Reet ei haaranud pead käte vahele. Ta ei läinud külma vett jooma. Seda teevad need, kes tahavad näidata, et neil on raske. Reet vastupidi tahtis salata oma südame nõrkust nii enese kui kõigi teiste ees. Ta läks tagatuppa ja istus laua äärde. Tuli leida rahustavaid mõtteid ja tarvilikku tegevust, et elust kinni hoida. Ta pani raharaamatu ära, keeras laeka lukku ja võttis siis laudilt piibli. Poolakas võis nüüd varsti jälle tööle tulla. Kivi kuuris aga ootas oma kuldseid sõnu. Enam ei võinud viivitada, täna tuli need leida.

Ta teadis, et Jaak niidab ööseks lehmale midagi ette, et ta ka lüpsab ja piima kaevu jahtuma laseb. Tulgu ikka mees ka, kui ta talitustega valmis saab. See kivi oli ju nende ühine asi. Seni võis Reet ennast koguda ja rahustavaid mõtteid otsida, mida ta nii väga vajab.

Mõtelda võib, mõtteid keegi ei näe. Ja Reet Aaron küsis nüüd endalt järsku ja otsekohevalt: «Miks ma vihkan neid poisse?» Nad ei tunginud ju majja omal algatusel. Ütles Jaak ja samuti see soovhoositüdruk, kes neid saatis, et nad tulevad siia direktori korraldusel. Miks peab Reet neid esimesest pilgust vihkama ja selle vihaga oma südant tapma?

Suletuna oma mustade raskete kaante vahele, oli piibel Reeda ees laual, aga pühakirja lähedus ei seganud teda arutamast asju, nagu nad on: ta teadis, et vihkamine või vähemalt sallimatu suhtumine noortesse inimestesse ei olnud temas täna ega eile tekkinud tunne. Sel olid sügavad juured ta kõvas südames. Kuidas ta võis sallida lapsi, kui tal endal neid ei olnud! Sallida seda, mis ei ole oma, — see oli võimatu. Aga see ei olnud veel kaugelki kõik. Peale selle — nad ei tea ju midagi. Reet oli nende jõnglaste taolistest poolsada aastat kauem elanud. Nii paljude aastate pikalt ja raskelt teelt on ta käsa toonud oma varanduse, oma mõtete ja hinge. Varandusest on ainult kasinad riismed järele jäänud. Aga seda visamalt ta hoiab kinni sellest, mis on südames peidul. Ei saa sallida niisuguseid, kellega sul ei ole sammuvõrdki ühist

minevikku, niisuguseid, kes alles siis oma silmad lahti tegid, kui su enda elu alused olid juba laiali lükatud. Ei saa vihkamata olla niisuguseid, kelle eluaastad ulatuvad sinna, kuhu sa ise enam kuidagi järele ei jõua. Ei jõua nägemagi, kuidas neil läheb, ei parastama ega kadedust tundma...

Aga siiski — poisid on majas, jäävad kõige rohkem paariks nädalaks — endal oleks kergem ja ümbruse silmis parem, kui katsuks nendega kuidagi läbi ajada. Nad on oma aja lapsed — kasvavad, nagu neid nüüd kasvatatakse. Ei maksa muidugi loota, et nad siin ümber sünnivad. Aga mõne kaaluka, hästi läbimõeldud sõna võiks neile ütelda. Vähehaaval... kahtluste seemneks. Ja mõnda vana, head raamatut võiks poistele laenata, et nad loeksid, kuidas nendetaoliste nimed kord marmortahvlile raiuti. Kui noortes, kellel elu on alles ees, umbusalduse vimm juurduma hakkab, siis see on palju rohkem väärt kui varjatud viha nende hinges, kelle aastad hakkavad juba täis saama ja kellel on aeg oma hauaseeme eest hoolt kanda...

Jaak tuli tuppa vaikse ja aeglase sammuga, nagu oleks raske haige majas. Ta ei olnud põlle eest ära võtnud, et naine näeks, mis töölt ta tuleb. Kõhatas korraks tagatoa ukse kõrval ja ütles:

«Väljas on nüüd kõik valmis.»

Reet vaatas kella ja vastas ükskõikse häälega:

«Ongi aeg valmis olla.» Näis, et ta kuulub millelegi tähtsamale, et elumaja igapäevased asjad huvitavad teda täna vähem kui tavaliselt.

«Ei tea, kas nüüd sööme ka natuke?» küsis Jaak, et endale edasist tegevust leida.

«Eks sa võta midagi. Mina ei taha...»

«Enda pärast ma küll ei hakka...»

Jaak heitis naisele mõne argliku pilgu, aga sellest ei olnud kasu midagi. Peeda mõtted ja meeleolu, kõgu tema olemus oli nii kõvasti suletud, et sealt võis midagi ilmsiks tulla ainult siis, kui ta ise heaks arvab sõnakese lausuda. Sinnapoole tuli nüüd tasakesi tüürida. Niikaua kui Reet oli säärase salapärase raskemeelsuse varjus, ei julgenud Jaak omalt poolt sõnagi ütelda, isegi sellest mitte, et poisid maja maha jätsid ja küüni läksid.

«Oled väsinud? Tahad magama minna?» küsis Jaak, et nõrk jutujärg päris ära ei kustuks.

«Kas väsimus on minu voodisse viija? Magama minnakse siis, kui asjad on korras.»

«Mõtled midagi veel ette võtta?»

«Jah. Istu siia.»

Tundes silmapilgu tähtsust, võttis Jaak põlle eest ära, et rohkem mehe moodi olla. Siis istus ta teispoole lauda, jäi ootama. Tuba hämardus; sirelipöösas oli otse läänetaeva ja aknaruutude vahel.

«Ma arutasin nädala asjad kord veel läbi.» hakkas Reet Jaaku ora mõtetesse pühendama. «Nagu välja tuleb, ongi parem, et Lovski praegu vahet peab. Nüüd ta tuleb jälle laupäevaks ja pühapäevaks. Passib, sest siis on poisid ehk linnas, ja asi kombes. Kui senini kedagi ei ole kuuri alla lastud, ei ole ka neid sinna ninapidi juurde tarvis...»

«Lovski — tulgu või hommapäev, küll ma poiste üle valitsust pean...»

«Mis aga ei anna edasi lükata,» jätkas Reet, «see on see, et praegu, siinsamas paigas peame kindlaks tegema sõnad, mis sambale peale tulevad. Lugemisest ja lehitsemisest aitab, on aeg otsustada.»

Tundus, nagu oleks kell kõvemini tiksuma hakanud. Nii sügavas vaikuses võtab nõrgemgi heli jõudu juurde. Veel mõni silmapilk, ja nad mõlemad kuulsid nii iseenda kui ka teineteise hingamist.

«Ega midagi,» ütles Reet vaiksemalt kui ennest, «sa avalda omad mõtted ära. Loe ja näita, mis sul on välja vaadatud...»

Need sõnad liigutasid Jaaku sügavalt. Ta teadis küll, et tema targa ja tugeva naise otsust mööda on tehtud nende majas kõik asjad ja tehakse ka edaspidi, ta teadis kindlasti, et Reet ka need sõnad kätte näitab, mis kivile tulevad, aga siiski oli otse hellitavalt hea, et selles nii tähtsas asjas ka tema mõtteid küsiti, esimesena sõna anti.

«Olen vaadanud ja lugenud,» ütles ta pärast vaikset kõhatust. «Piibel on muidugi tähtsam kui lauluraamat, sealt tuleks leida. Aga kui piiblist, siis peab vist päris täpselt olema. Kuidas sa arvad? Seal, kui apostlid või prohvetid ütlevad, siis on kohasemad sõnad ikka «mina» peal... Kasvõi...»

Jaak võttis naise eest piibli ja avas selle mõnest kohast, kuhu ta kuivanud sõnajalalehed oli vahele pannud.

«Kasvõi Iiob: «Mina tean, et mu lunastaja elab, ja tema jääb viimseks põrmu peale seisma.» Meile aga see «mina» ei taha nagu kõlada, sest me mõlemad ju heidame sellesama kivi alla.»

«Muidugi,» oli Reet temaga nõus. «Aga see on meie sõna, mis me oma hauld üleme. Keegi ei saa nõuda, et me piiblist tähtselt kinni peame. Kui me «mina» asemel laseme «meie» panna, seda ei saa keegi keelata.»

«Ma arvan ka.» Jaak otsis järgmise sõnajalalehe. «Nii ongi kergem leida. Peab ütleva, et Taavet laulab ka väga ilusti. Siin, näe: «Sina ei jäta mu hinge mitte hauda ega salli, et see, kes su meelest armas on, peab äramädanemist nägema.» Mis sa arvad?»

«See äramädanemine ei meeldi mulle,» tõrjus Reet selle ettepaneku.

«Aga kui natuke edasi vaadata: «Ka siis, kui ma käin surma varju orus, ei karda ma kurja, sest et sina minuga oled: sinu kepp ja su sau, needsamad trööstivad mind.» Kuidas see sulle kõlab?»

«Paber on paber, aga kivi on kivi,» ütles Reet. «Ära unusta, et tööpalk tuleb meil maksta tähe pealt. Vaata, mis see välja teeb, kui nii pikalt panna...»

«Seda peab muidugi vaatama,» nõustus Jaak. «Aga kas see oleks ka palju, mis Paulus siin kirjutab Vilippuse rahvale: «Ma himustan siit lahkuda ja Kristusega olla, sest see on väga palju parem.» Sinu lilleke, Reet, on sama lehe vahel.»

Reeda eelvalik oli rukkililleõitega ära märgitud.

«Minu lill näitab seda, näe... kaks salmi ettepoole.» Ja Reet luges: «Kristus on minu elu, ja surm mu kasu.» Kasu surmast jätame ära, seda ei taha ütelda. Jääb neli sõna: Kristus on meie elu. Neli sõna. Kuusteist tähte. Ja kõik on öeldud. Kas sa nende sõnade all ei tahaks puhata?»

«Miks ei tahaks,» nõustus Jaak. «Nii lihtsalt ja lühidalt ära öeldud...»

«Mina igatahes midagi paremat ei leia.»

Reet võttis sulpea ja kirjutas suurte selgete tähtedega üles, mis oli määratud kivisse raiuda. Kõik täpselt, nagu läheb tähetegija kätte. Nii? ulatas ta siis lehe Jaagu ette. Nii... kõik nagu peab, oli Jaak nõus, kuigi ta ei saanud endamisi mõtlemata olla, et surnuvaia ristidel ja kirikukirjades käib mehe nimi ikka naise omast ees. Reet aga oli siingi Jaagu enda järele pannud.

Reet pani raamatud tagasi kappi ja ütles kergendatult:

«See asi on siis korras.»

Endiselt järjelt oli neil sõnadel niisugune kaaskõla, et nüüd võib magama heita... Aga kumbki ei hoidnud aseme poole. Nad tundsid nagu alati, kui neil hauasamba asjus oli mõni tõsisem õiendus või nõupidamine olnud, et pärast seda on tarvis nagu toibuda. On tarvis vaikset, rahulikku aega, et uuesti maa peale tagasi tulla. Nüüd, kus nende viimne sõna kindlaks määratud, ei saanud teisiti olla. Kui praegu poolpimedas toas voodisse heita, saadaks kivilõhandik kuuri alt kogu oma raskuse nende rinnale.

«Iähen vaatan korraks aeda,» lausus Reet. Tema sõnade kõla ei püüdnudki salata, et mõeldud on rohkem kui öeldud.

«Vaatame,» ütles Jaak, nagu oleks ka teda kaasa kutsutud. Oli silmapilke, kus ta väga tahtis üksi olla. Aga praegu küll mitte.

Hiline suveöötund leidis mõlemad vanainimesed varsti nende tuttavalt pingilt, mis asetses keset Reedat lilleistandust, oma maja sein seljatoeks. Oli hämar ja soe. Nõrgalt vilkusid mõned tähed valvaks taevas nagu pooleldi unustatud asjad. Lilled olid lähemal, nende õisi ei suutnud ööhämarus ära peita. Mis päeval oli punane, näis nüüd peaaegu mustana, helesinised kukekannused olid aga üsna valged. Lõhnu oli päevaga võrreldes mitmevõrra.

Nad istusid ühtki sõna lausumata. Paskusetunne, millest nad olid tulnud siia lahti saama, nimelt niikaua kestiski, kuni saab jälle kõnelema hakata. Seniks nad olid kumbki oma mõtetega, mis tulid ja talitasid väsinud peades oma tahtmist mööda. Jsegi Reedast ei olnud praegu nende valitsejat ja vaolpidajat. Tema väsimatu tahtejõud hakkas vastu lootusetusele surma paratamatuse ees. Kui ta hauakivi asia üles võttis ja järjest edasi viis, siis mõneks ajaks see aitas. Oli hea teada, et tema korraldused võivad siiski ulatuda ka üle viimse läve. Aga nüüd tõstis see kivi ise ta ette uusi küsimusi. Kes korraldab nende kalmu, kui neid kumbagi enam ei ole? Armsad omaksed oli elu laiali pillutanud. Mõni noorepõlve sõber, mõni üksik, kel endal ei ole perekondlike muresid... Ette tasuda ju võib, aga kauaks sellest kasu on... Nad on jõuetud, kaovad ehk veel enne Aaroneid. Täit armastust ja hoolt ei oleks neil kellelgi, ainult libedate sõnade vadin. Hea oleks siiasse jääda, oma maasse, oma lillede vahele. Aga kes lubab siia matta? Elava käest võeti talu, lapike aiamaad kuidagi jäi. Surnu alla ei jäeta enam küljealust asetki. Aetakse teiste sekka, võrastega ühte ritta. Ainult et see kivi on oma...

Aga siis korraga Reedat kulmud kerkisid. Ta pilk jäi hämaras ühte punkti. Jah, siiski... Ei tule mitte kulu karta, vaid lasta oma aiast mõni koorem mulda kalmistule oma platsile vedada... et oleks seal oma maa ja oma kivi, mille alla heita... ja kuhu istutada lilled, ükskõik, kes nende eest seal siis ka hoolitseb. Kes saab

seda keelata? Ei keegi... Selles mullas nüüd hakkaski juurduma Reeda oodatud meelerahu.

Jaagu peas keerles ainult üks asi — see kiri, mis nad nüüd sama kahekesi koos otsustasid... Jah, need apostel Pauluse sõnad nad otsustasid tõepoolest ühel nõul. Aga kuidas oli sellega, mis tuleb pealepoole piibli sõnu? Naine ainult kirjutas: Reet ja Jaak Aaronid... Ja valmis oligi. Kas ta tegi seda kogemata või arvab ta tõesti, et taevariiki minnakse nagu tantsupidule — naisterahvad viisakuse pärast ees?

Jaak otsustas, et seda asja peab tasa ja targu parandada püüdma. Kui saaks koos linna minna, läheks surnuaiale vaatama. Siis ta näeks ise, et ei ole seal ühtki risti ega sammast, millel mees ei oleks perekonna pea ja esimene nimi. Küll aga oleks seal väga palju niisuguseid kivi- ja raudriste, mille eeskujul oleks tulnud sambale raiuda: Jaak Aaron ja naine Reet...

Koos linna minemisest ei saa muidugi asja, lehm ei lase, arutas Jaak. Aga midagi tuleks siiski ette võtta. Surmani võib veel leppida niisuguse tagaplaanile surutud eluga, aga üle selle mitte. Maja üksikus kohas, kes siin nende elu näebki. Ja kui võõraid tuleb, küll siis Reet oskab tooni pidada. Paneb Jaagu laua otsa istuma ja kõneleb temaga nagu peremehega. Küläs käies samuti. Paistab, et ta isegi häbeneb seda mehe allasurumist. Või seda, et ta niisugusega elab, kes vastu ei hakka, oma õigust ei nõua. Aga mis on sellest kasu, kui viimaks ikka kõik välja tuleb. Kogu kihelkonnale igaveseks ajaks imestada ja naerda, et seda meest on õige püksata peetud. Midagi tuleb ette võtta. Kõige lihtsam oleks ehk ilma raharaamatust läbi kandmata pudel viina osta ja siis Lovskile see asi hinge pealt ära kõnelda. Las ütleb, et nii ei sünni ja asi tahe. Vaevalt, et naine siis enam hakkaks vastu vaidlema.

«Poisid jäid vist kohe ontlikult vait?» küsis Reet. Tema meel oli juba küllalt lahe, et kõnelema hakata.

«Poisid? Poisse polegi majas.» Enam Jaak ei kartnud seda ütelda.

«Läksid välja? Ja arvad, et nad ei olegi veel tagasi tulnud?»

«Kui tulevad, siis ehk hommikul. Nad läksid Vaheniidu küüni. Seal vist magavad. Siin ei kõlvanud.»

«Või nii... Ma veel vaatan, kuidas mulle kõlbab...»

Reeda näkku tuli tagasi see karm ja jonnakas ilme, millega ta oli harjunud seisma silma silma vastu kõigi oma muredega. Ta pilk käis hämaras aias ringi. Oli näha, et ta otsib nõu, kuidas hommikul talitada, kui ta neid näeb.

«Seda muidugi,» ütles Jaak ükskõikse tooniga. «Eks sa ise näe, mis sa nendega teed.» Ta tõusis pingilt. Haigutus oli tal sõnade asemel, et tema tänane päevatöö on tehtud ja et ta läheb nüüd magama.

Reet ei järgnenud talle. Ei olnud veel aeg. Mõne minuti eest oleks ka tema võinud magama minna, aga nüüd oli tal midagi veel otsustada. Ta tõusis püsti, keeras lilledele selja ja vaatas Vaheniidu küüni poole, mida katuse ni varjas tihe piimvalge udu. Ta mõtles mõne silmapilgu ja siis otsustas. Ei tohi painduda. Kui hakkad hulkuvaid kutsikaid kaastunde pärast silitama, siis ei saagi neist enam lahti. Õnneks ei ole tema seda veel teinud. Olu-kord on selge: poisid ise on oma eluaseme Aaronite majas raha jätnud ja sellega on eilsel pealesunnitud vastutulekul lõpp. Mingit uut kokkulepet ei sõlmita. Poisid läksid, neid ei ole enam ja

enam nad ei tule. Maja kuulub jälle ainult neile, kelle oma ta on. Aaronite maja.

Need kõvad mõtted andsid Reedale rahu ja lasksid tal magama minna. Aga nii kõvad need siski ei olnud, et oleksid Vahenidu küünis poiste und segada suutnud.

Kolm sõpra magasid seal kõrgel katuse all. Nad olid roninud lõhnava heinakantsi otsa. Nii kõrgele ei ulatunud isegi õine udu. Ja miski ei häirinud reisimeeste rasket und. Vähemalt mitte Reeda mõtted ja pilgud, mis löid üle aia siia küüni poole nagu pikad piitsad.

Päike juba koristas heinamaalt udu, kui püksirihmaga katuse alla riputatud äratuskell hommikuse linnulaulu küüni ümber vaiki ehmatas ja poiste unele järsu lõpu tegi. Nad tõusid korraga, kes istukile, kes põlvedele. Vähemalt esimesel hommikul ei tahtnud keegi viimaseks jääda. Jüri tegi kohe oma rinnakorvile esimesed võimlemisvõtted. Urmas sügas turja, mille päike oli jões kesten-dama võtnud. Toomas keeras sügelevas silmakoopas rusikat ja ütles rohkem uniselt kui pateetiliselt:

«Julgesti, vennad, nüüd tööle!»

Kordamööda nihkusid nad istukil kantsi servale, et sealt järsult kukkuva liuga küünipõranda tümpsudes alla laskuda. Seda nad nimetasid kiirliftiks magamistoast vannituppa. Allikal käinud, hakkasid nad asjalikumata jutu saatel riietuma ja end korraldama. Leiti, et neil ei ole mingit vajadust Aaronite koera haugutada, vaid nad võivad siit kohe sovhoosi minna. Nad oli tööriivais nagu tarvis. Võileibade tagavarast, mis neil siin kaasas oli, jätkus kindlasti kogu esimeseks tööpäevaks, kuidas heinatöö ka isu ei tõstaks. Kuuldes metsatukkade tagant lehma ammumist, ütles Toomas, et mõni sõõm piima oleks hea küll. Aga Aaronid otsustati ka selles suhtes esialgu rahule jäta. Eks hiljem näe. Seekord ammutasid nad oma piimanõu allikast täis. Ka puhas külm vesi aitab parema puudusel pala hõlpsamalt alla.

Kuna nad olid lasknud ära ajal endid varakult jalule ajada, oli aega veel enam kui kõigeiks. Urmas ja Toomas istusid küüni lähel, kus päike neid pärast külma kumblust mõnusalt soojendas. Jüri aga jooksis oma esimesele treeninguringile. Aga umbes paarisajalt meetrit tegi ta haagi tagasi, et ka sõpru aktiivsemalt ellu lülitada. «Poisid, tulge, siin on vaarikaid!» hüüdis ta sammu segamata küüniläve poole. Urmas ja Toomas järgnesid kohe kutsesele ning leidsidki maitsvat lisa oma einele. Ka Jüri, kui ta oli oma ringi lõpetanud, sai juhatamise eest sõpradelt kuhjaga peotäied puhtaid küpseid marju.

Nii, vaarikalõhnaliste suudega, hakkasid nad sovhoosi poole minema. Juttu oli napilt. Igamees mõltes omaette. Vaprust ei olnud kellelgi ülearu. See oli midagi kooliteetaolist otsustava kontroll-töö päeval, kui ei või kindel olla, kuidas läheb. Kindlasti on seal palju inimesi. Nad ei tunne kedagi. Ja neid ei tunta. Nende hea tahe ei ole midagi niisugust, mis kohe silma paistab. Oleks kõhe olla, kui ka seal oleks nii süngeid ja umbusklikke inimesi nagu need, kelle juurde nad majutati.

«Oleks hea, kui me kõik kolm kokku jääksime, vähemalt esialgu, et harjuda,» ütles Urmas. Ta näitas kuusetukkade vahelt alla avarate karjakoplite poole, kus sõi sovhoosi kari, poolteist või

paarsada tumepunast pead. «Ei või olla nali varustada nii suurt karja — koresöödaga... laudaperioodiks... nagu öeldakse.»

«Kari karjaks,» lohutas Toomas. «Aga hang on hang. Ja heinad on heinad.»

«Seda muidugi,» ütles Jüri, «et püüame mehe eest väljas olla, Aga arukalt, et vastu pidada. Tööpäev ei ole sada meetrit, et pane kohe stardis viimane välja. Jaksu peab jagada mõistma. muidu saad pis'ed kubemesse ja oled sunnitud katkestama, jääd allapoole viimast kohta.»

«Keegi ei nõua meilt rohkem, kui me jõuame,» naeratas Toomas. «Aga niipalju kui jõuame — selleks me ju tulimegi. Ei tasu karta ja kõhelda.»

Toomas oli töö juurest tulnud poiss, teda võis uskuda.

Ja endastmõistetavalt tema jäigi selleks, kes kõneles kõigi kolme eest, kui nad olid juba kohal, teiste tööinimeste hulgas.

Brigadiiril ei olnud midagi selle vastu, et poisid tahtsid heina kallale asuda. Endast mõista, et kõik kolm koos. Lahkuminekut ärgu olgu rohkem, kui töö just nõuab. Kas keegi nendest on hobusega sedavõrd harjunud, et loorehal toime tulla? Toomas ise on. Ja ta arvab, et ka teised, kui tarvis, varsti harjuvad. Ei, praegu ei ole rohkem tarvis. Täna tuleb ka Lembi rehale. Lembi — tere-tuttav! Jüri ja Urmas proovivad rõuke hangutada ja vajadust mööda reदेleid laiali vedada. Kui see läheb neile ühetooniliseks — ei öeldud, et kui nad ära väsivad —, siis Toomas vahetab neid kordamööda rehale.

Nii jäi Toomas nagu otsaliseks oma sõprade hulgas. Ja Lembi oli valmis igal ajal oma reha hangu vastu vahetama. Ta oli üldse nagu ühendav lüli brigaadi põhipere ja kolme uustulnuka vahel.

Urmas ise sai esimesena aru, et tema soovitusel igal sammul hästi kokku hoida ei olnud ollagi siin seda tähtsust, mis ta arvas olevat. Siin oli selge ja kodune olek. Kāi ja kõnele kellega tahes. Keda see segas, et Toomas ja Lembi läksid talli juurde hobust saama, et siis oma rehadega põllule sõita! Jäädes Jüriga nende hulka, kes hangudega põllule läksid, ei olnud vähematki vajadust kõrva kõndida või käest kinni hoida. Vastupidi — uued tutvused olid huvitavamad. Redelite laialivedajatel olid hobused juba rakkas. Ja kui jalarahvas hakkas vankritesse asuma, siis Urmas ei läinudki Jüri juurde, vaid istus selle vankri veerele, kus ka brigadiir aset võttis. Ei olnud seal mingit lugset uudishimu, veel vähem võõristamist või usaldamatust. Tihedalt külg külje kõrval, tööriistad rattaraputustest kokku kolksatamas — nii oli hea endastmõistetavalt end ühe pere liikmena tunda.

«Kuhu te siin elama saite?» küsis brigadiir Urmaselt nagu mees mehelt.

«Oleme Aaronite juures,» vastas Urmas vähemagi viiteta, et seal on segane ja kõhe olek. Tal oli niisugune tunne, et kui üks tööpäev on juba seljataga, küllap nad siis ka seal toime tulevad. Ei ole tarvis abi nõutama hakata.

«Ah nii, Aaronite juures...» Brigadiir ütles seda nagu veidi üllatatult. Ja ka teised tööliselised pöörasid päid.

«Kuidas seal on, kas saab ikka hakkama?» küsis üks vanem naine.

«Paistab päris kena koht olevat.»

«Aga kõvad inimesed.»

«Neist me ei tea veel midagi ütelda. Eile õhtul alles tulime.»

«Siis on isegi hästi, kui veel midagi ütelda ei tea...»

«Kes nad niisugused siis on?» oli Urmasel nüüd omalt poolt põhjust küsida.

«Kes nad ikka... vana hea eestiaegne tõug.»

«Kas nad sovhoosis ka midagi teevad?»

«Ei, kus sellega...»

«Iseeneste peremehed, muud midagi...»

«Oma kapsamaa kulakud,» lisas brigadiir.

Parajasti pöörati põllule, ja tundus, nagu ei oleks mitte ratad, vaid inimeste naer vankri rappuma pannud. Seda oli Urmasel hea kuulda. Selle naeru toetusel võis ta oma sõprade hulgas kindlasti kõige julgem olla, kui õhtul pärast tööpäeva Reku nende peale jälle haukuma hakkab ja Aaronid neid üle kuulavad ja korraldusi jagavad. Tüli ei ole tarvis, aga ärgu olgu ka alandamist. Nad ei ole siia kerjama tulnud, vaid tööle. Kui nende hulgas on Jüri, kes on saanud spordivõistlustel mitu auhinda ja kes on lennanud — poole tunniga Tallinnast ära tulnud, Toomas — mitu korda ristsõnade eest ajalehest honorari saanud, ja Urmas ise — ammu lastesaadetele kaastööd teinud ja ka ise mitmel puhul raadios rääkinud —, siis võiksid Aaronid küll arvesse võtta, et need poisid ei ole siin selleks, et igaüks võiks peale turtsuda, nagu ainult meeldib.

Põld, kuhu tööle mindi, ei olnud sovhoosi õuest kaugemal kui kilomeeter või poolteist. Jürile see tundus kui omamoodi staadion. Toomast, kui ta rehal kohale sõitis, üllatas põllu suurus. Andis vaadata äärest teise. Vanaema juures kolhoosis oli ta näinud heinatööd hoopis väiksematel tükidel. Urmase esimeseks muljeks oli sootuks teine õhk kui see, millega ta oli harjunud jõe matkal. Ka seal oli kohati loog maas, aga lõhnad ja õhk oli teine. Seal oli alati vesi paadi all ja kummalgi kaldal madal, niiske luhamaa. Siinsel ristikupõllul oli aga väga kuiv ja kuum. Niitjatel päeva või paari eest oli ehk kergem hingata, kui toores, mahlakas rohi veel õhku jahutas. Nüüd aga otse lämmatas. Põhja- ja idakaarest varjas põldu täiskasvanud mets. Tuulehingust ei olnud peaaegu tundagi. Ainult kuiva, närbunud heina rammes'atv lõhn. Ja hoolimata hommikusest ajast nii palav, et kui liigutad, ihu kohe higil. Ja parmudki hobuste kiusuks juba väljas.

Töövägi valgus laiali. Kolinal kukutati koormast rõuguredeleid maha. Rehade teraspiid tõusid ja langesid piduliku helinaga. Redelipaare tõsteti üles, keerutati jala all sitket heina, et neid kokku siduda. Hakkasid tõusma esimesed hangutäied. Ja peagi oli näha, et kui kümmekond rõuku korraga üles alustatakse, siis see pärast suur põld ei olegi nii lootusetult lõpmatu, nagu esimese pilguga paistis.

Jüri ja Urmasel oli silm väle vaatama, kuidas heinu võetakse ja paigale pannakse, et nad pidama jääksid. Nende hangutäied ei olnud harvemad midagi kui vilunud kätes. Vaevalt kergemadki. Kõik rõugud kasvasid ühtlaselt nagu noored loomad. Oli tore, kuidas maatükk silmanähtavalt teise pildi võttis.

Toomas ajas oma suure kondiga võigu sõrgile, võttis Lembile järele. Nende rehade piid hakkasid tõusma ja maha loksatama üksteise järel paaris nagu kaheraudse lasud. Otse Lembi reha

ratta kohal pildus Tooma võik parme peletades oma pead. Sõna käis varbade helinast ja heinte sahinast vabalt üle.

«Poisid, näe, virutavad aga tõsta.»

«Läheb, mis seal ikka.»

Jüri ja Toomas olid töömehed nagu teisedki, kuigi nad teiste hulgast oma paljaste säärttega kaugele silma paistsid. Jüri oli sär-gigi maha ajanud. Piht pruun nagu küps nisuvihk.

«Ah et ööseks läksite küüni? ...»

«Jah, maru oli magada.»

«Parem muidugi kui seal kanasitases kambris.»

«Mis seda rääkida.»

«Te tulge sealt üldse tulema. Saatke nad kuradile.»

«Siis oleks ju nende võit.»

«Seda ka ei taha?»

«Ei oleks nagu meie moodi.»

Lembi nähvas korraks hobust vitsaga.

«Kui nii, siis lööme seal korra majja. Ma õhtul veel vaatan seda asja.»

Päike tõusis kõrgemale, töö läks edasi. Mida higisem ihu, seda kergemini tunned tuuleõhku. Ja tundes tuuleõhku, tunned vähehaaval ka värskendust. Nagu põld ei paistnud enam nii lõpma-tuna, samuti ei olnud ka poiste esimene tööpäev nii pikk, kui oleks võinud arvata. Jõudsalt kulus aeg lõunani. Pärast sööki ja puhkust algas töö uuesti ja jõudis lõpule juba mahedama, õhtu-poolikusse kaldunud päikese all. Jüril tuli põldu mööda tükk maad tagasi minna, kümnetest rökudest mööda, et oma särki ära tuua.

«Kas tegi kondile liiga?» küsis brigadiir sovhoosi õues, kui Too-mas oli hobuse talli andnud ja poisid jälle koos olid.

Neil oli kerge vastata, et liigategemisest ei ole juttugi. Aga sellega nad siiski toime ei tulnud, et tagasi lükata abi, mida Lembi peale surus, et nende elamist Aaronite juures jutti panna. Lõunaleiva juures, kui Lembi neile kodunt piima tõi, nad vaidle-sid küll vastu ja kinnitasid üksteise võidu, et nad tulevad seal kõigea omal jõul toime. Aga nüüd tuli välja, et Lembi on oma agaruses ka brigadiiri asjasse pühendanud.

Kus ta ise nüüd oligi? See selgus varsti. Ta oli teise redeliteveo vankri oma käsutusse võtnud ja varsti ta tuli põllult paraja heinakoormaga. Ei olnud tal seal kõite all teravatüveline ja kore-dakõrreline ristik, vaid pehme aruhein. See oli kasvanud suure loovälja metsaäärses servas, väljaspool põllupiiri, aga sealgi niit-jate poolt masina alla võetud.

Milleks Lembi need heinad nüüd ära tõi? Poistele, nende tuppa — madratsiks nurka maha, et oleks, kus magada. Bri-gadiiri korraldusel. Ta otsused ja korraldused olid nii kindlad, et vaidlemine oleks tähendanud ainult ajaviitmist. Poisid pidid koorma otsa ronima. Sigalast läbi sõites võeti peale veel paar ämbrit ja üks küürimishari, sest need ilusad heinad olid väärt puhast põrandat.

Aga Aaronite tööpäev oli ka täna sovhoosirahva omast palju pikem. Reku üksi võttis oma vihase lõrinaga vastu õue sõitva heina-koorma ja need, kes istusid selle otsas. Aga ta oli ketis ja see pidas; hambad ei ulatunud. Kaevul käijad ei teinud temast enam väljagi; talitati ja tehti, mis tarvis.

Korraloomise poiste toas tegi huvitavaks koristajate otsus, et kõiges tuleb oma jõuga toime tulla, õhki pererahva asja puutumata. Ka mitte luuda, kuigi seda oli lubatud kasutada. Jüri sai ülesanda tuua võsast kimp kadakaid, et oleks, millega lagi ja seinad tolmust ning ämblikuvõrkudest puhtaks tuuseldada. Urmas ja Toomas jooksid Vaheniidu kuusiku äärde, ja kuj nad sealt tagasi tulid, kandsid nad eneste vahel vana vihmamantlit, mis oli hõlmast hõlmani kõbinal täis kuivi käbisid, et oleks, millega vett kuumaks ajada. Kui juba põrand hakkas harja saama, ei kulunud enam kuigi kaua, kuni toal oli teine nägu ja uus õhk. Koorem tõmmati ukse ette ja lõhnas hein kanti kõige nelja sülega sisse. Sellest sai hea ase, olgu öösel magada või päeval puhata. Kõik ripentsid korjati hoolega kokku, et oleks kord, nagu nõutud. Kummuli keeratud viljakast sai katteks puhta voodilina. Nüüdsama tühjaks saanud kompotipurki tõi Lembi kimbu valgeid karikakraid, mis ta noppis Aaronite tara tagant sovhoosi niitmata ristikust.

«Ära mine! Teevesi keeb,» püüdis Toomas esimesena Lembit tagasi hoida, kui tüdruk, lina salvel ja lilled purgis, hakkas kaasa-toodud asju vankrisse korjama.

«Võileivad kuivavad ära,» lisas Urmas.

«Meil on linna moosi,» meelitas Jüri.

Aga Lembi oli minekuga niisama kindel, kui oli olnud tulekuga.

«Olgu teinekord. Hobust ei tohi ula jätta. Loomal homme jälle töö, tahab talli...»

Püsti vankris, sõitis ta ohjaotsi keerutades väravast välja.

Poisid hakkasid puhtast heinast lõhnavas toas teed jooma ja võileibu sööma. Aaronid lõpetasid loovõtmist seal kuski metsatukade taga. Ka siis ei olnud neist veel kõppugi kuulda, kui Urmas ukse haaki pani ja nad kõik kolm oma väsinud liikmed pikali sirutasid, et enne une tulekut veel vaikselt muljeid vahetada ja plaane pidada. Kui siis viimaks hakkaski käimist ja nõudega kolistamist kuulda olema, ei tekitanud see neis enam vähematki kohmetust ega kartust. Ja ka see mitte, kui vanamehe vari ning siis ka tema nägu juba hämarduvasse aknasse ilmus. Jaak Aaron pidi vaatama, mis majas tehakse. Peopesad serviti silmade kõrval, uuris ta tükk aega, nihutades nägu kord ühe, kord teise ruudu raami. Aga ei ta vist kõike ära näinudki, mida oleks tahtnud näha. Rikkalik lillekimp oli asetatud otse akna kohale ja see segas tema ahnete pilkude luuramist.

IV

Ainult lihtsameelne kõrvaltvaataja võis arvata, et Aaronid oskavad ja suudavad elada nii, et neil midagi pooleli ei jää ega nurja lähe. Väliselt võis see küll nii paista. Kui aasta ringi esimestest hommikuvalgust õhtu pimedani käsipidi töö küljes olla, siis, teadagi, ei jätnud kordaminekud laudas ja aias ning kord elumajas midagi soovida. Aga neis enestes? Seda ei näinud keegi, kuidas pettumused hinge närised või allaneelatud kibedus tuliste sütena südant kõrvetas. Reet oli Jaagust üle. See oli nende omavaheline asi. Aga elu ise oli neist mõlemast kõvasti kõvem. Ja see oli koorem, mida tuli kanda varjatud valuga, sest abi ei paistnud kusagilt.

Palju oli neil juba taganeda tulnud. Oli jäänud maja nagu ümberpiiratud kindlus võõraste jõudude poolt vallutatud maal. Aga nüüd oli siia sisse murtud. Kolm jõnglast elasid nende otsatoas ja nende kodu nagu ei olnudki enam kodu. Isegi niisugused on osake sellest elust, millest pead tundma ja tunnistama, et ta on sinust tugevam.

Teed südame kõvaks ja otsustad endale truuks jääda, aga mis tuleb välja? Tuleb välja, et seda otsust oli ainult niikauaks, kuni saabus aeg selle täideviimiseks. Ja siis see tuli ära visata nagu mädaks jäänud muna hauduva kana alt. Ei piuksugi. Üleolevate jõudude ees teeb inimene mõnegi otsuse ainult selleks, et ennast petta.

Sel õhtul, kui poisid majja tulid, — üks otsustanud ka Jaak, et ta nõuab oma nime kivil esimeseks. Aga mis sellest kasu oli! Järgmisel päeval see küsimus ei tundunudki enam nii väga tähtsana. Ja kui Reet linna sõitis, et kiri välja joonistada lasta, oli niigi selge, et varsti tuleb poolakas ja paneb oma peitlid tähtede kallal tiltsuma. Ja Jaagu mõte selles asjas taganes ära igavese elu hämarasse, kus viimased pidavat saama esimesteks ja esimesed viimasteks.

Samal õhtul otsustas Reet poisse mitte oma majja jätta. Aga mis sellestki kasu oli? Siin rad olid ja elasid. Järgmise õhtu eel ta kuulis küll, kuidas koer haukuda larises, aga ta ei jätnud loovõtmist pooleli, et koju joosta ja jõnglased väravast välja visata. Kergem oli end petta lootusega, et nad tulid ainult oma kompe võtma, et lõplikult küüni või kuhugi mujale minna. Aga kui ta siis ise taganema pidi — oma otsusest —, oli hea seegi, et ta selle oli ainult enda teada hoidnud.

See ei olnud kerge. Mine kui varas, vahi läbi akna oma majja. Heinad nurgas, üksikud kõrred ukse ees maas. Jookse lauda peale vaatama — ei saa aru, kas on sealt võetud või ei ole... Ja siis — lase Jaagu endast targem olla, kui see tuleb ja ütleb, et ratta-jäljed käivad üle õue, küllap heinad on sovhoosist toodud. Seda hullem... Rusikas sügeles, aga siiski ta jättis uksele pörutamata. Heidad voodisse, tahad magama jääda, aga nagu oleks keegi põlvili su rinnal. Ei saa hingata. Jaak ütleb nagu ärrituseks, et niisugused võivad juba suitsugi tõmmata. Ütleb ära, keerab siis külje ja hakkab norskama. Aga Reet, selle asemel et puhata, pühkigu higi ja oodaku, millal naja põlema hakkab...

Hommikul saatis Reet Jaagu niitma, ise jäi koju aega raiskama, et öömajaliste päeva algust oodata. Aga mis sa ka ütled, vastust võlgu ei jääta. Nüüdsel ajal on ka tattinad õigusemehed.

Mis siin on, mustlaste laager või?

Ei, pioneeride laager.

Kes lubas heinu tuppa tuua?

Peremees ise olevat lubanud.

Vale!

Ei ole vale, pioneerid ei valeta.

Millal ta lubas?

Juba eelmisel õhtul olevat neile põhukuhja põhi kätte näidatud. Kui kõdunenud õlgi tohib tuua, siis puhtaid heinu ammuigi. Paljal põrandal olevat kõva magada.

Reet jättis ütlemata, mis ta sellest seletusest arvab. Ta läks ära. Ta taganes välja oma majast. Ta ei saanudki midagi ütelda, sest

allaneelatav kibedus jäi kurku kinni, surus häälepaelad umbe. Poisid, kellega Reet arvas end suutvat talitada, nagu heaks arvab, ei olnud lihtsalt poisid, vaid salk nende jõudude leerist, mille ees ei olnud teist teed kui suud pidades taganeda, kuni selle kalli kivi alla, mis ikka veel päris valmis ei olnud...

Nii see oli. Reet oli viimse võimaluseni uskuda püüdnud, et tal on veel jõudu ja võimu vähemalt omas majas oma tahtmist mööda elada. Aga tuli välja, et ka see oli ainult enesepettus, õhtusest õhust haaratud mõte, et saaks rahuneda ja magama jääda. Kuid jõudis hommik, ja sissetungijad viisid ta segadusse. Nad olid toa korda teinud, seal oli hea heinalõhnaline õhk. Kergem oli nende peale vihane olla siis, kui nad otse silma all ei olnud. Aga nüüd — paljad pruuniks päevitunud käsivarred, puhtad ja nõtked, juuksetukad rõõmsast tujust lennul, üks hullvaim koguni särigita pärani avatud akna all ja painutab oma keha kahele poole, nii et ribid naha alla tungivad. Ja kui julge otsekohesusega, täiesti lahiste silmadega nad sulle vastu vaatavad! Niisama vähe püüavad nende sõnad midagi varjata. Kogu nende olemine ilmutab üleolekut. Eriti see viimane ütlemine... Poiss vaatab talle välkuvate silmadega otsa, ise peseb hambaid, loputab siis suu puhtaks ja ütleb kadedust äratava rahuga: «Me arvame päris kindlasti, et meil on õigus siin olla need päevad.» Ja Reedal hakkavad põlved värisema nende poisikeste ees. Ta ei suuda isegi seda, et oma sõna viimaseks jätta. Virvendama võtab silmade ees...

Reet otsis jälle rahu ning tasakaalu. Ta otsis seda kustki õhtuse enesekindluse ja hommikuse masenduse vahepealt. See tuli tal leida, muidu ei saanud edasi elada.

Samast päevast alates asus Reet Aaron oma otsatoa vallutajatega täieliku eraldumise ja vaikiva vastupanu vahel. Ta tõmbas enda ja poiste vahele midagi raudse eesriide taolist. Ta käis neist mööda, nagu ei oleks neid olemas. Ta ei vastanud nende hommikusele tervitusele. Ühtki joont oma näos ta ei liigutanud nende pärast, veel vähem kätt või jalga. Ainult sellepärast ta ei astunud neile peale, et nad ise tema eest kõrvale hoidsid.

«Näe, kull passib kanu,» sirutas kord Toomas oma sõpradega õue tülles käe šelge taeva poole, kus saaki varitsev röövlind nagu rippus õhus.

Need olid Reeda kanad, kes õues kõndisid, aga ta ei pööranud pead, ei vaadanud üles.

Mis ta siiski poiste pärast tegi, oli tehtud nii, et keegi ei saanud ütelda, kelle või mille pärast. Ta lootis poisse solvata allakriipsutatud hoolega, mida ta ilmutas kõigi oma uste lukustamisel. Näis, et talle pakub erilist rahuldust poiste kuuldes üle õue hõigata: Jaak, kas ukсед on lukus... ära kirvest õue jäta, seda homme ka vaja...

Kaevukaanelegi pandi taba ette ja ööseks kinni — seal oli piim jahtumas. Mõnigi kord sai koer jälahoobi, et ta poistega juba harjunud oli ja nende õue tülles haukuma ei hakanud. Roju!

Kas neil hakkab kord kõhe või ei hakka?

Ei hakanud midagi. Kohmetuse asemel võis poiste nägudel ainult muigamist märgata. Näis, et nad on rahul oma eluga. Õhtuti kostsid läbi seina heatujulised naerulaginad. Silmad lusti täis, kui tulid või läksid.

Võib-olla rikkus Jaak Reeda sünguse soetamist. Ta oli selleks

liiga uudishimulik, et poistest alati mööda vaadata. Ja liiga lihtsa-meelne, et end paremini varjata, kui ta ukse vahelt või kustki nurga tagant piilus. Ja ta ei mõistnud suud pidada nagu vaja. Püüdis sõnaga näksata, et Reeda rahulolemist teenida. Aga mis sellest kasu oli...

Nagu sellelgi hommikul, kui Aaronid metsa ääres kraavikaldaid niitsid. Oli alles õige varajane tund. Võis arvata, et nüüd on siin rahu. Aga korraga see Jüri tuleb põõsaste varjust kange jooksuga nagu noor põder. Reet nüpeldab mättaid, ei vaata, ei näe ega kuule. Jaak seisab, silmad peas laiali — teritab parajasti vikatit. Ja ta ei saa ennast pidada, vaid karjub luisku vibutades üle vikatitera:

«Mis hullu sa siin mängid? Ei näe või, et hein on niitmata!»

Aga poiss ei peata, ei vaata üle õlgi, veel vähem et vabandaks.

Kraavikaldal oli ennegi rada. Ja mis suurt heina seal tallata — ainult varbaid kõditas. Jüril oli nahk juba kuum ja hea jooksutuju. Jaagu hurjutust kuuleb ta hoopis teisiti. «Juurde, juurde... reka rebeneb...» Või midagi niisugust. Ja ta lisab hoogu oma ennegi väledale sammule, kaob võitja silmadega piimale tõmbunud lepapõõsaste varju.

Või jälle see segane lugu, mõni päev pärast Jüri jooksu. Öhtul oli kerge hoog vihma tulnud. Ja siis, kell oli üks läbi, ilm pilvituse tõttu üsna pime, kui Jaak kuulis mingit käimist, tõusis, teritas kõrvu ja piilus igas suunas majast välja. Mis õiendust neil nüüd on — peab nägema... Ja ei jäänudki nägemata: üks poistest nuhkis taskulambiga mööda aia-ääri...

Kikivarvul tõttas Jaak Reeda voodi äärde ja raputas naise ärkvele. «Tule... nüüd on kuradid marjavargil...» See oli hea sõnum Reedale. Ta tõusis, tõmbas mantli särgi peale. Tasa... Teolt tabada on kõige tõhusam.

Pääsnud hääletult õue, jäid Aaronid otsatoa avatud ukse varjus ootama. Varsti poiss tuligi. See kõige vaiksem ja kõige valkjama peaga. Järsku kui maa alt astus Jaak talle risti vastu:

«Marjad siia!»

«Mis marjad?» küsis Urmas julge sõnaga. «Kes hull siis öösel marjul käib?...»

Ja ta laskis oma lambist valguse klaaspurki, kus väänles hunnik suuri lihavaid vihmausse.

«Mis moosi neist saab? Aga et nad on teie maa pealt nopitud, võin vastavas koguses kalu tuua...»

Veel kunagi ei olnud otsatoast nii hilisel ajal nii suurt naeru kostnud kui seekord.

Aga Jaak ei saanud ka sellest targemaks. Ei olnud temas seda kindlust ja kangust, mida Reet talle ette näitas. Võis juhtuda, et tema suu ei pidanud isegi päris lahkelt sõna, kui talle midagi ootamatult silma alla saatus. Esimesel pühapäevahommikul, mis poissid Aaronite majas olid, tuli ussikorjaja õue, ritv selias ja arssinapikkune havi pajuoksaga käes. Reet ei näe ega kuule, aga Jaak nagu poisike:

«Ega sa seda ometi õngega ei saanud?»

«Ikka õngega,» ütles Urmas, nagu ei oleks nende kohal mingit pahanduste ega pahuruse pilve.

Aga Reet, kes oli sealsamas juures, heitis mehele niisama põlgliku pilgu nagu Rekule, kui see hakkas poisse haukumata õue laskma. Ainult et jalaga jättis löömata.

Jaak sai oma raskest eksitusest aru, ja samas kadus tal viimne lootus oma nime kivil esimeseks tõsta. Ja ei olnud enam aegagi, et selles asjas Reeda meelemuudatust oodata. Tähed olid valmis joonistatud. Poolakas oli sõna saatnud, et ta tuleb ja lõpetab oma töö pühapäeval ära.

Aga kuidas küll elu võib inimese mõtted maha murda! Kuidas ta võib pea peale pöörata su otsused ja ootused! Kuidas ta võib ära keerata tee su jalgade all!

Raskelt kulusid Reedal need heinaaja palavad päevad. Sünge vaikimine, kivistunud nägu ja põlgamist välkuvad silmad, millest ta igal sammul loomukohase visadusega kinni pidas, ei täitnud hoopiski mitte oma otstarvet. See oli poistele nagu vesi hanede selga. Ei langenud kõige vähematki arguse varju nende ilmesse. Iga uue tööpäeva õhtulejõudmisega muutusid nad vabamaks ja enesekindlamaks, isegi mehisemaks. Kõik see, millega Reet tahtis neid kohkuma ja kohmetama panna, pöördus ta oma näost tagasi oma südamesse. Raske oli. Järjest raskem.

Tal oleks olnud üle jõu raske, kui ei oleks olnud teada, et nädala läheneval lõpul saab ta poistest lahti.

Aga ka see tugi murdus. Nädala lõpupäevad paiskasid segi kõik, mis Reedal oli kavatsetud ja kindlaks peetud. Välised ootamatused sundisid mõndagi ümber otsustama, mõndagi pooleli jätma ja teisiti tegema.

Reede keskhommikul, kui Aaronid olid oma heina juurest koju einele tulnud, haukus Reku kord jälle täie vihaga. Reet jättis kartulipanni Jaagu hooleks ja läks vaatama. Värava taga oli postiplika oma rohelise jalgrattaga. Sealsamas ta ulatas Reedale selle, mille pärast oli tulnud. — kirja «Jaak Aaronile, abikaasaga».

Koos avatud ja loetud kiri kutsus neid Jaagu vennapoja tütre Viiru pulma.

Kumbki ei kiirustanud arvamise avaldamisega asja kohta. Reet hakkas lauda katma, kuna Jaak oli juba istet võtnud, et kirja oma silmaga veel kord üle vaadata. Teda üllatas Viiru meheleminek. Kas ta siis ei olegi enam laps? Tuli välja, et ei ole. Oma mälus aastaarve korraldades pidi Jaak tõtt tunnistama, et tüdruk on üheksateist kindlasti täis, kui mitte juba kakskümmendki. See kutse meeldis Jaagule. Need olid tema sugulased, kes selle saatsid. Ja aadress oli kirjutatud nagu kord ja kohus: Jaak Aaron, abikaasaga. Mitte nii, nagu Reet laseb nende nimed kivisse raiuda...

Panni lauale toonud, hakkasid nad sõnatult sööma. Alles siis, kui esimene isu kustutatud, leidis Reet kombekohase olevat küsida:

«Mis sa arvad sellest Viiru pulmakutsest?»

Kui kõik oleks hargnenud harilikul, harjunud viisil, oleks nüüd olnud Jaagu kord küsida, mis naine arvab, ja siis tema arvamine heaks kiita. Aga seekord lausus Jaak selle laua taga täiesti ootamatud sõnad:

«Ma ise praegu just mõtlen seda asja.»

Ja ta mõtleski. Tehku Reet pealegi suured silmad, kartul kahvli otsas. Jaak tuletas meelde, kui mitu aastat ta ei ole saanud jalagagi kuhugi mujale kui ainult kodu ja turu vahet tujata. Reet aga käis, kus meeldis, olgu kutse peale või kutsumatagi. Mis tal

viga käia, Jaagul oli ju koduhoidmise amet täiesti selge. Aga nüüd — kauaks neid päevi enam. Nüüd ometi oleks võimalus ka temal kordki veel inimese meodi ilma vaadata. Näha sugulasi, kes veel on jäänud, näha oma nooremat venda, kellel juba lapse-laps mehele saab. Olgu pealegi, et pulmad on kaugel — Pärnu mere ääres kalurikolhoosis. Bussid käivad...

«Ikka veel mõtled?» küsis Reet piima rüübates.

«Mis siin nii pikalt,» kõhatas Jaak. «Tuleb ära käia. Muud midagi.»

«Arvad?»

«Vend elab sõjast saadik rannas, aga mina ei ole oma silmaga merd näinudki.»

«Vaatama võiks ju minna kuna tahes...»

«Ei tule paremat aega. Pulm toob sugulased kokku. Näen veel ära, kes näha on jäänud.»

Reet ei saanud isegi aru, mis tunne see oli, mis tal käed vägisi värisema pani. Tal oli raske Jaaku ära tunda. Mees mõtles ja otsustas. Minek, muud midagi. Ja endal niisugune vaade silmadest et kui nüüd talle midagi vastu ütelda, siis vaata, lööb veel rusika lauale — on otsustatud, ta kõik.

«Lähed siis üksi või?» See küsimus oli nagu maakuulamiseks, et näha, mis edasi tuleb.

Aga ei muutunud midagi.

«Mispärast üksi? Kutse on, näe, abikaasaga. Võtan ikka sinu ka kaasa.»

«Aga lehm?»

«Lehm jääb koju. Kui me tema pärast jalagagi kuhugi ei pääse, siis tuleb välja, et meie ei pea lehma, vaid lehm peab meid. Ei leia nüüd inimest kes ta ära lüpsab! Söödad toon ette. Kõi-gega sa saad toime, mis sul seegi asi korraldada!»

«Mis seal siis ikka, käime ära...»

Reet leidis, et oleks lausa halasamatu oma elukaaslase esimesed mehised sõnad tühjaks teha. Ja oleks ennastalandav, kui öelda, et ta koduhoidja nõutamisega toime ei tule. Ta nõustus, kuigi tal oli samas selge, mis see tähendab. Kitsalt näeb Jaak elumaja asju. Ta näeb ainult seda, et ta tahab minna ja et on tarvis leida inimene, kes talitama tuleb. Aga poolik heinatöö-järg... Aias on veel marju korjata... Poisid on alles mine-mata... Ja pühapäeval tuleb Pandelovski!...

Olgu, aga nüüd oli Reet oma sõna ütelnud. Järeleandliku sõna oma eluaeg alistunud mehele. Ja ta ei otsinud taganemisteed. Olgu pealegi nii, et otsus on seekord Jaagu poolt. Aga Reet nagu alati juhib ja ajab ka selle asja joonde. Mis ka ei oleks...

Kohe söögilauast läksid nad tagasi heinale. Mis kuiv, tuli kokku panna, mis koos, see koju tuua, et midagi ripakil ei oleks. Kõike muud plaanitseda võis Reet ka rehaga käes, higi nõretamas üle näo, mida ei olnud aega pühkida. Loomatalitaja oli esimeseks mureks. Leiaks ju kedagi ka omast ümbruskonnast, aga keda sa usaldad majja, kui poolakas tuleb tähti raiuma. Ei ole niisugust vananimest, kes suudaks suud pidada, kui näeb. Aga kui see asi senini on oma teada hoitud, ärgu siis olgu ka seda, et nende pulmade pärast kõla küla mööda laiali läheb. Seda mitte! Kui aga Pandelovskile teatada, et ärgu tulgu, siis võib see lõõ lõpetamine jälle kes teab kui pikale venida. Ei olnud kerge

lahendust leida. Ja enam kui üks kord heitis Reet Jaagu poole sõnatult etteheitva pilgu: pulmaline! Tatsutab aga rehaga mätaste vahel — küll naine kõik korraldab...

See ei olnud ajaraiskamine, kui Reet endast mõne judina tigidust laskis läbi käia — sellega ta ergutas ennast. Sellega ta tõrjus tagasi seda kõrvetistetaolist tunnet, mis vägisi südamesse kippus, kui talle meelde tuli, kuidas Jaak üle söögilaua oli talle silmi välgutanud. Kui Reet ei oleks istunud, vaid püsti seisnud, oleksid ta põlved samuti värisema hakanud nagu siis, kui ta seal otsatoas poistega kõnelemas käis. Istudes ei hakka põlved värisema, istudes hakkavad käed. Jaagu ees... Esimest korda elus...

Olgu, on öeldud ja minnakse. Aga Jaak peab nägema, siit-samast heina juurest kuni pulmamaja läveni, kuivõrd naine temast siiski tugevam, arukam ja ettenägelikum on. Ainult selle tõttu ongi võimalik minna. Ja selle tõttu, et ka Reet ise tahab seal Pärnumaal ära käia. Ei ole ta see, keda kaasa võetakse. Ta läheb ise. Ja nii, et elumaja asjad korras oleksid.

Reet tegutses tigateda vaprusena. Heinte juures käis tema reha kolm korda kärmemalt kui Jaagu oma, ja seljaäied, mida ta saadu viis, olid mehe omadest kolm korda suuremad. Kui Jaak midagi küsis, siis ta vastas nii väheste ja asjalikkude sõnadega kui iganes võimalik. Kõik, mis ta ütles, oli lõplik ja kindel, et mitte mõttevahetusega asjatult aega viita. Otsustest, mis ta tegi, sai Jaak ainult niipalju teada, kui talle käske ja korraldusi anti.

Niisuguse jõu ees ei saanud olla ületamatuid takistusi. Poolakas on lubanud tulla ja — tulgu! Talle pannakse toit kuuri alla kivi peale, söögu ja tehku oma tööd. Ja et tal töö käes oleks, selleks Reet leidis aega laupäeval linna sõita... Mis Jaak võis sellest aru saada! Kui Reet hakkas bussile minema, arvas ta asjakohaseks küsida, kas naine läheb Viiuale pulmamingitust ostma. Ei kulunud Reedal palju sõnu selleks, et ka see asi selgeks teha. Kingitus võetakse kodust. Milleks hoida kapis kõiki neid kolinaid, mis segaste aegade pärast on sinna kalli raha eest kokku ostetud ja mis poes nüüd järjest odavamaks ja odavamaks lähevad, nii et valus vaadata!

Aga milleks Reet siis enne sõitu veel linna läheb?

On muidki asju kui Viuu pulmad.

Jaak sai käsu aias kõik valmis marjad ära korjata. Suhkur vahahele ja klaaspurkidega keldrisse.

Linna läks Reet hauakivi tähtede pärast. Juba järgmise bussiga ta oli tagasi, kaasas mitte ainult tähed, vaid ka Klaara, nende tegija. Tema oli ainus inimene, kelle ees Pandelovski töö saladuseks ei olnud. Tema oleks kõlvanud isegi koduhoidjaks, kui ta oleks mõistnud lehma lüps^{ta} ja ei oleks Jaagu vennanaise õetütar, kes samuti on Pärnumaale pulma kutsutud.

Aga tähed oli ta teinud suurepärased! Selged ja tõsised, igaveste sõnade tähed. Sügava rahulolemisega vaatasid Aaronid neid esiteks tagatoas laua peal. Ilusad tähed. Juba praegu — mustaga valgel pärgamendil. Mis veel siis, kui nad on kullaga kivisse raiutud. Reet suudles Klaarat. Ja ka Jaak ei saanud tunnistamata olla: tähed olid tõesti ilusad... Jah, tähed on küll hästi tehtud... Naised olid liigutatud südamejuurteni. Reet oma hauakirja pärast, mida ta nägi peaaegu valmina ja nii ilusana enda

ees. Klaara sellepärast, et tema tööga nii südamest rahul oldi. Ka selle palmioksakesega, mis ta omalt poolt oli lisanud kadujate nimede ja piiblisalmi vahele. Ta ütles, et kui ei meeldi, siis võib selle ka ära jätta. Aga ei! See meeldis väga nii Reedale kui ka Jaagule. Selged tänu- ja liigutusepisarad veeresid Reedal üle mehelikult tugevate põsenukkide. Ja Jaak kõhatas nagu kitsaks jäänud kurguga, kui ta veel kord ütles:

«Tähed on ilusad ja ka palmioks on ilus. Neil küll midagi viga ei ole.»

Naised ei märganud tema vaiksest toonist tähele panna, et mingi muu viga võiks nagu siiski selles asjas kusagil varjul olla. Aga selgema ütlemiseni Jaak ei jõudnud. Ta ei tahtnud õiendama hakata. Mis sa enam õiendad, kui isegi Klaara, oma sugulane, omalt poolt midagi ei ütle. Ja Reet oli nüüd nii tugevas tujus — ei paranda tema oma otsustatud asju... Seda enam, et aeg nõnda kiire.

Jaagul, kui ta läks jälle aeda marju korjama, oli tunne, et ta on oma nime esimese koha õiguse Viiru pulmades vastu ära vahetanud.

Reet pühkis silmavee niiskuse põskedelt maha, raputas korraks pead ja liigutas näolihaseid. Tagasi tegude teele! Muret ja mõtlemist oli veel küllalt. Käinud Klaaraga korraks kuuri all kivi vaatamas, pidasid nad aru, kuidas tähed Pandelovskile jätta, et ei oleks mingit arusaamatust. Klaara tunnistas, et kivitööd ta ei tunne, aga arvas, et kõige kindlam on kiri täpselt kivile kleepida. Peale väljajoonistatud pärgamendi olid tal kõik tähed ja palmioks kaasas ka veel lõigetena, mis olid tehtud tihedast valgest joonistuspaberist. Kui iga täht on nii oma kohale pandud, siis peab meister tööga kindlasti toime tulema, kuidas see raiumine tal ka ei käiks.

Oh, sa tark Klaara! See nõu rahustas ja julgustas Reeta. Kindlasti oli nii kõige kindlam. Kohe keetis ta paraja jao head sitket tärkliisekliistrit. Nüüd oli ka Klaaral oma töö, mille kallale ta pidi asuma kohe ja kogu usinusega. Ta pidi ju veel õhtu eel tagasi linna sõitma, et end pulmasõiduks korraldada ja hoolt kanda homsete bussipiletite eest nii endale kui ka Aaronitele. Reedal oli toas tegemist, et pidurõivad sirguma riputada, Jaagu manisk ja kõva krae valmis vaadata ning Viirule pulmakingiks otsustatud noad-kahvlid ja tassid-taldrikud sõiduks sisse pakkida. Ja siis veel korraks külas ära käia, et lehmale hooldaja leida...

Reedal oli nii põnev päev, et ta tähelegi ei pannud, millal poisid tulid või läksid või kuhu nad jäid. Selge oli aga see, et neid ei olnud. Vaata aknast või kuula ukse taga, maja jäi vaikseks kogu ööks. Ära nad olid, ja see oli kõige tähtsam. Olgugi et mitte veel päriselt, üks oli lukus ja toas paistis nende raamatuid ja asju. Muidugi, täna oli neil laupäeva tõttu lühem tööpäev, sõitsid ehk kohe soovhoosist linna, kui juhtusid mõnele autole peale saama. Nii oligi kõige parem. Saab neid veel korraks näha, kui tulevad oma kompe koristama. Saab neile veel ütelda mõne sõna, et süda tahedaks jääks...

Poisid, jah, olid Aaronite silma alt küll ära, aga mitte nii kaugel, kui Reet arvas nad olevat. Ja isegi mitte nii väga minemas, et ainult kompsud veel koristada. Nende laupäevane tööpäev lõp-

pes tööpoolest varakult, aga linna nad ei läinud. Neil ei olnud niisugust kavatsustki, kuigi eelmisel pühapäeval olid käinud. Seekord tahtsid nad oma iseseisvuse kogemuste täienduseks siin ka puhkepäeva pidada. Ja sesse kenasse kavatsusse põimus neil mõnigi põnevuse kirjalõngake.

Laupäeval pärast töö lõppu üllatas neid palgapäev. Poisid said raha, niisugust raha, mis nad näost päris tõsiseks tegi. Aga ei, ei olevat eksitus. Nii pidavatki olema. Õige arvestus...

Koju ei olnud neil kibedat asja midagi. Rahadega poistel, nad ütlesid, ei olegi hea linna minna, sest linnas on raha kibe kuluma. Hoopis teised asjad tulid neil ette. Vähileminek. See algas palgasabas, kui nad oma elust ja olemisest brigadiiriga juttu ajades juhtusid nimetama, et nad maale jäävad ja et Jüri ema lubanud neid siia vaatamagi tulla. Jutt jutust, ja siis brigadiir viis nad oma kodust läbi, andis nende käsutusse paadi võtme, et oleks huvitavam õnge proovida, ja peale selle veel kakskümmend üks natta, et oleksid vähid laual, kui külalisi tuleb. See kõik lisis nende laupäevaõhtule ja -ööle ning homse päeva ootusele uut põnevust. Ja veel rohkemgi. Brigadiiril tarvitses ainult ütelda, et nad olid töö juures täitsa tublid olnud, ja poistel selle peale küsida, kas läheks asja ette, kui nad paariks nädalaks veel Soolahkmele jääksid, ja samas lepiti täismeheliku asjalikkusega kokku, et kõik kolm jäävad heinatöö lõpuni.

Uus tööpuhk oli uue nädala asi, aga nüüd oli laupäevaõhtu. Neile oli nattade ja paadi võtme näol antud võimalus eelolevast õhtust ja ööst leida kätte need võrratud võlud ja veetlused, millest Urmas Aaronite majja toodud heintel und oodates tihti oli pajatanud. Vähile aga pidid nad küll ainult kolmekesi minema. Lembi, keda nad kaasa kutsusid, ei saanud seekord tulla, kuna ta oli lubanud asendada ema sigala öövalves. Küll aga lubas nende tragi töösõber poistele pühapäeval külla tulla, et nende saaki üle vaadata ja sellest mitte osata jääda. Hea seegi.

Millegipärast pidas Toomas Lembit peamiselt oma külaliseks. Kuna nende rehad loopõldudel alati nii lähestikku sõitsid, oli neil omavahel ka kõige enam juttu olnud ja selle tõttu peaks ka sõprus kõige suurem olema. Jürile oli lubanud ema tulla. mõtles Toomas endamisi, Urmasele — ei kedagi. Aga see ei oleks ju õige, sest kes veel rohkem külalist ootab kui tema. Kes siis sellest aru ei saa, kuidas ta ootab. Jutustab oma jõematkast, kõneleb sõudmisest, veskitammidest, pardiparvedest ja kalasaagist, tuletegemisest ja marjulkäimisest, aga kõigest on aru saada, kellest mõtleb ja keda ootab. Nagu selgi korral, kui nad siin Soolahkmel esimest korda õngele läksid... Nii kui nad metsavahelt välja heinamaa äärde jõudsid, jäi Urmas kohe nagu kokkunult seisma, silmad pärani peas. Mida sa seal näed? Näitab siis käega kauge vastaskalda poole, kus on hooneid ja salusid ning rida puid otse vastu taevast. «Siin ju Riina tegi oma esimese pildi...» Ütleb need sõnad ja vaatab ikka veel üksisilmi üle jõe, näos naeratus nukrusega segamini. Urmas mis Urmas, ei tea isegi, kus ta on.

Ja kui mitmel ööl oli Toomas kuulnud, et Urmas muudkui sirutab käsi ja keerab külge, kuni tõuseb ja läheb vaikselt uksest välja. Ja jääbki. Tukud ja ärkad jälle, aga ase kõrval tühi, teda ikka veel ei ole. Lähed viimaks vaatama, ja ta ei olegi kaugemal, kui istub esimeses koiduvalges välisukse lävepakul, hallide kaan-

tega kaustik põlvil, sõrm järje vahel ja pikk helekollane pliiats teises käes. Muidugi Urmas ootas. Ja ta oli tubli poiss, et ei solvunud ega saanud kunagi ägedaks, kui Jüri teda vahel kiusas oma riimidega Riinast ja südamepiinast.

Neid mõtteid oli Toomas varemgi mõtelnud. Seekord tuli see kõik talle jälle kiiresti ja korraga meelde, kui nad kõik kolm sohoosi poes palgapäevases järjekorras seisid, ta ise külg külje kõrval Urmasega. Ootamine ja tegevusetu olek nii tähtsal päeval ei olnud kuigi meelepärane. Miks mitte siit korraks ära minna, kui Soolahkme sidejaoskond on nii lähedal, et lähemal ei saagi olla, — kauplusega sama katuse all. «Ja za vaami.» patsutas ta korraga Urmasele õlale ja läks. Nii palju ta tundis küll oma kodulinna, et mäletada Riina maja kui ka korteri numbrit. Ja telegramme oli ennegi saadetud.

Selle käigu jättis Toomas oma saladuseks. Milleks enneaegu kuulutama hakata, kui ei ole teadagi, kas teine on üldse linnas või jälle kes teab kus jõgedel ja mägedel.

Ostud ostetud, asusid poisid kohe oma vabaduse teele. Mõninga maa läksid nad kõik kolmekesi koos, kusjuures kompvekipaberid lendasid neil üle õla nagu lehed sügisestest leppadest. Varsti aga viis ülesannete jaotus nad lahku. Jüri ja Urmas läksid brigadiiri kodu kaudu, et natad pööningult selga võtta ja sealt otse jõe äärde minna. Toomale jäid moonakompsud kanda ja kõigi kolme töömehe suured palgarahad luku taha viia. Talle anti rida muidki korraldusi — Urmase nuga ja Jüri taskulamp, mantlid ja üks ilma pitsita padjapüür vähikotiks, süüa, et jätkuks suure hommikuni, kõik õnged, ussikäbid ja soola, et lõkkesütel kala küpsetada. Kokkusaamine määrati seal, kus Riina kunagi oma esimese pildi tegi.

Reku sai Toomalt jupikese vorsti ja ei haukunud suutäitki. Aaronite maja oli vaikne, nagu mahajäetud, kui Toomas ukse avas ja tuppa läks. Kuuldes, et pererahva poolt läbi seina siiski mõni harv tasane sõna kostab, astus ka Toomas hääletult. Kähku ja vähemagi kolinata tegi ta kõik, mis tal teha oli, võttis kaasa, mis tarvis, haaras siis õngelatid räästa najalt õlale ja läks niisama märkamatuult, kui oli tulnud. Talle tundus, et nii, kellegi nägemata siin ära käies on ta nagu vaenulikust valvepostist õnnelikult mööda pääsnud. Juba metsa varju jõudnud, võis ta seda kindlam olla, et tigidate pilkude piitsad ei ulata enam teda tabama. ei nende omavaheline sõna ega mõtegi. Nii ära kaduda, homme küla-lisedki bussilt otse jõe äärde ja metsa suvitama tuua... See oli veel üks tilgake meeldivat põnevust kõige selle juurde, kuhu Toomas nüüd silkas.

Jüri ja Urmas paistsid juba eemalt — askeldasid jõe ääres püsti löödud natavarte vahel nagu püüripandud. Nad ei märganud Toomast ka siis veel mitte, kui see juba üsna nende lähedal sõnade sekeldamist silmitsema jäi. Nii... Toomas nägi, mis olid tähendanud need kaks paari püssipauke, mida ta oli kuulnud kõmatavat brigadiiri kodu kandist, kui ta Aaronite inimtühiast õues silmapilguks oli peatunud, et Rekut kostitada. Nattade vahel maas oli kaks lastud varest, mida Jüri lahkas paraiaateks söödapaladeks. Urmas sidus äsja veel lennu olnud linnu liha tükke natta-dele. Ta tegi seda kohmetute sõrmedega ja lõpmata õnnetu näoga: sõlmed ei tahtnud kuidagi pidama jääda.

«Püssirohtu olete raisanud,» ütles Toomas. «Pauke oli kaks korda rohkem.»

«Esimene hoiatuseks, teine pihta,» ütles Jüri sandaalitallal väitse teritades.

Urmas aga vaatas Toomale tõsise, abiotsiva pilguga otsa:

«Ole hea poiss, võta see söötade sidumine üle. Anna mulle õng. Ma mäletan, kus siin Villemi üks suur otsast ära läks...»

«Oleks Riina nüüd siin,» muheles Jüri, «oleks saanud alles liigutava pildi — luuletaja ja laululinnud...»

Toomas oligi hea poiss, laskis Urmasel õnge võtta ja minna.

«Kes teab,» ütles ta, «ehk Riina veel tulebki...»

«Kust ta sul tuleb?» küsis Urmas õnge valides.

«Siitsamast vastuvoolu üles. Kui te siit läksite, kust mujalt nad siis tagasi saavad!»

«Nii kauaks nad ei jäänud, ammu tagasi.»

«Kes saatuse mängu ja merehädasid teab. Elame, näeme.»

Urmas ei mäletanud kuigi kindlasti, kas see oligi nende esimesel peatusel, kui Villemil tõesti midagi otsast ära läks. Aga tal oli heameel jõe kohale kummarduda, et käsi puhtaks pesta. Õng oli talle lahatud varestest meelepärasem ka siis, kui midagi ei peakski otsa hakkama või ära minema. Ta läks kahvakorraldajatest mõnevõrra eemale ja hakkas korki vaatama.

Mida madalamale päike vajus, seda elavamaks muutus kalade mäng vaiksetes käärvetes, sest jõe kohal oli putukate lendu rohkesti. Urmas oli seda loomu õngemees, kes asjata latti ei liiguta, ja sõbrad natavarte vahel teadsid, et kui ta tõmbas, siis midagi ka tuli või vähemalt pidi tulema. Ei olnud ta kalata, kui teised lõpetasid vareste luude-liikmete jagamise ja — kuigi oli veel vara — hakkasid nattu sisse panema.

Aga ka mujal jõe ääres muutus seda elavamaks, mida hilisemaks õhtupoolik jõudis. Laupäevane päev tõi palju kahvarahvast liikvele. Kui päike oli looja läinud ja udukirme juba luhale laotus, tõusid siit-sealt esimesed lõkkeleegid ja suitsud. Oli seal kaugemal mõneski laagris ka pudelilusti kuulda, laulu ja muud suurehäälet kilkamist. Oli ärplevat võistlusvaimu igal ringil, kui saaki loeti. Oli vastaskalda kadedust, kui Jüri brigadiiri juhataste järgi poolte kahvadega jõe keskele rohurägastikkudesse sõudis ja sealt palju ning suuri sai. Erilisi kogemusi vähipüügi alal ei olnud neil kellelgi. Aga põnevust seda rohkem. Seda rohkem agarat püüdlikkust ja rõõmu edu puhul, mis juba enne keskööd ületas nende mitte kõige tagasihoidlikumad ootused.

Poisid olid visamad kõigist teistest püügilaagritest. Nad ei teinud tuldki üles, lihtsalt ei olnud aega, vaid aina rändasid nata juurest nata juurde ja kandsid hoolt, et kõik püügiriistad oleksid kõige paremates kohtades. Ka siis veel, kui hakkas juba üsna valgeks minema ja kõik võistlejad, nii palju kui neid piki jõge oli nähtaval ja kuuldaval, ära läksid või oma tuleasemete ääres magama jäid. Kui päike juba tõusma hakkas ning sõralist saaki sugugi enam ei olnud, vajus Toomas ühe sao äärde hommikust uinakut tegema. Jüri ja Urmas jäid proovima veel koitudaegset õngeõnne. Varsti aga väsisid ka nemad, panid natad kaldale kuivama, et need oleksid kergemad tagasi viia, pugesid küüni ja jäid magama esimese hingetõmbega, kui heintesse heitsid.

Toomas tükkis hommikuse jaheduse eest järjest sügavamale saadu. Kui otsesed päikesekiired üksiku kaldalepa varjust ta kuldudele langesid, kattis ta silmad käsivarrega ja magas veidike veel. Siis aga lendas üks vares valju kraaksumisega oma hukkunud suguvendade sulgedest üle, ja ta ärkas. Ta tõstis oma käekella korraks kõrvale, siis kissis silmade ette. Aeg näitas, et tal ei tarvitse kõheduse peletamiseks niisama ringi jooksmata hakata, vaid tuleb kohe maanteele kihutada, et vastu jõuda, kui Jüri ema — ja miks mitte ka Riina — peaks tulema juba esimese bussiga.

Aga kas Jüri ise ja Urmas ei olegi juba seal? Ei, nad ei olnud. Toomas taipas vaadata, miks küüni uks, mis õhtul oli kinni ja veel tugigi taga, nüüd mehe mõõdu võrra lahti seisab, ja leidis sõbrad sealt. Poisid magasid nii raske unega, et katsu käest või tõmba tukast, kõdita kõrrega huuli või otsi hõlma alt ribisid, midagi ei aidanud. «Ära jama!» oli ainus sõna, mis tal õnnestus Jüri suust kuuldavale kiusata. Nad magasid heinte sees nagu kivid tümas maas.

Toomas kehtitas korraks pükse ja võttis sihi metsa poole. Kui Jüri asemel tema emale vastu minna, miks siis mitte Jüri asemel ära teha ka tema tavaline hommikune treening. Väledajalgne jook hakkas soojendama Tooma kõhedaks magatud keha.

Miks Aaronite õue kaudu? Ei. Et oleks otem ja salapärasem, valis Toomas metsas, mida ta juba tundis kui oma taskuid, selle teeraja, mis Vaheniidu kaudu maanteele viis.

Tal oli hea joosta hommikuses kastelõhnalises värskuses. Sai mõnusat sooja. Väsimus taganes teadmise ees, et ta ärkas ainult vähese hiljaksjäämisega ja jõuab ehk siiski veel õigel ajal bussipeatusse. Ta ükski oli valvel ja vastutav selle eest, et pärast meeldivat ööd ka päeva põnevused vääriliselt vastu võtta.

Metsast veidi hinge tõmmates läbi jõudnud, tegi Toomas Vaheniidu nõlvakul jälle täit jooksu. Päratu pikk varahommikune varilippas ta kõrvale, madal päike pani varjule kastesel rohul kummaliselt kiirgava pärja pähe, mille tekkimist Toomas kuidagi seletada ei mõistnud.

Aga näe — tal oleksid pidanud olema Jüri jalad, et esimesele linnast tulevale bussile hiljaks jäämata vastu jõuda! Maanteeni oli veel vähemalt kolmsada meetrit, kui punase kere ja kollase katusega sõiduk oma tolmu eest põgenedes teeäärse kuusetuka taha kadus ja seal seisma jäi. Toomas, lisades hoogu, muutis veidi suunda, et rutem lagedale jõuda ja näha, kes bussist välja tuleb.

Kuid ta ei võitnud sellega aega, vaid veel kaotaski kalleid silmapilke.

Otse maantee kaldal jooksis ta tolmuste põõsaste vahelt peaaegu otsa lehmale ja neile, kelle oma ta oli ja kes teda siin talutasid.

See oli ootamatu pilt, ja isegi lahtiste silmadega päisi-päevalgel vaadates lausa uskumatu lugu. Eriti sellepoolest, et mõlemad Aaronid olid siin lehmaga jalutades nii pidulikult riides. Jaagul, kes tõrkuvat looma lõõgapidi eest vedas, olid läikivad kamassid ja teravate viikidega triibulised püksid jalas, liivakarva mantel üle ülikonna, kõrge, kõva krae teravad nurgad paistmas valge siidsalli alt, ja peas must, laiaäärne, tõeline endisaegne härrasmehe viltkaabu. Reet ajas lehma tagant järele. Tal olid

jalas särav-ued lakknahast kingad nii peente siidsukkadega, et kõik heinte kriimud ja sääsekublad läbi paistsid; seljas oli tal laitmatu helehall kostüüm, peas kübar mustast läikivast õlest, mida kaunistas valge pael ja sinine kannikesekimp. Ühe käe otsas oli tal paljude nõõridega seotud pakike, mis paistis kerge, aga õrn asi olevat, teises peos, nagu vitsa asemel, rikkalik ja pidulik lillekimp.

Jahmatus ootamatust kokkusaamisest oli mõlemapoolne.

Jaak küll ei jäänudki seisma. Näis, et tal ei olnud peatamiseks aega ega huvi, vaid läks seda nobedamalt üle tee, kui Toomas oli oma jooksuga lehma tõrkjad sõrad maa küljest lahti ehmatanud. Ainult paar korda vaatas ta prillide välkudes üle õla tagasi, et näha, mis edasi saab.

Toomas ei mõistnud midagi mõtelda, veel vähem ära arvata, mis edasi saab. Ta oleks tahtnud jätkata oma jooksu, rutem bussi juurde jõuda. Aga kuidas sa lähed, kui näed, et sinuga kõnelda tahetakse.

Reet hoidis teda paigal. Ise nii pidulik, lillekimp käes, aga nägu oli tal kõige õelamate tujude pilves. Tigidalt arunõudva pilguga seisis ta Toomal risti tee peal ees. Kuna poiss ainult kohmetu «tere hommikust» ütles ja rohkem midagi ei lausunud, pidi ta ise oma vaikimise raudse eesriide kõrvale lükkama ja kõnelema hakkama. Vaikides oli tal võimatu edasi minna, sest järsku oli kõik teisiti, kui ta oli arvanud olevat. Mis mõtet lehmagi võõraste lauta talitada viia... Võõrad silmad on ikkagi majas, kui kivimeister tuleb...

«Mis see siis nüüd on?»

«Mis asi?» küsis Toomas vastuse asemel.

«Kas ei olnud kõneldud, et jääte siia ainult kaheks nädalaks?»

«Kaks nädalat teie majas saab meil täis esmaspäeva õhtul.» ütles Toomas end kokku võttes ja tundes, et ta on siin nüüd üksi kõigi kolme eest väljas. «Aga sovhoosi tööle me otsustasime veel edasi jääda.»

«Kus see öö nüüd siis hulguti?»

«Õö me hulkusime jõe ääres. Vähjal käisime.»

«Ja mis asja sul oli tarvis nüüd mind taga ajama tulla?»

«Taga ajama? Mitte sinnapoolegi. Ma tulin bussi vastu...»

Toomas vaatas piki maanteed ülespoole. Buss tegi tagant sinist suitsu ja hakkas urinal jälle uut tolmu tõstma. Jüri ema ja Riina vaatasid seal ringi. Nad ei teadnud, kuhu poole minema hakata.

«Meile tuleb sealt külalisi,» lisas Toomas nagu enda julgustusks.

«Külalisi... mis külalisi?»

«Jüri ema...»

Toomas pööras pilgu Reeda poole, et näha, mis näoga see jääb, kui nüüd külalistele vastu joosta. Hävitada tahtev pilk lõi talle vastu silmi. Aaroni naise nägu tõmbles vihast. Tumepunased laigud tungisid läbi tugeva päevituse. Ja ta hääل värises nagu kogu kehagi.

«Olgu neetud see laaberjaht...»

Reet ütles need sõnad läbi kokkusurutud hammaste, vaikselt, aga nii põhjatu vihaga, et ta nagu kisendas sosinal. Paberisse pakitud gladiolide haprad varred robisesid ta rusikasse tõmbuvate sõrmede all nagu looma lõugade vahel.

«Kui neetud, siis neetud,» ütles Toomas ega jäänud enam järke ootama. Ta jooksis Jüri emale ja Riinale vastu, haaras neil hingeldades käest kinni nagu see, kel väga on abi ja toetust tarvis. Mitte Aaronite vastu, keda ta ei mõtelnudki karta. vaid abi ja toetust nende rõõmude kaitseks, millele pidi pühendatud olema kogu tänane päev metsas ja jõel selge ning palava päikese all. Ja tänu tuleku eest väratas Tooma sõrmedes, kui ta ulatas mõlemad käed teretuseks kahele külalisele korraga.

«Mis sul on?» küsis Jüri ema tungivalt, isegi ärevalt, nagu midagi tõeliselt halba kartes.

«Ei midagi,» püüdis Toomas naeratada. «Jooksin kõvasti.»

«Ära räägi. Kas siis ainult jooksu pärast...» Riina vaatas talle otse silma.

«Muidugi mitte ainult jooksu pärast,» tõsines Toomas. «Urmas volitas mind sinu saabumise puhul õnnest hingetuks jääma...»

Riina hakkas naerma.

«Aga kus ta ise siis on?»

«Ei saanud tulla. Magab...»

«Seda võib arvata...»

Jaak oli lehmaga läinud oma teed. Tal ei olnud aega vaatama ja ootama jääda. Buss ei peata keskuses kaua, tuli rutata, et loom üle tee naabrinaise hoole alla anda ja õigeks ajaks tagasi jõuda. Et siis linna ning sealt edasi. Ja ka sellepärast tuli rutata, et Reedal seal tee ääres jääks vähem aega oma mõtteid jälle pahupidi kiskuda, oma uusi tujusid nii kõvasti sõlme tõmmata, et enam harutada ei anna.

Reet tuikus teed mööda bussipeatuse poole. Tal ei olnud jõudu Jaagule järele minna. Esimest korda elus ta jäi mehest maha. Ei olnud parata. Põlved värisesid. Kõrge, selge taevas oli pea kohal, aga ei olnud, mida hingata. Rinnad umbes, hoia, et siinsamas ei kuku, teetolmu ja rataste alla...

«Lehikuga on kombes,» ütles Jaak tagasi tulles. Tõesti ei olnud seal enam muret midagi. Ta oli looma lõõga pannud nende kärutäie ristikehnte juurde, mis ta juba päikese tõusu ajal oli naabrinaise lauta valmis viinud.

«Mina ei tule,» ägas Reet raske haige häälega.

«Tuled ikka.» Jaak oli sama kindla sõnaga nagu siis, kui nad selle kutse said. «Klaaraga on räägitud, piletid võetud. Siin ka inimestel teada. Kuhu see kõlbab, kui sa nüüd äkki ei tule?»

«Näed ise... Kuidas ma saan tulla?»

«Mis sul siin siis nüüd põleb?»

«Aga kui Pandelovski tuleb...»

«Peab ta siis just täna tulema?» küsis Jaak rahuliku meelega. «Jõuame linnas sealt läbi minna ja ütelda, et ärgu täna tulgu. Mis sellest ikka ära ei ole, et liha-leib ja piimakann kuuri all. Tuleb edaspidi. Selle kiviga siis nüüd nii kiire...»

Bussipeatusse kogunes inimesi. Kõik nägid, et Aaronid sõidavad täna mõlemad linna. Ei kõlvanudki enam tagasi minna. Ega ta ometi Jaaku selle lillekimbuga saatma tulnud... Mõned juba teadsidki, olid kuulnud, et nad pulma lähevad ja on lehma külla sööda peale viinud.

Bussis istudes tegeles Reet ainult sõnatu higipühkimisega. Jaak aga kõneles oma küla inimestega. Tal oli hea tahe tunne, et on

jäänud otsaliseks kogu sellel reisil. Kuidas aeg ikka lendab! Ta imestas. Aastad kui linnud, ei jõua neid enam silmaski pidada. Arvad, et plika alles laps, mängib pupedega, aga äkki — olge lahked, tulge pulma. Kui oma silma all, siis veel näed... Aga eemal — midagi ei saa aru...

Korraks ta jutt aga takerdus sõna pealt. Ta oli aknast välja vaadanud — üks silmapilkne vilksatus lendas mööda — ja nüüd ta pidi endalt küsima: kas see ei olnud Pandelovski, kes jalgrattal neile vastu sõitis...

Kui nii, arvas Jaak, siis tuleb tal varsti otsustada, kas minna üksi pulma või koos Reedaga tagasi koju tulla.

Ta ei olnud veel selgusele jõudnud, mis teha, kui nad — esimeses eeslinna peatuses maha läinud — kivimeistri korteri ukse taga koputasid. Aga kui meistriemand neile avas, oli mõne sõnaga selge, et ei Jaagul ega Reedal ole tarvis mingit uut otsust teha.

Pahur, närviline ja kaastunnet vajav meistriproua seletas sõnarohtelt, et Pandelovski olevat hiljuti artellist puhkuse saanud, kodust ja naisest hoolimata siis kohe jälle kuhugi surnuaiale sõitnud eratöö korras midagi parandama või üles panema... Ja ta ei ole veel tagasi! Laupäevaks kõige hiljemalt lubanud tulla, aga ikka veel ei ole. Viina ori... ja kergemeelne kui koolipoiss! Kuidas nad võiksid elada, kui vana kõike kurgust alla ei kaaniks, mis ta kuldsed käed teenivad...

Aaroneid Pandelovski joomatuurid seekord ei pahandanud. Olgu proua ainult nii lahke ja ütelgu meistrile, kui ta koju tuleb, et ta täna ei hakkaks enam Soolahkmele sõitma. Neil enestel tuli ootamatult reis ette. Peavad esmaspäevani ära olema. Ja nüüd kohe nad peavadki minema, et mitte hiljaks jääda. Meister tulgu aga niipea, kui saab. Aaronite poolt on töö asjus kõik valmis. Kõik on korras. Tulgu aga...

«Kas on tuttav pilt?» küsis Toomas, kui nad metsavahelt lagedale jõudsid ja kõrge vastaskallas üle uduse luha paistma hakkas.

«On...» naeratas Riina nagu head sõpra kohates. Ja ta jäi seisma, astus üksikule heinamaakivile, et vaadata nüüd kaugemalt seda nõlva ja rinnakut, mida ta oma esimesel matkapäeval oli vaadanud märksa ligemalt, ja nüüd hommikuse päikese all, kuna tookord oli õhtupoolikune valgus.

«Mida siin tuleb vaadata?» küsis Jüri ema pilgul ringi käia lastes. Tal oli poiste pesupamp kaenla all, kõik, mis ta oli leidnud nende aseme heintelt. Toomas jõudis Riinast ette oma seletusega, mida siin vaadata tuleb. Ta kükitas kraavi, et niiskes liivas puhtaks nükkida keedupoti põhja, mis kätide tulel oli paksum nõgiseks saanud, ja rääkis üksikasjaliselt, kuidas Riina selle kaldarinnaku üles maalís, kui Villemil, kes samal ajal õngitses, üks õige suur elukas otsast ära läks. Riina kuulas tema juttu naeruvinese näoga. Igast sõnast sai talle selgemaks, et Urmas mäletab hästi nende matka ja ei ole unustanud sellest ka sõpradele kõnelda.

Aga mis sai sellest kalast, mis Villemil otsast ära läks?

Toomas oli vaevalt saanud jutustama hakata, kuidas Urmas eile õhtul õnge jõkke heitis, et järele vaadata, kui suur see õieti oli.

aga siis hakkas Reku teispool metsa nii ägedalt haukuma, et ta lause lagunes sõna pealt... Teisedki nägid kohe ära, kuidas see talle nii segavalt mõjus.

«Kas see on seesama, teie maja koer?» küsis Jüri ema.

«Seesama jah,» vastas Toomas, püüdes ruttu otsustada, kuidas ta peab nüüd talitama. Kas Lembi, kui ta leiab eest tühja, lukustatud maja, oskab ise siia alla tulema hakata? Või läheb tagasi koju ja ütleb homme põllul, et käis küll, aga kahjuks ei oodatudki. Nii ei või. On kord valvel oldud, et Jüri ja Urmase külalised kaotsi ei läheks, siis tuleb hoolt kanda ka selle eest, et oma pärale jõuaks.

«Pean vaatama minema,» ütles ta otsustanult.

«Ootad kedagi?» küsis Riina, kes oleks teada tahtnud, kas Urmas sai kala.

«Jah,» ei salanud Toomas, «üks sovhoosi semu lubas vaatama tulla.»

«Tütarlaps?»

«Haruldase täpsusega ära arvatud!»

«Siis pead muidugi vaatama minema,» ütles Jüri ema. «Mis see sul joosta. Küll me vähjulised isegi kätte leiame.»

«Miks te ei leia,» näitas Toomas hõrenevasse udusse. «Seesama küün, näe. Seal nad põõnavadki. Uksest sisse vaadates on Jüri vasakut, Urmas paremat kätt. Et te teaksite, kellel keda äratada, kui nad peaksid päidpidi heintes olema...»

«Mine aga! Küll me jagame, kui nad jalul on...»

Ja Toomas läks. Tal oli heameel, et see nii kujunes. Saab Lembiga alla tulles mõne sõna juttu ajada. Saab, olgu kaudseltki, südant kergendada sellest kurjast needusest, mille vastikut kaja ta ikka veel kuulis, hoolimata heatujulisest näost ja sõnade lustakusest, millega asjasse pühendamata külalised tuli vastu võtta. Peab lahti saama sellest varjust südames, et nende vaba päeva rõõmud on laaberjaht, mis neetud olgu! Peab lahti saama Aaroni naise õelast lõustast, mis ikka jälle vägisi silmade ette tükib.

Agas kus see Lembi siin siis oli? Ei olnud teda ei teel ega toa juures, ei õues ega värava taga. Ainult üks võõras teetolmune jalgratas seisis lauda seinana najal. Ja Reku lõhkus haukuda sinna kuuri poole.

Seal oligi, keda koeral haukuda. Toomas jäi vaikselt vaatama, kuidas võõras mees, kes kuuris kohmitses, vabastas midagi õlgede alt. Ja siis võttis veel ära mingi koti või riidetüki. Tuli välja suur kivikamakas. «Reet ja Jaak Aaromid...» Kui püsti lükata, on see ju pererahva ausammas. Tõepoolest... Agas võõral mehel oli nüüd tegemist, tal ei olnud mahti märgata, et tema toimetamist pealt vaadatakse. Allpool olid mõned tähed kätte külge kleepunud. Hoolega pani ta neid nüüd tagasi. «...meie elu...» Mees oli ees, rohkem ei olnud näha.

Toomas kõhatas märguandeks, et mõningane valitsus on ikkagi veel majas.

Mees, kes oli kuuris, tõusis ja pöördus tema poole. See oli väheldast kasvu vanem inimene. Mitte päris võõras Toomale. Nägupidi kindlasti nähtud. Vist lihtsalt linnas tänaval vastu tulnud. Kähar hallisegune juuksetutt halli sonisirmi all. Elavad, mitte igava inimese silmad. Agas seekord väga väsinud vaatega...

«Tere, noor sõber,» pöördus ta Tooma poole ilmse heameelega,

et tal on kellegagi kõnelda. «Pandelovski,» tutvustas ta ennast. «Teie, kui ma ei eksi, olete linnast? Elate proua Aaroni juures? Sovhoosis tööl, jah?»

Mitmete eelteadete alusel arenes nende tutvus jõudsasti. Ja tuli välja, et lisaks tutvusele nõudis olukord ka vastastikust usaldust. Pandelovski pani käe Tooma õlale ja juhtis ta kuuri, ligemale sellele salapärasele kivile. Siin meister näitas oma tööd noorele sõbrale ja samas kinnitas, et proua Aaron ei tohi sellest mingil tingimusel kuulda, et ta on lasknud kellelgi vaadata seda monumenti. Tähed, ütles ta, on alles kivisse raiumata, ja kui Aaronid teada saavad, et meister Pandelovski on kõrvalised silmad kuuri lasknud, siis nad ei maksa talle töö eest raha, mida tal aga kiiresti ja kibedasti tarvis on. Oli töö, oli raha, aga see läks ära nagu suutäis suitsu suure tuulega. Eile veel oli, aga täna mitte sugugi ei ole.

«Ma olen katoliiklane,» ütles Pandelovski. «Aga jumal on kõrgel ja paavst kaugel. Kes mind toetab hingeliselt? Igaüks teab, et inimene on lihalik. Mina iseäranis. Ja mida kurjem naine, seda kulukam elu. Raske on. Täna iseäranis.»

Pikkamööda lähenes Pandelovski vastastikuse usalduse kõige tähtsamale punktile. Tal on tarvis tingimata poodi minna, et saaks asuda tööle nende tähtede kallal. Kas noorel sõbral ei oleks võimalik laenata talle üks kahekümneviieline, kuni Aaronid oma reisil tagasi tulevad. Meistril oleks selleks ajaks töö valmis ja siis — olgu lõpparve laual.

Toomas ütles, et nii tühise summa laenamine ei tee talle vähe- matki raskust. Pandelovski kiitis ja kallistas teda. Kui Toomas rahaga tuli, oli tal jalgratas juba sarvipidi peos ja jalg vändal. Nägemiseni! Ta sai viiskümmend, sest lahtisemat ei juhtunud laenajal olema.

Nüüd võis Toomas üksi kuuri minna ja segamatult vaadata Aaronite au- ning hauasammast, mis meistri poolt tõsise sala- duse katte all oli usaldatud tema silma ette.

KRISTUS ON MEIE ELU...

Need sõnad surusid Tooma sügavalt mõttesse. Kas tõesti? ei saanud ta küsimata olla. Talle tuli meelde kadunud vanavanaema vaikne kuju. Headus ise, nagu Toomas teda mäletas oma varajase lapsepõlve aastatest. Temalt oii Toomas kuulnud seda nime. See oli vanavanaema armsa jumala hea poeg. Toomas teadis, et lastel on omad muinasjutud ja vanavanaemal olid omad. Ta jutustas ka lastele oma jutte. Neis nähti ja tehti imesid nagu muinasjuttudes kunagi. Surnud tõusid ellu, merest võis jalgsi üle minna ja mitmel tuhandel mehel sai ühest kalast kõht täis.

Aga mis õigus on Aaroni Reedal seda vanavanaema muinas- juttude nime oma kivile raiuda?

Maantee ääres: olge te neetud!

Surnuaial: Kristus on meie elu.

Siin pidi midagi väga valesti olema. See ei võinud olla õige loosung, millega Aaronid kavatsesid päikese alt ära minna...

Ja siis järsku haarasid need sõnad Tooma pilgu — ühte punkti.

Siin tuleb parandus teha! Kas tähed on kõvasti kivi külies kinni? Ei olnud. Andis võtta ja andis tagasi panna. Kumbki käsi võttis ühe tähe. Mille üks võttis, selle teine pani tagasi. Täpselt õigete vahedega nagu ennegi.

Ja siis — Toomas luges ja nägi, et tummale kivile pealesunnitud sõnad olidki tema käe läbi hoopis tõepärasema tähenduse saanud:

Reet ja Jaak Aaronid

Siis see palmioks ja —

KIRSTUS ON MEIE ELU

Tükk aega vaatas Toomas oma parandust Aaronite kivikirjas. Ta tundis sellest sügavamalt ja mõnusamat rahuldust kui kõige keerukamate ja segasemate ristsõnamõistatuste lahendamise puhul. See oli rohkem kui lihakarn silotorni asemel. See aitas lahti saada sellest külmast varjust, mis kord nii, kord teisiti oli seganud selles majas tema ja ta sõprade rõõmsatujulist olemist, ja mille kõige tigidama pealetungi oli Toomas täna hommikul pidanud üksi vastu võtma.

Kahju, et tal ei olnud võimalik pildistada seda maailma maha-jätmise loosungi täpsustatud teksti, sest Jüril oli oma «Smena» jõe ääres kaasas, küünis magadeski rihmapidi kaelas, ja see oli neil kolme peale ainus aparaat. Aga olgu pealegi. Ka see on midagi väärt, kui neid sõnu näeb ja loeb meister, kelle vasarad ja peitlid siin tööd ootasid. Need paistsid head vasarad ja head peitlid olevat, aga kivi on ikkagi kivi ning tähtede tegemine nõuab oma aja. Kui meister ülevalt Reeda nimest alustab, siis võib juhtuda, et ka Aaronid ise jõuavad linnast tagasi veel enne, kui alumises reas on nende tahtmine taastatud. Aga igal juhul — on, mida sõpradele rääkida, kui nad homme jälle isekeskis jäävad. Varem ei või. Ei tohi kurjasti tarvitada meistri usaldust, et talle üldse näidati seda kivi.

Aga nüüd hakkas Reku juba jälle haukuma. Kett, kiskudes laudaseina, kolksus ja raksus ta vihastest hüpetest. Värav kääksatas.

Kohmetu käega pani Toomas peotäie õlgi hauakirja alumisele reale. Et teheiteks endale ta mõtles, et õigem oleks olnud siit ära minna enne meistri tagasitulekut. Mis ta siin vahtis nii kaua! Nagu ootaks, et laenatud rahast osa kohe tagasi saada. Ja nagu selleks et ennast meelde tuletada, kui leitakse, et üks sõna on sassi läinud.

Kuid täna hommikul läks mõndagi teisiti, kui olid mõtelnud. Ei see olnudki kivimeister, kes väravast tuli, vaid nüüd oli õues siiski see, kellele Toomas tahtis vastu jõuda siis, kui ta linnast tulnud külalised omapead jättis ja siia tagasi jooksis.

«Tere, Lembi!»

«Tere, Toomas. Tõin teile piima... Kus teised poisid?»

Toomas jutustas, kuidas Jüri ja Urmas hommikuks ära väsisid ja küünis magama jäid. Ta kõneles nii kõvasti, julge ja selge sõnaga nagu peremees majas. Siin ei olnud neil midagi teha. Kõik, mis elu ülalpidamiseks tarvis, ootas neid jõe ääres. Ainult piim veel puuduski. Nad lähevad alla teiste juurde. Toomas, nagu ta oli — tööriides vähiline, heinapebred sasistes juustes ja sõrmed vähi-sõrgadest verised, Lembi lillelises pühapäevakleidis, kähardatud ja kammitud nagu külaline kunagi. Põldude kohal lõõritasid lõo-

kesed, metsas tuhat teist lindu. Toomale oli varemgi tundunud, et pühapäeviti laulavad linnud eriti püüdlikult, nagu üksteise võidu, sest siis on inimestel rohkem aega neid kuulutada. Täna oli see asi iseäranis selge.

Nad ei tõtanud, aga nad ei jäänud ka hiljaks — väsinud sõbrad olid alles äratamata. Külalised olid nende õiglast und nii kalliks pidanud ja siin ise enestele tegevust leidnud, et poistel rahu magada lasta. Jüri ema oli tule üles teinud, mõne potitäie jõe-vett kuumutanud ja lootsikupõhja pesukünaks tarvitades poiste pesu puhtaks pesnud. Kõige tugevam haviõng oli mättasse püsti löödud, konks küüni nurga külge kinnitatud ja kõigi kolme särgid ja püksid kuivasid peaaegu nähtamatul nõõril nagu meremeeste signaal. Riina aga istus küünilävel, plokk põlvedel, ja joonistas väsinud vähilisi. Teda paluti end mitte segada lasta. Ja ta ei lasknudki. Tükk aega võis ka Lembi vaadata, kuidas see nii naljakalt armas pilt veel viimast viimistlust sai. Ta vaatas poisse kord heintel, kord Riina paberil. «On aga täpselt tehtud.» avaldas ta oma siirast imetlust. Tõesti — nii sügav rahu ja raske uni. Ei maad ega ilma. Hüüa või hõika — magavad... Viimaks jäi ka Riina ise niisuguse näoga vaatama, et ongi valmis, ei mõista enam midagi, sügas korraks kõrvatagust ja kirjutab siis pildile alla: «Ilus suvepäev oli... (Juhan Liiv)».

Ja oligi.

«Pilt valmis, mudelid maast lahti!» hüüdis Toomas küüni kõmama. Nad saadi jalule — külalisi ära tundma ja teretama, vähehaaval meelemärkusele tulema. Riina ütles kohe, et õnnelik pilk ei sobi unisesse näkku, ja siis nad aeti jõkke. «Vidiit, vidiit!» kohkusid pääsukesed vee kohalt laiali. Vaiksed hauakäärud löid lainetama, vesiroosid ja kupulehed hakkasid õõtsuma. Kui Toomas neile järgnes, ei jäänud ka Lembi ja Riina kuivale. Ainult Jüri ema pidi supluse edasi lükkama, kuna ta ei saanud hommikueinet tule hooleks jätta. Ta vaatas ja ootas, kuni sai jõest tagasi erksate nägudega ja hea isuga poisid ja tüdrukud.

Ilusat suvepäeva oli neil veel rohkesti ees. Seda jätkus rii supelda kui sõuda, heinamaal hullata ja kõige palavamal ajal ka veel küünis pikutada. Riina joonistas veel mitu pilti. Ta viis oma plokilehtedel siit kaasa õngitsejaid ja päevitajaid, tuletægijaid ja õngenõõril kuivavat pesu. Laenatud kahvu tagasi viies tehti ring mööda metsateid. Jüri emale näidati ära Soolahkme paremad marjamaad. Tuldi siis jälle tagasi ja alles õhtu eel jäeti maha jahtunud tulepeša, kus süte asemel punetas hunnik vähi-koori.

Kogu päeva kestel nad ei käinudki Aaronite õues. Meister Pandelovski võis segamatult kirjatähti kivisse raluda. pead paran-dada ja pererahvast koju oodata. et lõplik arveõidendus ei vii-biks, kui töö valmis saab. Teda ootasid naine ja uued otsad, uued kaubad uute liikudega.

Jah, meister võis rahu teha oma tööd.

Aga kas lõpuni?...

Õhtul, kui poisid külalistega ja kõigega, mis neil seal kaasas oli, jõe äärest üles tulid, kuulis Toomas juba eemalt metsa alt ära, et vasar kuuris tiltsub kui väike kelluke. Teised ei mõistnud midagi tähele panna, aga Toomas kuulis seda selgesti. Ja ta tundis, et see on tema saladus, mis seal heliseb. Ta hakkas õige valjusti

kõnelema, nagu näidata tahtes, et ta ei karda seda kurja maja. Ja saladus sai temast aru — kuuri all jäi kõik vaikseks.

Nad saatsid Jüri ema viimasele linna sõitvale bussile. Riina otsustas vähemalt üheks päevaks veel Soolahkmele jääda — Lembi külaliseks, et homme koos sõpradega põllule tulla ja lisaks puhkepäeva piltidele ka sõprade tööpäevast midagi teha. Saatmised saadetud, heitsid poisid oma kodustesse heintesse. Nende väsimus ja unevõlg oli raske küllalt. Jüri jäi kohe magama. Isegi Urmas keeras ainult paar korda külge, enne kui uinus.

Aga täna oli Toomas see, kes und ei saanud. Tähed tulid silmade ette, nii ja teisiti. Suured, selged tähed tumehallil kivil. Maja pererahva karmid nimed ja need teised sõnad. Ei veel ega veelgi ta ei pääsnud nende eest. Tõstis aina pead ja teritas kõrvu, et kuulda, kas meistri vasar ei hakka juba jälle tiltsuma. Ei, see ei hakanud. Öö oli vaikne kui haud.

Aken hakkas juba valgemaks tõmbuma, kui Toomas läbi raske väsimuse jõudis siiski veel otsusele tulla, et ta peab seal korraks vaatamas käima. Tõusis tasa ja läks, keegi ei kuulnud. Ja keegi ei näinud, kui ta paljajalu ja särgiväel kuurilävel seisma jäi. Samas, kus ta seisis hommikul, kui Lembi tuli.

Aga unerahu ta endale siit küll ei leidnud.

Ei olnud midagi parata, loe nagu tahad — tema seatud sõnad olid juba kivisse raiutud. Ainult «elu» oli veel valge. Kõik muu oli valmis igaveseks ajaks.

Ja meister puhkas õiglase rahuga. Ta magas õlgedel maas. Pudelid, mis seisis kivil palmioksa kõrval, oli paar suutäit viina veel. Samas, tööjärje juures, olid ka peitlid ja vasarad. Käepärast võtta, kui ilm valgemaks läheb. Võtta ja jälle edasi teha.

Ärevama südamega kui tulles, läks Toomas tagasi tuppa ja heitis oma asemele. Põnevad küsimused kiusasid teda veel enam kui enne. Kas meister oli juba märganud, et tal on kivil teisiti kui pärgamendil? Kes kleepis need valged tähed? Millal Aaronid koju tulevad? Ja mis saab temast endast seoses selle looga? Sõbrad magasid nagu meistergi. Ei olnud kellegagi nõu pidada. Veel vähem mingit selgust või seletust saada.

Rahutu ja katkendlik oli Tooma hommikust-öine uni. Korduvalt ärgates pidi ta iga kord imestama, kuidas võib nii palju unenägusid mahtuda nii vähesse aega. Kord ta oli nii väike poiss, kes veel kooliski ei käi, ta väsinud pea oli vanavanaema süles, ja see jutustas talle oma jumala heast pojast, kes kõik head inimesed õnnelikuks teeb. Ja samas ta läks mööda jõeäärt, brigadiiri kahvad seljas, aga kandam muutus iga sammuga raskemaks ja raskemaks, kuni Toomas tundis, et need ei olegi kahvad, vaid suur tükk halli kivi. Siis aga tuli Lembi siia nende tuppa, haaras Toomal käest kinni ja nad pidid põgenema tagaajajate eest, keda nad ei näinud, aga kartsid väga...

Kunagi ei olnud äratuskell Toomast nii väsinuna jalule ajanud kui täna. Ja kunagi ei olnud tal aeg põllul nii pikk olnud. Nad panid ristikut kokku sellel viimasel põllul, mis igas suunas piiras Aaronite püha eraomandust. Toomas saatis Jüri rehaga Lembi naabriks ja jäi ise hangumeheks. Kasvõi sellepärast, et riigi loom ja tööriist laokile ei jääks, kui järsku tullakse teda taga ajama ja peab põgenema nagu unes.

Vähem kui pool tundi pärast keskpäevase bussi läbisõitu nägi

Toomas eemalt pühapäevahommikuse rongkäigu kordumist — Jaak lehmaga ees, Reet järel. Toomas oli ükski oma saladusega. Õised küsimused olid vastamata, uusi tuli järjest juurde. Kõige tähtsam oli see, mis kõik muu kokku võttis: mis nüüd saab?

Toomas, väsinud poiss, oli lämbumas ärevusest, kui abi tuli talle sealt, kust seda oodatagi ei mõistnud.

«Ole hea poiss, käi korraks kodus,» ütles ta kõrval heinu hangu sovhoosinaine, «vinna üks ämber vett põllule. Päev juba kõrvetab, nii et südame võtab nõrgaks.»

«Jah. Kauaks ma seal käin...»

Toomas löi hangu püsti ja andis jalgadele valu. Jooksnud ühe hooga õue, kuulis ta lauda varjust, et Aaronid on kuuris meistri juures. Tüli sealt ei kostnud, vaid ainult vaikset, kiiresõnalist juttu. Silmapilk löi Toomas sõrmed ja varbad seinapalkide vahele. Kassi osavusega ronis ta laudapealsele, läks Aaronite heinakantsidest mööda, astudes nii tasa, et ta isegi ei kuulnud oma samme, ja heitis laudapealse teises otsas kõhuli maha. Kui ainult ta südame tagumine alla ei kostaks...

Aaronid vaikisid. Pandelovski rääkis:

«...Nüüd, te näete, on kõik see kiri puhta kullaga kaetud... Ja mida kauem see nõnda jääb, seda parem saab. Lakk, mis on kulla all, läheb kivist kõvemaks, kui ainult õhk peale ei tule. Annaks jumal teile veel palju aastaid elada, siis kuld nende tähtede sees särab igavesti, ükski täpp ei lähe tuhmiks, mitte ükski täpp... Siin, proua Aaron, palun võtke minu poolt kingituseks see pahtel... See on puhas punane vask, aga serv terav kui habemenuga. Kui tuleb aeg, et on tarvis tähed särama panna, siis rii, näe, lükkate selle servaga üle ja valmis. Või proovime kohe? Kas teeme nimesid puhtaks? Või palmioksa?...»

«Ei... ei ole tarvis... las seisab kõik...» olid Aaronid ühest suust ühel nõul.

«...Aga et kirja paigutus on täpselt nii, nagu projekt näitab, seda võib, palun väga, käega ära katsuda. Nõndaviisi... paneme pärgamendi kivi peale, ja nüüd, palun, surume sõrmega, ja kõik on tunda. Siin keskel — palmioks. On? On... Üleval Aaroni A... all Kristuse K... On? On...»

«Täitsa täpne,» kinnitas Jaak. «Jõhvipealt.»

Reet pani kuuriukse kinni ja nad läksid tuppa. Toomas ronis alla, läks kaevule, jõi suure sõõmu ja viis ämbri külma vett põllule. Kõigil kulus ära korraks kurku kasta, sest tõesti — väga palav päev oli.

Kui poisid koju lõunale läksid, leidis Toomas ust avades, et üle lävepaku oli raha tuppa torgatud. Ja sealjuures väike sedel hea sõnaga: «Ole tänatud aitamast, mu noor sõber...»

Toimetaja O. S a m m a

Toimetuse aadress: Tallinn, Kohtu t. 3, tel. 445-83.

Trükkimisele antud 29. XII 1959. Trükiarv 20 000. Paber 84×108, $\frac{1}{32}$.
Trükipoognaid 2. Formaadile 60×92 kohaldatud trükipoognaid 3,28.
Arvutuspoognaid 4,91. MB-10439. Tellimise nr. 3901.
Trükikoda «Ühiselu», Tallinn, Pikk t. 40.

Hind 1 rubla

На эстонском языке

БИБЛИОТЕКА «ЛОМИНГ» № 1 (113).

Март Рауд.

На пороге вечности.
Повесть.

Rbl. 1.—

A-21382

1960, 1 III

TÜ RAAMATUKOGU

1 0300 00378630 0